

Osmanlı

Ortak Mirasımız

Trashëgimia e

Përbashkët Osmane

Öğrenci Bildirileri

Punime Studente

11 Ocak 2020

Osmanlı Ortak Mirasımız / Trashëgimia e Përbashkët Osmane

Öğrenci Bildirileri/Punime të Studentëve

Üsküp, 2020

Fettah Efendi Eğitim ve Düşünce Derneği

Pushkarska No:01, Çair, Üsküp/Kuzey Makedonya
info@fettahefendi.com

Editör

Sevba Abdula

Yayına Hazırlayanlar

Sevba ABDULA
Bujamin BELJA
Metin CELİL
Furkan ABDULA

Basım Tarihi

2020

Basım Yeri

Ajgraf

ISBN:

Yayıncı

Fettah Efendi Eğitim ve Düşünce Derneği

Tashih

Furkan Abdula, Shpetim Hiseni

Tasarım

Aksel Nuredin

İletişim:

Pushkarska No:01, Çair, Üsküp/Kuzey Makedonya
www.fettahefendi.com, info@fettahefendi.com

Copyright 2020

Yazılı izin alınmadan çoğaltılmaz, yayınlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	5
SUNUŞ.....	6
PREZENTİM	8
VİDİNLİ HÜSEYİN TEVFİK PAŞA'NIN OSMANLI MATEMATİK TARİHİ'NDEKİ YERİNE DAİR BİR İNCELEME	11
REFLEKSİYONET PSIKOTERAPEUTIKE TË SHTËPISË SË SHËNDETIT TË XHAMISË SULEJMANIJE NË KUJDESIN E SHËNDETIT MENDOR TË SHOQËRISË	28
SHQYRTIME RRETH FERMANIT TË REFORMAVE NË SHTETIN OSMAN	48
II. MAHMUD DÖNEMİNDE RUMELİ'YE GÖNDERİLEN FERMANLAR: KOSOVA VE MANASTIR ÖRNEĞİ	61
PROCESI I ISLAMIZIMIT TË SHQIPTARËVE TË VILAJETIT TË KOSOVËS (SHEK. XV-XVII)	74
İSHAK PAŞA'NIN OĞUL/EVLATLIK OLDUĞUNA DAİR LİTERATÜR İNCELEMESİ	84
VARRET MYSLIMANE ME MBISHKRIM OSMAN NË RRETHIN E DERVENIT TË SHKUPIT	94
XV. VE XVI. YY OSMANLI'DA TILSIMLI GÖMLEKLERDE SANAT	114
OBJKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E KUMANOVËS DHE LIKOVËS	133

SUNUŞ

19. yüzyıl ulus devletlerin ve ulusların inşa ediliş süreçlerini barındırdı. Dünya, modern devletin ulus-devlete dönüşmesiyle, yeni bir tarihi kırılma noktasını yaşadı. Kitleler siyasete dahil olmaya başlarken devletlerin meşruiyet zeminleri ulus fikri üzerinden şekillenmeye başladı. Bu çerçevede İmparatorluklarda yaşayan milletler daha küçük parçalar olan uluslara evrilirken Avrupa'daki devletler birçok kabile, topluluğu bütünleştirerek onlar için daha üst bir yapı olan ulusa dönüşmekteydiler. Uluslar ortak köken, dil, tarih, toprak, mitler ile biçimlenmekteydiler. 19.yy tarih yazıcılığı ve özellikle milliyetçi ideoloji ulus inşa sürecinde “yakın ve uzak” tarihi bilimsel çalışmaların uzağında kahramanlıklar, savaşlar, ihanetler, seçilmiş travmalar, kutsanmış kişiler, altın çağları icat ederek içeriğini belirledi. Bu içerik “biz”i inşa ederken ötekiyi de belirledi. Ötekileştirmeler düşmanlıklara, nefrete dönüşerek 20.yy boyunca iktidarların kimliği belirleme politikalarında sürekli kullandıkları araca dönüştü.

Balkan coğrafyası Osmanlı, Habsburg ve Rus İmparatorlukları yakın geçmişinden ötürü yeni kurulan ulus devletlerin ötekileştirdikleri tarih aralıkları oldu. Özellikle Osmanlı imparatorluğu uzun dönem hakimiyeti nesnel veriler, ortak tarih ve miras çerçevesinde 20.yy'ın sonlarına dek irdelenmedi. Fettah Efendi Derneği olarak Balkanlardaki kimlik sorunlarının, geleceğe ortak bakamamanın en temel nedenlerinden biri olarak geçmişi nitelikli, akademik, soğuk kanlı değerlendiremediğimizden kaynaklandığını tespit ederek “Osmanlı Ortak Mirasımız” projesini geliştirdik.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Balkan Gençlik Okulları çerçevesinde projeye yakın ilgi gösterdi ve destekledi. Ayrıca *Uluslararası Balkan Üniversitesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Hayrat Balkan İlim, Kültür ve Sanat Vakfı, Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmaları Derneği (EBSAD), LOGOS-A Yayınevi* projede yer alarak katkı sundular. 2019 yılı boyunca projeyi yürütme fırsatımız oldu bu süreçte Osmanlı Tarihi ile ilgili birbirinden değerli seminerler icra edildi, Halil İnalçık, İlber Ortaylı, Feridun eemecen gibi Osmanlı tarihini duayen

isimlerinin kitapları irdelendi, Türkiye ve Balkan gezisi icra edildi, Makedonya'da Osmanlı araştırmaları Paneli ve bir yıl boyunca Osmanlıca eğitimi verildi. Projenin en değerli kısmı ise projeye katılım gösterenlerin Osmanlı tarihi ile ilgili bilimsel bir araştırma çerçevesinde tebliğ sunmalarıydı. 9 katılımcı Osmanlı tarihinin çeşitli alanlarıyla ilgili Arnavutça ve Türkçe dilinde tebliğ sundular. Bu alana dair çalışmaların lisans ve lisansüstü öğrencilerinden ilgi görmesi bölgeye yönelik birçok olumlu gelişmeyi beraberinde getirecektir. Tüm katılımcıların gösterdiği titiz çalışmadan dolayı tebrik eder destek sunan tüm kurumlara teşekkür ederim.

Sevba Abdula

Fettah Efendi Eğitim ve Düşünce Derneği Başkanı

PREZENTIM

Shek. XIX i strehoi proceset e ndërtimit të kombeve dhe shteteve kombëtare. Bota përjetoj një pikë të re kthyesë me shndërrimin e shtetit modern në një shtet komb. Ndërsa masat filluan të përfshihen në politikë, bazat e legjitimitetit të shteteve filluan të formësohen mbi idenë e kombit. Në suaza të këtylla përderisa kombet që jetonin nëpër Perandori po evoluonin në kombe më të vogla, nga ana tjetër shumë fise e shoqëri të Europës duke u integruar po shndërroheshin në struktura më të larta kombëtare. Kombet po formësoheshin nga origjina e përbashkët, gjuha, historia, toka dhe mitet. Historiografia e shekullit XIX dhe studimet shkencore historike "të afërta dhe të largëta" të proceseve të ndërtimit të ideologjive nacionaliste kombëtare përcaktuan përmbajtjen e tyre duke shpikur heronj, luftëra, tradhëti, trauma të zgjedhura, njerëz të shenjtëruar dhe epoka të arta. Kjo përmbajtje duke ndërtuar atë që është "NE" përcaktoi edhe "Tjetrin". Tjetërsimet duke kaluar në armiqësi e urrejtje përgjatë shek. XX u shndërruan në mjet që vazhdimisht qeveritë e përdornin në politikat e përcaktimit të identitetit.

Për shkak të së kaluarës së afërt të Perandorive Osmane, Habsburge dhe Ruse në gjeografinë e Ballkanit, shtetet e reja të themeluara bënë edhe tjetërsimin e periudhave të tyre historike. Në veçanti, deri në fund të shek.XX nuk janë shqyrtuar të dhënat objektive, trashëgëmia dhe historia e përbashkët e sundimit të gjatë të Shtetit Osman. Duke konstatuar se problemet identitare në Ballkan dhe mosvlerësimi i së kaluarës në mënyrë kualitative, akademike dhe mendje të ftohtë janë burim i paaftësisë sonë për të mos e parë të ardhmen si të përbashkët, ne si shoqatë "Fettah Efendi" zhvilluam projektin "Trashëgëmia e Përbashkët Osmane".

Presidenca e Turqve Jashtë Vendlit dhe Komuniteteve Mike (YTB) shprehi interes të afërt dhe mbështetje për projektin e "Shkollës Rinore Ballkanike". Në projekt morën pjesë dhe kontribuan edhe Universiteti Ndërkombëtar Ballkanik, Universiteti Medenijet të Stambollit, Fondacioni i Shkencës, Kulturës dhe Artit "Hajrat Ballkan", Shoqata e Shkencave Arsimore dhe e Kërkimeve Sociale (EBSAD), dhe Shtëpia Botuese LOGOS-A. Për më tepër, gjatë vitit 2019 kishim mundësinë të

zbatojmë projektin ku në lidhje me historinë osmane u realizuan seminare me vlerë, u shqyrtuan librat e eruditëve të historisë Osmane si Halil İnallxhëk, İlber Ortajlı, Feridun Emexhen, u bënë vizita në Turqi dhe Ballkan, u realizua Paneli i hulumtimeve Osmane dhe përgjatë një viti u dha mësimi i gjuhës Osmane. Pjesa më e vlefshme e projektit ishte që ata që morën pjesë në projekt prezantuan një punim në kuadër të një kërkimi shkencor mbi historinë Osmane. Nga fusha të ndryshme të historisë Osmane u prezantuan hulumtimet dhe punimet e 9 pjesëmarrësve në gjuhën shqipe dhe turke. Interesimi për hulumtimet e kësaj fushe nga student të studimeve universitare dhe master do të sjellë shumë zhvillime pozitive drejt rajonit. I përuroj për punën e përpiktë të gjithë pjesëmarrësit dhe i falënderoj të gjitha institucionet që ofruan mbështetje.

Sevba Abdulla

Kryetar i Shoqatës për Edukim dhe Mendim “Fettah Efendi”

Öğrenci Bildirileri/Punime të Studentëve

VİDİNLİ HÜSEYİN TEVFİK PAŞA'NIN OSMANLI MATEMATİK TARİHİNDEKİ YERİNE DAİR BİR İNCELEME

Zehra Abdula¹

Özet: *Bu makale 19. yüzyılda yaşayan Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'yı merkeze alarak Osmanlı matematik tarihinde yapılan çalışmalarını kapsamaktadır. Çalışmada Hüseyin Tevfik Paşa'nın Osmanlı matematik tarihindeki yeri yazdığı eserleriyle gösterilmeye çalışılmıştır.*

Anahtar kelimeler; Osmanlı'da Matematik, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, Lineer Cebir

1. GİRİŞ

Matematik alanı Osmanlı İmparatorluğunda ilgi çeken bir alan olmuştur. Birçok önemli isimlerin yaptığı matematik çalışmalarında bunu görmek mümkündür. Hem güncel hayatı kolaylaştırma adına yaptığı çalışmalar hem de üst düzey matematik çalışmalarına katkısı ile Osmanlı matematikçilerinden Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa dikkat çekmektedir. Kendisinin Balkan coğrafyasının bir değeri olması da araştırma nedenlerinden biridir. 19. yüzyılda matematik çalışmaları ve devlet görevlerinde ön plana çıkan Vidinli Tevfik, yazdığı birçok eserle Osmanlı'da yaşayanlara katkı sunmuştur.

Makalede “Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Osmanlı matematik tarihindeki yeri nerededir? Yüzlerce matematikçi bulunan Osmanlı İmparatorluğunda Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın öne çıkmasındaki sebepler nelerdir?” sorularına cevap aranacaktır. Yaptığı çalışmalarda kullandığı metodlar ve kavramlar, matematik konusunda yakın çevresiyle yaptığı birçok konuşma üzerinden soruların cevabına ulaşılacaktır.

Makalenin birinci kısmında 19. yüzyıl öncesi Osmanlı'da matematik çalışmalarıyla ön plana çıkan birkaç isim ve çalışmaları, ikinci kısımda 19. yüzyılda Osmanlı'da matematik isimleri ve çalışmaları irdelenecektir. Üçüncü kısımda Vidinli

---

¹ Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Matematik Bölümü öğrencisi.

Hüseyin Tevfik Paşa'nın hayatı hakkında bilgiler verilecek, dördüncü kısımda ise en önemli çalışmaları konu edilecektir. Son kısımda ise Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Osmanlı matematiğine katkısı ve etkisine dair bir değerlendirme yapılacaktır. Sonuç olarak Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın yaptığı çalışmalar üzerinden Osmanlı matematik tarihinde önemli bir yere sahip olduğu ortaya konulacaktır.

2. 19. YÜZYIL ÖNCESİ OSMANLI'DA MATEMATİK ÇALIŞMALARI VE İSİMLERİ

Osmanlı'da matematik alanında ismini zikredebileceğimiz birçok kişi vardır. Osmanlı döneminde yaşayan alimler kendilerini sadece bir alanda değil birçok alanda geliştirmişlerdir. Bu çalışma, matematik alanında daha çok ön plana çıkan birkaç isim ve onların yaptığı önemli matematik çalışmalarını konu etmektedir.

19. yüzyıl öncesi Osmanlı döneminde matematik alanında yaptıkları çalışmalarıyla ön plana çıkan isimler şunlardır: Bursalı Kadızade Rumi, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi, Matrakçı Nasuh, Molla Lütü, Takiyüddin ve Gelenbevi İsmail Efendi. İsimleri sayılan alimlerden çoğu matematik dışında özellikle astronomi² ile ilgilendikleri bilinmektedir. Astronomi dışında fizik, optik, mekanik, tıp gibi önemli dallarda da eser ve çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışma daha çok matematik alanında yazılan eserler ve çalışmalar içermektedir.

Osmanlı döneminde bulunan matematikçiler arasında sayılabilecek ilk isim 1364-1436 yılları arasında yaşamış olan Bursalı Kadızade Rumi'dir. Matematik alanında ilk çalışması *Muhtasar-ı Fi'l-Hisab* yani *Hesap Özeti* olan eseridir. En önemli çalışması ise $\sin 1^\circ$ 'nin elde etmesi üzerine yazılan *Risale Fi-istihracı'l-Ceyb Derece-i Vahide* eseridir. Yazdığı bu eserle birlikte trigonometri üzerine durduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir eseri ise Öklid'in *Elementler* adlı kitabı üzerine yazdığı *Eşkal-i Te'sis Şerhi* yorumudur.³

Bursalı Kadızade Rumi'den sonra matematik alanında önemli çalışmalar yapan onun öğrencisi Ali Kuşçu'dur. Ali Kuşçu 1403-1474 yılları arasında yaşamış ve aynı hocası Rumi gibi gökbilimci ve matematikçidir. Matematik alanında iki tane

² Osmanlı döneminde Astronomi Gökbilimi olarak bilinmektedir

³ İhsan Fazlıoğlu, "Kadızâde-i Rûmî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, C.24, s. 98

eseri bilinmektedir. İlk eseri Fatih Sultan Mehmed'e atfettiği *Risale-i Muhammedi*'ye kitabıdır. İkincisi ise aritmetik risalesi olan *Risale-i Hisap* eseridir.⁴

Matematik alanında önemli bir yere sahip olan diğer bir isim ise 1450-1525 yılları arasında yaşamış olan Mirim Çelebi'dir. Mirim Çelebi'nin yazdığı eserlerine bakacak olursak matematik alanında trigonometri ifadelerinin değerleriyle yakından ilgilendiği, aynı zamanda Kadızade ve Ali Kuşçu gibi astronomiyle ilgilendiği görülmektedir. Eserleri arasında *Düstûrî'l-'amel ve taşhîhu'l-'cedvel* en önemlileri arasındadır. Bu eserde 1 derecelik yayın sinüsünü bulmak için beş farklı çözüm yolu göstermiştir. Diğer eserleri ise astronomi ile ilgilidir.⁵

Bir diğer isim ise Ali Kuşçu'nun öğrencisi olan Molla Lutfi'dir. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazid döneminde yaşadığı bilinmektedir. İdam edildiği için ölüm tarihi kesin 1495 yılındadır. Çalışmaları matematik ve astronomi üzerindedir. Matematik alanında yazdığı eser *Taz'ifu'l-Mezbah* eseridir. Eser iki kısımdan oluşur. İlk kısımda kare ve küp tarifleri, çizgilerin ve yüzeylerin çarpımı gibi konuları ele alırken ikinci bölümde Delos problemini⁶ ele almıştır.⁷

Matematiği sadece zorlu sorulara yanıt olarak değil günlük hayatı kolaylaştırma adına yaptığı çalışmalarıyla ön plana çıkan Matrakçı Nasuh ise 1480-1564 yılları arasında yaşamıştır. Yazdığı iki matematik eseriyle birlikte daha çok pratik hesaba ve ticaret matematiğine yoğunlaşmıştır. İki bölümden oluşan *Cemâl el-Küttâb ve Kemâl el-Hüssâb* eserini 1517 yılında kaleme almıştır. Bu eserde rakamlar, dört, işlem, kesirler ve ölçekler gibi temel konular ele alınmıştır. 1533 yılında yazdığı *Umde el-Hisap* yani *Güvenilir Hesap* ise ikinci matematik eseridir. Bu eser de iki bölümden oluşup ilk bölümünde çarpma, bölme, kesirlerin kesirlerle toplamı, oran ve orantı, pozitif tam sayılar ve rasyonel sayılar gibi konuları ele almıştır. İkinci kısımda ise 50 tane problemin çözümlerini hesaplamıştır.⁸

⁴ Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989, C.2, s. 408

⁵ İhsan Fazlıoğlu, "Mirim Çelebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005, C.30, s. 160

⁶ Bir küpün iki katına eşit bir küp bulmak. Üç geometik problemlerden bir tanesi.

⁷ Orhan Şaik Gökyay-Şükrü Özen, "Molla Lutfi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005, C.30, s. 255

⁸ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, C.28, s. 143

16. yüzyılda matematik ve özellikle astronomi dalında ön plana çıkan isimlerden biri de 1521-1585 yılları arasında yaşamış olan Takiyüddin'dir. Matematik alanında trigonometri, aritmetik ve cebir gibi konular üzerinde durmuştur. 1°den 90°ye kadar sinüs ve tanjant değerlerini hesaplayarak tablo hazırlamıştır. Aritmetik konusunda ondalık sayılar hakkında kitaplar yazmıştır. *Bugyetü't- Tüllab min İlmi'l-Hisab* yani *Aritmetikten Beklediklerimiz* adlı eserinde ondalık sayılar hakkında bilgiler ve çözümler vermiştir. Bu bilgileri de astronomi dalında uygulamıştır. *Teshîlu Zicri'l-Aşâriyyi'ş-Şehinşâhiyye* (Sultanın Onluk Yönteme Göre Düzenlenen Zicinin Yorumu) ve *Ceridetü'd-Dürer* (İnciler Topluluğu) isminde olan iki eseri de ondalık kesirler hakkındadır. Yazdığı eserlerden de anlaşılacak üzere ondalık kesirler hakkında derin çalışmalar yaparak bunları astronomiye de yararlı bir hale getirmiştir.⁹

19. yüzyıl öncesi matematik isimleri arasında sayılabilecek son isim eski usul matematiğin son halkası olarak bilinen Gelenbevi İsmail Efendi'dir. 1730-1791 yılları arasında yaşamış olan Gelenbevi logaritma, cebir, geometri gibi konuları işlemiştir. Logaritma cetvellerinin nasıl kullanılması hakkında *Şerh-i Cedâvili'l-ensâb* yani *Logaritma Şerhi* isimli eserine yazmıştır. Cebir konusu hakkında ise *Hisâbü'l-küsûr* (*Küsûrât-ı hisâb*) eserine kaleme almıştır. *Risâle-i Adlâ-i Müsellesât* adlı eseri ise geometri ile alakalıdır. Altmışlı logaritma cetvelleriyle alakalı ise *Usûl-i Cedâvil-i Ensâb-ı Sittîni* risâlesini kaleme almıştır.¹⁰

Bursalı Kadızade Rumi ile başlayıp Gelenbevi İsmail Efendi ile sonlanan 19. yüzyıl öncesi matematik isimleri gördüğümüz üzere farklı konularla birlikte Osmanlı dönemine yaptıkları çalışmalarlarıyla fazlasıyla katkı sunmuştur. İlmin sadece Batı'da değil, İslam aleminde de geliştiğini gösteren çalışmalar ve eserler ortaya koymuşlardır.

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI MATEMATİK ÇALIŞMALARI VE İSİMLERİ

19. yüzyıl öncesi eski usul matematikçileri olarak anılırken 19. yüzyıldan sonra olan matematikçiler ise modern dönem matematikçileri ya da çağdaş

⁹ Hüseyin Gazi Topdemir, "Takiyüddin er-Râşid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010, C.39, s. 454

¹⁰ Şerafettin Gölcük-Metin Yurdagür, "Gelenbevi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, C.13, s. 552

matematikçileri olarak bilinmektedir. Bu dönemde bilim açısından Batı'dan geri kalmamaları için öğrencilerden bazıları devlet tarafından yurtdışına eğitim için gönderilmiştir. Yurtdışında eğitimleri tamamlandıktan sonra kendi vatanlarına dönüp burada da çalışmalarına devam etmişlerdir.

19. yüzyılda Osmanlı'da matematik alanında öne çıkan isimler şunlardır: Hüseyin Rıfki Tamani, Hoca İshak Efendi, Hüseyin Tevfik Paşa, Salih Zeki ve Kerim Erim.

Hüseyin Rıfki Tamani doğduğu yıl belli olmayıp ölüm yılı ise 1817'dir. Logaritma, geometri gibi konuları ele alan eserleri vardır. Logaritma konusunu ele alan eseri *Logaritma Risâlesi*'dir. Osmanlı döneminde logaritma hakkında kaleme alınan dördüncü eserdir. Geometri üzerine çalışmaları daha yoğundur. *Telhis el-Eşkâl*, *Usûl-i Hendese*, *İmtihan el-Mühendisîn* ve *Mecmûa el-Mühendisîn* geometri hakkında olan en önemli eserleridir.¹¹

Tamani'nin öğrencisi olan Hoca İshak Efendi de matematik alanında önemli yere sahiptir. 1774-1834 yılları arasında yaşamış olan İshak Efendi, Batı dilleri bildiği için birçok yabancı eserin tercümesini yapmıştır. En önemli eserleri arasında *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye* ve *Usûl-i İstihkâmât* eserleridir. *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye* kitabı yayınladığı en büyük eser olup matematik, fizik, modern astronomi, botanik, biyoloji gibi birçok konuyu kapsar. *Usûl-i İstihkâmât* eseri ise Gulliaume Leblond'un *Eléments des fortifications* eserinin tercümesidir.¹²

Matematiği temel bilim olarak kabul eden, matematik alanında da önemli bir yere sahip olan diğer bir isim ise Salih Zeki'dir. 1864-1921 yılları arasında yaşamış olan Salih Zeki, İshak Efendi ve Hüseyin Tevfik Paşa'dan sonra Osmanlı'da bilinmeyen kavramları verdiği dersleriyle ve yazdığı eserleriyle tanıtmıştır. Mantık ve astronomi konularıyla da yakından ilgilenip yurtdışında olan çalışmaları buraya aktarmıştır. Eserleri arasında astronomi ve matematik terimlerini açıkladığı ve bu dallarda bilim insanlarının biyografi ve eserlerini tanıttığı *Kâmûs-ı Riyâziyyât* eseridir.

¹¹ Ali Rıza Tosun, **Hüseyin Rıfki Tamaninin Çalışmaları Işığında Öklid Geometrisinin Türkiye'ye Girişi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.153

¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, "İshak Efendi, Başhoca", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000, C.22, s. 529

İlmin Kıymeti adlı eseri ise Öklid dışı geometiyi ele almaktadır. *Mizân-ı Tefekkür* eseri cebirsel mantık üzerine yazılmıştır.¹³

Son olarak 1894-1952 yılları arasında yaşayıp hem Osmanlının son döneminde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış olan ilk diplomalı Türk matematikçi Kerim Erim'dir. Albert Einstein'ın yanında doktorasını tamamlamıştır. Diferensiyel ve integral hesap, matematiksel analiz, cebir gibi konular üzerinde durmuştur. Matematik tarihi alanında da çalışmalar yapmıştır. *Nazari Hisap, Tanzimat ve Müspet İlimler: Riyaziye, Matematik ve Realite, Analiz Dersleri, Diferansiyel ve İntegral Hesap* eserleri en önemlileri arasındadır.¹⁴

19. yüzyılda yaşamış olan matematikçilerin içinden Hüseyin Tevfik Paşa'yı ise daha detaylı bir şekilde anlatacağız. Hüseyin Tevfik Paşa'yı öne çıkarmamızdaki en büyük neden ise Balkan'da bulunan Vidin bölgesinde doğduğu ve Vidinli olarak anılmasıdır.

4. HÜSEYİN TEVFİK PAŞA VE HAYATI

19. yüzyıl matematikçileri arasında önemli bir yere sahip olan Hüseyin Tevfik Paşa hem yaptığı çalışmaları hem de yurtdışında bulunduğu görevlerle dönemin konuşulan isimlerinden olmayı başarmıştır. 1832-1901 yılları arasında yaşamış olan Hüseyin Tevfik Paşa, Bulgaristan'ın Vidin şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Hasan Tahsin Efendi, annesi Şerife Hanım ve eşi Ayşe Sıddıka'dır. Hem Vidin'de doğduğu hem de kendisi gibi matematikçi olan sınıf arkadaşı Tevfik Paşa'dan ayırmak için Vidinli lakabıyla anılır. Kendisi de yaptığı çalışmalarda ismini Vidinli Tevfik olarak kullanmıştır. Hüseyin Tevfik Paşa 1860 yılından 1893 yılına kadar askeri rütbelerinde yükselmiştir. 1860 yılında kurmay yüzbaşı rütbesindeyken 1893 yılında müşir rütbesine yükselmiştir.¹⁵

¹³ Yavuz Unat, "Sâlih Zeki", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, C.36, s. 43

¹⁴ Zekeriya Duru, "Kerim Erim'in Akademik Yaşamı ve Matematik Çalışmaları", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi, 2019, C.XX, No: 1, s. 47

¹⁵ Salim Aydıöz, "Hüseyin Tevfik Paşa", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 592

4.1. 1832-1860 yılları

Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa 1832 yılında Vidin'de doğmuştur. İlköğretimini doğduğu yerde tamamlayıp daha sonra Rüşdiye'ye kayıt olmuştur. Burada birkaç temel ders görmüştür. Matematiğin temel alanları olan aritmetik ve geometri dersleriyle de ilk burada karşılaşmıştır. Eğitimi için 15-16 yaşlarında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da teyzesinin yanında kalan Hüseyin Tevfik Paşa yeni açılan Mühendishane-i Berrî-i Hümayyun'un resim sınıfına kayıt olduğu bilinmektedir. Mühendishane-i Berrî-i Hümayyun'un resim sınıfı 1851-1852 yılında Hüseyin Tevfik Paşa'nın kayıt yaptırdığı yıl yeni bölüm olarak açıldığı için Hüseyin Tevfik Paşa'nın yaklaşık 19 yaşında okula ve İstanbul'da eğitim hayatına başladığı anlaşılmaktadır. Burada birtakım zorluklar çektiği için hocasının tavsiyesi üzerine Maçka'daki askeri idadiye kayıt olmuştur.¹⁶

Hüseyin Tevfik Paşa askeri idadiyi başarılı bir şekilde tamamlayıp Taşkışla'daki Mekteb-i Harbiye'ye başlamıştır. Matematik konusuna ilgisi burada başlayıp, bu alana olan ilgisini ve becerisini ise Mekteb-i Harbiye matematik hocası Tahir Bey farketmiş ve matematik konusunda Hüseyin Tevfik Paşa'ya yardım eden ilk isimlerden biri olmuştur. Hüseyin Tevfik Paşa'nın matematik konusunda daha öğrencilik yıllarında fazlasıyla başarılı olduğu hocası Tahir Bey'e muavinlik yaptığıyla anlaşılmaktadır.

Başarılı bir öğrenci olmasıyla beraber, yaptığı matematik çalışmaları ve hocasına dersler konusunda yardım etmesinin ardından 1860 yılında erkân-ı harbiye yüzbaşılığı ile mezun olmuştur.¹⁷

4.2. 1860-1872 yılları

Hüseyin Tevfik Paşa eğitimini tamamladıktan sonra birçok yerde öğretmenlik yapmıştır. Fizik¹⁸, analitik geometri¹⁹, cebir, geometri²⁰, analiz, diferensiyel ve integral²¹, aritmetik²², mekanik²³, astronomi²⁴, makine bilimi²⁵, tefsir ve hadis

¹⁶ Atilla Polat, **19. Yüzyıl Osmanlı bilim hayatında öncü bir matematikçi: Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa**. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 18

¹⁷ Polat, **a.g.e.**, s. 18

¹⁸ Fizik: Osmanlı döneminde Hikmet-i Tabiye olarak bilinmektedir.

¹⁹ Analitik Geometri: Osmanlı döneminde Hendese-i Tahliliye olarak bilinmektedir.

²⁰ Geometri: Osmanlı döneminde "Hendese" olarak bilinmektedir.

²¹ Diferensiyel: Osmanlı döneminde Hesab-ı Tefazuli, İntegral ise Hesab-ı Temami olarak bilinmektedir.

²² Aritmetik: Osmanlı döneminde Hesab olarak bilinmektedir.

ilimleri²⁶ gibi derslere girmiştir. Özellikle hocası Tahir Paşa'nın 1867 yılında vefat etmesinden sonra cebir, geometri, analiz, diferensiyel ve integral derslerini üstlenmiştir. Matematik konularından aritmetik ya da hesap ilmi Osmanlı İmaratorluğu'nda hayatı kolaylaştırma gibi bir değere sahip olduğu için bu dersin temelini almak önem ifade etmekteydi.

Hüseyin Tevfik Paşa Mekteb-i Harbiye, Erkân-ı Harbiye, Kasımpaşa Mekteb-i Rüştiyesi, Darülfünun, Mekteb-i İdadi Askeri, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye gibi önemli yerlerde öğitmenlik yaptığı bilinmektedir.

Hüseyin Tevfik Paşa kıdemli yüzbaşı rütbesine yükseldikten sonra Paris'e göreve gönderilmiştir. Fransa'da bulunduğu tarihler kesin olarak bilinmemektedir fakat bulunan bilgilere göre 1863-1864 yıllarında orada olduğu düşünülür. Paris'e serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından silah imalatı üzerine incelemelerde bulunmak üzere gönderilmiş ve iki yıl askeri ataşelik görevinde bulunmuştur. Paris'e gittiğinde Mekteb-i Osmanî'de müdür yardımcılığı yapmıştır. Ayrıca bu görevler dışında matematikle de ilgilenmeyi ihmal etmemiştir.²⁷

Hüseyin Tevfik Paşa'nın Fransa ile ilişkisinin oraya gitmeden önce başladığı, Fransa'da yayınlanan "*Nouvelles Annales de Mathématiques*" adında matematik dergisini takip ettiği ve dergide sorulan üç soruyu çözüp, bu çözümlerin 1860, 1861 ve 1862 yıllarında dergide yayınlandığı ile anlaşılmaktadır. Matematikte olan başarısını bu soru çözümleriyle de kanıtlamıştır.

Paris dönüşünde de öğretmenlik yapmaya devam etmiştir. Matematik çalışmalarına ara vermeden devam ederek Paris'te yararlandığı bilgileri buraya aktarmıştır. Ayrıca esnaf ve esnaf çıraklarına hesap konuları hakkında dersler vermiştir.

4.3. 1872-1886 yılları

Hüseyin Tevfik Paşa matematik çalışmalarının yanı sıra devlet adamı olarak ta görev yaptığından, Paris'te askeri ataşelik dışında 1872 yılında Amerika'ya gönderilmiştir. Amerika yılları iki döneme ayrılmaktadır. Amerika'ya ilk olarak silah

²³ Mekanik: Osmanlı döneminde Mihanik olarak bilinmektedir.

²⁴ Astronomi: Osmanlı döneminde Heyet ya da Gökbilimi olarak bilinmektedir.

²⁵ Makine Bilimi: Osmanlı döneminde Fenn-i Makine olarak bilinmektedir.

²⁶ Tefsir ve hadis ilimleri: Osmanlı döneminde Ulum-i Aliye olarak bilinmektedir.

²⁷ Polat, a.g.e., s. 22

denetimi görevi sebebiyle Rhode Island'a, daha sonra ise orta elçi olarak Washington'a gönderilmiştir.

Amerika'da bulunduğu ilk dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika'da bulunan Providence Tool şirketiyle silah alımı kontratı yapması ile başlamıştır. Bu kontrat sonucunda silahların üretim sürecini kontrol etmesi amacıyla Hüseyin Tevfik Paşa ve ekibi 1872 yılında Amerika'ya gönderilmiştir. İngilizce bilmediği için görevden 5-6 ay önce Amerika'ya gönderilmiştir. Hüseyin Tevfik Paşa silah denetimi görevinde oldukça titiz çalışmaya özen göstermesi ile beraber silah teknolojisinde meydana gelen yenilikleri İstanbul'a da bildirmeyi ihmal etmemiştir. Amerika'da bulunduğu dönemde 1874 yılında mirliva rütbesine yükselmiştir.²⁸

Amerika'da bulunduğu dönemde matematik çalışmalarına devam etmiş ve burada bulunduğu süre içerisinde, o dönem matematiğin en yeni alanlarından olan kuaterniyonlar²⁹ cebiri üzerinde araştırmalar yaparak *Linear Algebra* adlı eserini İngilizce yazmaya başlamıştır.³⁰ 2 Nisan 1878 yılında Rhode Island cemiyetine, 5 Şubat'ta yazdığı "A Few Facts on Mohammedanism" bildirisini üye olmayı başarmıştır. Ayrıca 1878 yılında ferikliğe yükselmiştir. Ağustos 1878 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayyun Nezareti'ne atandıktan sonra silah denetimi ile ilgili görevi sonlanmadığı için bir süre Amerika'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.³¹

Hüseyin Tevfik Paşa'nın Amerika'da bulunduğu ikinci dönem ise 1883 yılında Orta Elçi olarak Washington'a gönderilmesiyle başlar. 11 Nisan 1883 yılında İstanbul'dan Amerika'ya yola çıkmıştır. Yolculuğu sırasında Marsilya, Paris ve Londra'ya uğradıktan sonra 30 Nisan'da New York'a yetişmiş, silah meselesiyle ilgili bazı sorunları halletmek üzere bir hafta burada kalmıştır. Washington'a geçtikten sonra Beyaz Saray'da Amerikan Başkanı Chester A. Arthur tarafından kabul edilmiştir.³² Orta Elçi görevinde iken matematik ile ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Harvard Üniversitesi kütüphanesinde Hüseyin Tevfik Paşa'nın *Linear Algebra* adlı

²⁸ Polat, a.g.e., s. 25

²⁹ Kuaterniyonlar dördey anlamına gelmektedir. Matematikte karmaşık sayılar cisminin değişimsiz genişletmesidir.

³⁰ Fikri Akdeniz, "Osmanlı Dönemi Bili Tarihinden Bir Kesit: Hüseyin Tevfik Paşa 1832-1901", **Matematik Dünyası**, Türk Matematik Derneği, 2009-I-II, s. 85

³¹ Polat, a.g.e., s. 26

³² Polat, a.g.e., s. 27

eseri bulunmaktadır. 1886 yılına kadar Orta Elçilik görevini sürdürmüştür. Görevi bittikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür.

4.4. 1886-1901 yılları

Amerika'da Orta Elçilik görevini tamamlayan Hüseyin Tevfik Paşa'nın İstanbul'daki Ticaret Nezareti'ne tayin olduğu bilinmektedir. Son resmi görevi, 1887 yılında Almanya'ya silah muayenesi için giden komisyona başkanlık yaptığı görevdir. Bu görevden sonra gelen resmi görevleri geri çevirmiştir. Almanya'da bulunduğu dönemde ise silah teknolojisinde meydana gelen tüm yenilikleri İstanbul'a aktarmıştır. Almanya görevinden sonra Ticaret Nazırlığı, Nafia Nazırlığı, Maliye Nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur.³³

Hüseyin Tevfik Paşa resmi görevler arasında matematikçi arkadaşı Salih Zeki ile matematik konuları üzerinde konuşup tartıştığı, Salih Zeki yazdığı eserlerde belirtmektedir. Tevfik Paşa matematiğin sadece işlem kısmını değil tarih kısmını da önemseydiği yaptığı tartışmalardan belli olmaktadır.

6 Haziran 1901 yılında İstanbul'da vefat eden Hüseyin Tevfik Paşa hayatını bilime ve yaşadığı topraklara hizmet etmekle geçirmiştir. Hem devlet adamı hem de matematikçi olarak tanınması, yurtdışında görevlerde bulunmasının yanısıra sadece kendi topraklarında değil diğer devletler tarafından saygı görmesi yaşadığı döneme iz bırakmış biri olduğu anlaşılmaktadır.

5. HÜSEYİN TEVFİK PAŞA'NIN ÖNE ÇIKAN ÇALIŞMALARI

Hüseyin Tevfik Paşa yayınladığı kitaplar dışında *Mebahis-i İlmiye* dergisinde yayınladığı makaleler de bulunmaktadır. *Mebahis-i İlmiye* dergisi Hüseyin Tevfik Paşa'nın yönetiminde, 1867 yılında yayımlanmaya başlayan ilk matematik dergisidir.

Yaptığı ilk çalışmalardan biri hocası Tahir Paşa'nın eseri olan *Usul-i Cebir* kitabının ikinci ve üçüncü baskılarında yazdığı zeyllerdir. İkinci baskısı 1861-1862 yıllarında, üçüncüsü ise 1871-1872 yıllarında basılmış olan eserde, Hüseyin Tevfik Paşa türevin tanımı, çarpımın, toplamın, bölümün, üstel ve logaritma fonksiyonlarının, trigonometrik ve ters trigonometrik fonksiyonların türevini,

---

³³ Polat, a.g.e., s. 33

fonksiyonun artan ve azalan oldukları aralıkta türevle ilişkisini, seriler, serilerin yakınsaklığı, cebirsel denklemlerin çözümü gibi konuları ele almıştır. Yazdığı bu zeyiller *Zeyl-i Usul-i Cebir* eseri olarak bilinmektedir.³⁴

En önemli çalışması ise İngilizce yazmış olduğu *Linear Algebra*³⁵ kitabıdır. Amerika'da bulunduğu dönemde kitabı yazmaya başlayıp, 1882 yılında ilk baskısını yayımlamıştır. İkinci baskısı ise 1892 yılında basılmıştır. Hüseyin Tefik Paşa Argand cebirinin eksiklikleri ve uygulamaları üzerine çok düşünmüş ve bunun üzerine *Linear Algebra* kitabını yazmaya başlamıştır.³⁶ Bu kitap sayesinde birçok yerde tanınmış hale gelmiştir. O dönemlerde *Linear Algebra* adı altında yazılan ilk eserlerden biri olarak bilinmektedir. Hüseyin Tefik Paşa kitapta ilk önce bir taraftan vektörleri yani yönlü doğruları toplama ve çıkarma gibi işlemleri yaparken diğer taraftan basit olmayan vektörlerin çarpımını da açıklayıp çözümlerini vermiştir. Lineer ve sayısal çarpmanın yanında karmaşık çarpmayı da açıklamıştır. Bu eserin önemli bir tarafı ise lineer cebiri matematiğin diğer alanlarına da yararlı bir hale getirmesidir. Özellikle geometri konusuna yararlı olacak bilgileri çözümlenmeyi başarmıştır.³⁷

Yeni Ölçülerin Menafî ve İstimaline Dair Bir Risale adında bir diğer eseri olan Hüseyin Tefik Paşa, bu eserinde yeni ölçüler hakkında halkı bilgilendirip, bu ölçülerin yararlarından bahsetmektedir. Eser 1881-1882 yılları arasında yazılıp toplamda yirmi altı sayfadan oluşmaktadır.³⁸

Bu eserlerin dışında *Cebri-i Ala*, *Usul-i İlm-i Hisab*, *Fenn-i Hisab*, *Heyet Kitabı*, *Hesab-ı Tamamî* ve *Tefazulî* eserleri basılmış olmayan ya da kütüphanelerde bulunamayan eserleridir.

Hüseyin Tefik Paşa'nın *Mebahis-i İlmiye* dergisinde yayımladığı ilk makale *Hesab-ı Müsenna* makalesidir. Bu makalede *Dual Arithmetic*³⁹ kitabından yararlanarak dual aritmetik yöntemi ile irrasyonel sayıların yaklaşık değerlerini,

³⁴ Polat, a.g.e., s. 47

³⁵ Türkçesi *Lineer Cebir* olarak bilinmektedir

³⁶ Cevad İ., Ekmeleddin İ., Ramazan Ş., **Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi**, 1999, IRCICA Yayınları, C.II, s. 402

³⁷ Gert Schubring, "Hüseyin Tefik Paşa: Lineer Cebirin Mucidi", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2007 İstanbul Üniversitesi, C. VIII, No:2, s. 50

³⁸ Polat, a.g.e., s. 81

³⁹ İngiliz matematikçi Oliver Byrne tarafından yazılan eser.

denklemlerin yaklaşık kök değerlerini bulmayı, logaritma cetveli olmadan bir sayının logaritmasını hesaplamayı düşünmüştür.⁴⁰

Logx ve Kavsi Mümas x'in Muştaklarına ve Bunların Silsileye Tevsi'lerine Dair Ruhban Sınıfından Mösyö Süfle'nin Haşiyesi başlığı altındaki makalesi derginin ikinci cildinde yayınlanıp konu açısından logaritma ve arktanjanant fonksiyonların türevlerini ve bu fonksiyonların seri açılımlarını ele almaktadır.⁴¹

Geometrik olarak Kareci'nin⁴² 1'den n'ye kadar tüm tamsayıların toplamının karesinin, 1'den n'ye kadar tam sayılarının küplerinin toplamına eşit olması ispatını açıklayacağı *Bir Zamanlar Ulema-i Arabın Malumları Olan Havassa-ı Adaddan Bir Mesele* makalesini yazmıştır. Yani matematiksel olarak $(1+2+3+...+n)^2 = 1^3+2^3+3^3+...+n^3$ eşitliğinin ispatına yer verdiği makaledir.⁴³

Arsa Taksimi adında bir başka makalesi olan Hüseyin Tevfik Paşa bu makalede belirli arsanın gereken parçalara ayrılması hakkında bilgiler vermiştir. Öncelikle matematiğin temel geometrik şekillerinden üçgen, daire, dörtgen şeklindeki arsaların gereken parçalara nasıl ayrılması gerektiğini, daha sonra da eğri olan arsanın nasıl bölünebileceğini açıklamıştır. Bu açıklamaları çizimler ile beraber yaptığı için makale çok uzun olup derginin beş farklı sayısında yayınlanmıştır.⁴⁴

6. HÜSEYİN TEVFİK PAŞA'NIN MATEMATİĞE KATKISI VE ETKİSİ

Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa 19. yüzyılda kaleme aldığı *Zeyl-i Usul-i Cebir*, *Yeni Ölçülerin Menafı ve İstimaline Dair Bir Risale*, *Hesab-ı Müsenna*, *Linear Algebra* gibi önemli çalışmalarla Osmanlı matematik tarihine katkı sunmuştur. Yaşadığı dönemde ve toplumunda ön plana çıkan Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa devlet adamı olarak çeşitli görevlerde bulunmasına rağmen matematik alanına duyduğu ilgiyi kaybetmeyip bu alanda önemli eserler yazmıştır. Lineer cebir, denklemler, türev, fonksiyonlar, seriler, geometri, kuaterniyonlar, logaritma gibi birçok konular üzerine çalışmalar yapmıştır.

⁴⁰ Rabia Nagehan Üregen, **19. Yüzyıl Osmanlı Matematik Dergi ve Makalelerinden Bir Kesit**, Y.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 15

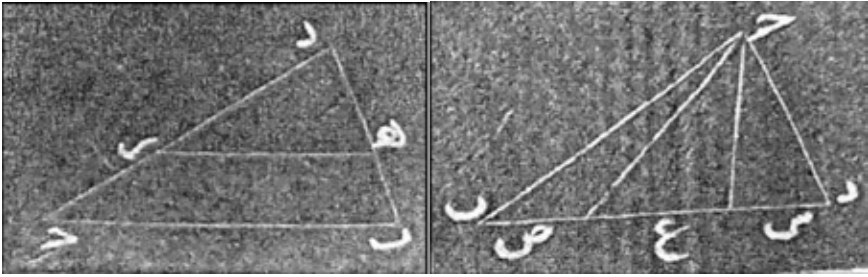
⁴¹ Polat, **a.g.e.**, s. 138.

⁴² 953-1029 yılları arasında yaşamış olan İranlı matematikçi

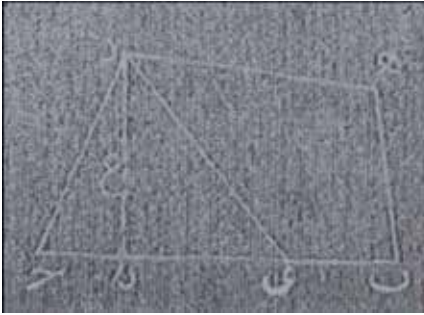
⁴³ Feza Günergun, "Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebahis-i İlmiye (1867-69)", 2007, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul, C. VIII, No:2, s. 21

⁴⁴ Polat, **a.g.e.**, s. 122

Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa matematiği teorik tartışmaların dışında günlük hayatta da kullanmıştır. Yazdığı birçok makalesinde hayatı kolaylaştırmaya dair birçok çizim ve formül vermiştir. Örnek olarak üçgen, dörtgen, daire, yamuk gibi şekillerin arsa taksirinde kullanılmasının yararları hakkında uzunca makale yazmış ve yayınlamıştır. Dairenin kare şekline dönüştürülmesi konusunda sadece cetvel ve pergelle aradığı çözüme ulaşmıştır. Geometri alanında birçok şeklin daha kolay anlaşılması için formülleri açıklamaya çalışmıştır. Arsa Taksimi isimli makalesinde çizip yayınladığı ve birçok kişinin yararlandığı geometrik çizimlerden bazıları şunlardır:

Şekil 1 - Üçgen şeklinde arsanın belli orantı ile bölünmesi⁴⁵

Şekil 2 - Dörtgen şeklinde arsanın bölüşümü⁴⁶

Şekil 3 - Daire şeklinde bir arsanın bölüşümü⁴⁷

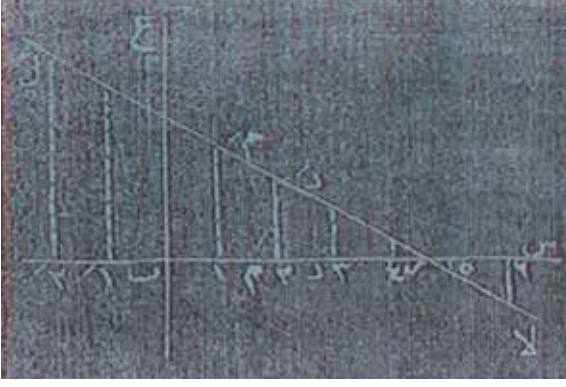
Türev konusunda yaptığı çalışmalarda günümüz işaretlerine yakın işaretler kullanmıştır. Çalışmalarında yer verdiği birçok ispat günümüzde sıkça kullanılan ispatlar arasındadır. Örnek verecek olursak “e” sayısının irrasyonel sayı olduğunu ve seri açılımının yakınsak olduğunu gösteren ispatı hocasının *Usul-i Cebir* kitabında yazdığı zeyllerde kullanmıştır. Ayrıca $(1+2+3+...+n)^2 = 1^3+2^3+3^3+...+n^3$ eşitliğinin

⁴⁵ Polat, a.g.e., s. 123

⁴⁶ Polat, a.g.e., s. 126

⁴⁷ Polat, a.g.e., s. 128

ispatına *Bir Zamanlar Ulema-i Arabın Malumları Olan Havassa-ı Adaddan Bir Mesele* adlı makalesinde yer vermektedir. Bir başka ispat olarak hataeyn tarihinin yani çift yanlı hesap ile ilgili geometrik ispatını *Mebahis-i İlmiye* dergisinde vermiştir.

Şekil 4 - Hataeyn tarihinin geometrik ispatı⁴⁸

Hüseyin Tevfik Paşa'yı diğer matematikçilerden farklı kılan nedenlerden bir diğeri matematik tarihi hakkındaki bilgileridir. Matematik tarihini iyi bir şekilde araştırıp, öğrenmiş ve bunları yakın çevresiyle paylaşmıştır. Özellikle Salih Zeki ile yaptığı matematik sohbetlerinde matematik tarihini sıkça anlattığı Salih Zeki'nin eserlerinde belirtilmektedir. Öklid dışı geometriler, Kuaterniyonlar, Kompleks sayılar, Maxwell denklemleri konuları hakkında Salih Zeki ile beraber sohbet ettikleri ifade edilmektedir.⁴⁹

Hüseyin Tevfik Paşa bulunduğu yurtdışı görevlerinde, görev dışında matematik alanında olan gelişmeleri takip ettiği ortadadır. Özellikle *Nouvelles Annales de Mathematiques* dergisini takip ettiği, dergiye gönderdiği ödev çözümlerinden bellidir. Yabancı dillere olan hakimiyetinden birçok yabancı makaleyi ve terimleri kendi diline yararlı bir hale getirmeyi başarmıştır. Yazdığı eserlerinden yola çıkarak matematiğe olan katkısı ve etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Osmanlı tarihinde ön plana çıkmasındaki en büyük etken lineer cebir hakkında yaptığı çalışmalarıdır. Yaşadığı dönem öncesinde lineer cebir üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda Hüseyin Tevfik Paşa'nın bu konuyu daha detaylı bir şekilde yazdığı görülmektedir. Lineer cebir konusunda çalışmalarındaki önemli bir özellik, geometri şekilleri üzerinde cebirsel işlemleri

⁴⁸ Polat, a.g.e., s. 141

⁴⁹ Polat, a.g.e., s.36

yapmaya çalışmasıdır. Lineer cebirin düzlem geometrisi ve üç boyutlu geometride uygulanabildiğini Linear Algebra kitabının önsözünde belirtmiştir.⁵⁰ Bu çalışması sadece Türk matematikçileri tarafından değil yabancı matematikçiler tarafından da takdir edilmiştir. Gert Schubring'in⁵¹ "Hüseyin Tevfik Paşa: Linear Cebirin Mucidi" isimli yazısında bunu görmek mümkündür. Gert Schumbring adı geçen yazısında Hüseyin Tevfik Paşa için şu cümleleri kullanmıştır:

"1991'de İstanbul'da bilim tarihi konusunda düzenlenen bir kongreye katıldığım sırada, ilk baskısı 1882'de Hüseyin Tevfik Paşa tarafından İngilizce olarak yapılmış olan bir lineer cebir kitabının (Linear Algebra) 1988 tarihli yeni baskısı dikkatimi çekti. Kitabın ikinci baskısı 1892'de yapılmıştı. Her iki baskı da 1988 baskısında bir araya getirilmişti."

"Mühendishâne'de eğitim gören Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901), gerek bu okulda gerekse okul dışında matematik ve fen eğitimi konusunda yoğun çaba gösteren bir şahsiyetti."

"Tevfik Paşa'nın temel kaynağının ve motivasyonunun Hamilton'un kuaterniyonlar kuramı olduğunu ve Hamilton'un dört boyutlu yaklaşımını üç boyutlu yaklaşıma indirgemeyi amaçladığını, öyle ki Tevfik Paşa'nın kavramının asosyatif olmama özelliğinin kuaterniyonların üç boyutlu uzaya transpozisyonunun bir sonucu olduğu izlenimini vermektedir. Gerçekten de Tevfik Paşa'da, kuaterniyonlar kuramın kurucusu olarak Hamilton'a belli bir saygı görülür. Ancak Tevfik Paşa, eserinde, daha basit bir kuram geliştirdiğini ileri sürmektedir ve ilhamının gerçek kaynağı yalnızca kitabının ikinci baskısında açığa çıkmaktadır ki, bu da Argand'ın vektör hesabı kavramıdır."

Shumbring yazısında Linear Algebra kitabı hakkında da şu açıklamaları yapmıştır:

"Tevfik Paşa, kendisinin de açıkladığı gibi, "lineer cebir"i "sayısal cebir"e yakın algılar. Sayısal ya da adi cebir, sayıları ya da sayısal nicelikleri ele alırken, lineer cebir doğruları ele alır. O halde Tevfik Paşa'nın görüşü, geometrik nicelikler üzerinde cebirsel işlemler yapma konusuna farklı bir yaklaşım getirir."

"Gerçekten de her iki baskıda da yazar, vektörleri kullanarak basit bir hesap yapmaya yani yönlü doğruları –vektörleri– önce toplamaya, sonra çıkarmaya girişir. Bütün bu yaklaşımlarda en önemli husus, çarpmanın nasıl tanımlanacağıdır. İki doğrunun çarpımının sonucu, bunlarla aynı düzlemde yer almayan bir başka doğrudur; öyle ki, bu üç doğru üç boyutlu bir uzayın öğeleri olmaktadır. Bu vektör çarpımı, dışsal bir çarpımdır. Aynı şekilde, genellikle değişme özelliği yoktur. Ayrıca bir de, bir skaler ile sonuçlanan içsel bir çarpım vardır; ancak bu çarpım yalnızca bir örnek olarak ele alınmış ve adlandırılmamıştır."

Linear Algebra kitabından sonra kendisinin ün kazanması takdir edilmiştir. Kendisinin sonsuz merak sahibi olması onu fizik, matematik, astronomi, mekanik, mühendislik alanlarına yöneltmiştir. Hayatı boyunca hem devlet görevleri için

⁵⁰ Melek Dosay Gökdoğan, "Osmanlılarda Matematik", <https://www.altayli.net/osmanlilarda-matematik.html> Erişim: 15.08.2019

⁵¹ 1944 doğumlu Alman matematikçidir.

yurtdışında hem de kendi yurdunda birçok yerde öğretmen olarak görev yapması Tevfik Paşa'nın yöneldiği alanlarda başarılı olduğunun göstergesidir. Yaptığı bazı çalışmaları basılı olarak bulunamamış fakat baskısı olan kitap ve makaleler matematiğe ilgisi olanlar için yararlı olmuştur. Görüldüğü üzere Hüseyin Tevfik Paşa yaptığı önemli matematik eserleriyle, yayınlanmasında büyük katkısı olan *Mebahis-i İlmiye* dergisinde bulunan makaleleri ile Osmanlı matematiğine katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Akdeniz, Fikri: “Osmanlı Dönemi Bilim Tarihinden Bir Kesit : Hüseyin Tevfik Paşa 1832-1901”, **Matematik Dünyası**, Türk Matematik Derneği, 2009-I-II, s. 85-88.

Aydın, Cengiz: “Ali Kuşçu”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989, C.2, s. 408-410.

Aydüz, Salim: “Hüseyin Tevfik Paşa”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 592-593.

Duru, Zekeriya: “Kerim Erim’in Akademik Yaşamı ve Matematik Çalışmaları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi, 2019, C.XX, No: 1, s. 47-91.

Fazlıoğlu, İhsan: “Mîrîm Çelebi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005, C.30, s. 160-161.

Fazlıoğlu, İhsan: “Kadıızâde-i Rûmî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, C.24, s. 98-100.

Gökyay, Orhan Ş., Şükrü Özen: “Molla Lutfi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2005, C.30, s. 255-258.

Gölcük, Şerafettin, Metin Yurdağur: “Gelenbevi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, C.13, s. 552-555.

Günergun, Feza: ”Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebahis-i İlmiye (1867-69)”, 2007, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, İstanbul, C. VIII, No:2 , s. 21.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, Cevad İzgi: **Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi**, IRCICA Yayınları, 1999, C.II, s. 402.

Polat, Atilla: **19. Yüzyıl Osmanlı bilim hayatında öncü bir matematikçi: Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Schubring, Gert: “Hüseyin Tevfik Paşa: Lineer Cebirin Mucidi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2007 İstanbul Üniversitesi, C. VIII, No:2, s. 50-53.

Topdemir, Hüseyin G.: “Takiyüddin er-Râşid”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010, C.39, s. 454-456.

Tosun, Ali R.: **Hüseyin Rıfkı Tamanınin Çalışmaları Işığında Öklid Geometrisinin Türkiye'ye Girişi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Unat, Yavuz “Sâlih Zeki”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, C.36, s. 43-45.

Üregen, Rabia N.: **19. Yüzyıl Osmanlı Matematik Dergi ve Makalelerinden Bir Kesit**, Y.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Yurdaydın, Hüseyin G.: “Matrakçı Nasuh”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, C.28, s. 143-145

REFLEKSIONET PSIKOTERAPEUTIKE TË SHTËPISË SË SHËNDETIT TË XHAMISË SULEJMANIJE NË KUJDESIN E SHËNDETIT MENDOR TË SHOQËRISË

Besar Rufati¹

Abstrakt: *Mjekësia e hershme kishte mungesë të referencave, teorive dhe hipotezave dhe ishte gjithashtu e distancuar nga zhvillimi teknologjik, mirëpo praktika e saj formuloi koncepte dhe metoda që mbetën koherente. Për dallim nga sot, këto metoda për bazë kishin mjekësinë alternative dhe jo medikamentet e ndryshme sintetike të mbushura me efekte anësore. Ato për trajtime dhe problematika shëndetësore përdorën elementet natyrore, me të cilat arritën jo vetëm që të shërojnë epidemi dhe plagë, por edhe të përmirësonin problematika shëndetësore mendore, që sot shihen si të pashërueshme. Nëse këto trajtime kishin ndikim në përmirësim të gjendjes mendore, me ekspozim të elementeve natyrore, atëherë aspektet mjekësore i japin dritë jeshile përdorimit të këtyre teknikave duke i plotësuar shpjegimin fiziologjik dhe ndryshimin e mundshëm hormonal. Punimi jonë do të argumentojë këto praktika, duke sjellë shembuj dhe studime që pohojnë praktikisht ndikimin fiziologjik të elementeve natyrore, gjegjësisht ujit dhe reliefit.*

Fjalë kyçe: *Darüşşifa, xhamia Sulejmanije, psikoterapia, uji, dielli.*

1. Hyrje

Historia botërore kaloi në shumë periudha të ndryshme dhe përjetoi ndryshime nga dimensionet e llojllojshme. Këto ndryshime bota i fitoi nga përpjekjet njerëzore, të cilat në çdo kohë u motivuan nga nevojat shoqërore. Ndryshimet me ndikim më të madh në histori ishin ato që shoqërisë i ofruan përmbushje nga çdo lëmë, që realisht kjo i mundësoi njeriut të hapëronte drejt diturisë së njohjes së vetvetes.

Me dekada të tëra pas rënies së Perandorisë Romake, zhvillimi shkencor në Evropën Perëndimore u shua dhe hasi në një pushim pothuajse të përjetshëm, ndërsa me zhvillimin e botës myslimane, u përjetua një epokë e quajtur “Periudha e Artë” (Golden Age), periudhë kjo që fillet e saj i pati nga shekulli VII e deri në shekullin XVI. Gjatë kësaj periudhe, studiues të besimeve dhe kulturave të ndryshme e vazhduan ndërtimin dhe zhvillimin shkencor nga mësimet e trashëguara nga Egjipti i lashtë, Mesopotamia antike, Persia, Kina, India, si dhe grekët dhe romakët, kështu duke ndihmuar dhe lehtësuar rrugën për hapjen e renesancës evropiane.

¹ Student në universitetin “Qirili dhe Metodi”- Shkup, drejtimi Bioinxhinier i Laboratoris.

Kësaj periudhe të zhvillimit shkencor nuk i munguan edhe risitë mjekësore. Myslimanët gjatë kësaj periudhe arritën të vendosin në funksion për herë të parë një spital me organizim administrativ, që trajtonte pacientë të ndryshëm pa dallim race, nacionaliteti apo kategorie sociale, e gjitha kjo me një shërbim falas. Spitalet islame filluan të paraqiteshin në shekullin XVIII në qytetin e Bagdadit, mirëpo spitali i parë që pati funksion dhe organizim në nivel administrativ ishte në qytetin e Kajros, i ndërtuar ndërmjet viteve 827 dhe 874, i quajtur “Spitali Ahmed ibn Tulun”.

Me formimin e principatave të ndryshme në territorin e Anadollit, që nga shekulli XIII e deri në shekullin XV, u zhvilluan qytetërime që edhe pse dallonin për nga suazat politike, ato realisht kishin kulturë, mendime dhe botëkuptime me themele të përbashkëta.

Popujt turq që arritën të vendoseshin në Anadoll në shekullin XI, sunduan ato territore për më shumë se 200 vjet në udhëheqjen e Selçukëve të Anadollit dhe principatave anadollake. Në fillim ato konsideroheshin si pjesë ushtarake e pakontestueshme e mbretërisë së selçukëve që vepronin në kahun e territoreve perëndimore, por më vonë arritën që të pavarësoheshin duke formuar identitetin dhe shtetin e tyre.

Mjekësia klasike osmane u zhvillua falë traditave mjekësore të Selçukëve të Anadollit dhe shkencëtarëve e studiuesve që vinin nga qendrat e atëhershme kulturore si Egjipti, Siria, Irani dhe Turkestani. Në përgjithësi, mjekësia osmane në periudhën klasike, referencë të problematikave shëndetësore kishte njohuritë islame.²

Historia e mjekësisë osmane gjatë historisë së zhvillimit të saj kaloi në tri periudha, që dalloheshin nga njëra-tjetra për nga burimet e informacioneve mjekësore. Ato periudha ishin:

- **Periudha e principatave** kishte në përbërje një bashkësi të funksionimit mjekësor në nivel të principatave dhe çdo zhvillim mjekësor mjaftohej vetëm me aplikim të brendshëm e jo në nivel rajonal.
- **Periudha klasike** (1450 – 1826) është periudhë në të cilën të gjitha teoritë dhe metodat mjekësore bazoheshin në mësimet dhe informacionet e trashëguara islame. Në këtë periudhë, shërbimi mjekësor fillon të ofrohet në nivel

---

² Ali Haydar Bayat, **Tip Tarihi**, Zeytinburnu Bel.Kültür Yay. Stamboll, 2016, fq. 295..

institucional me hapjen e spitalit të parë që funksiononte nën konceptin e *darişşifa-së*, i ndërtuar nga udhëheqësi i asaj kohe Jëlldërëm Bajaziti, në vitet 1399-1400. Mjeku dhe kirurgu më i famshëm i kësaj kohe ishte Sherafeddin Sabunxhuollu (1386 – 1470), me veprën e tij të famshme të parë që formulohet në gjuhën osmane (turke), e titulluar “Kitâbü’l-Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye”, libër ky që pjesërisht ishte përkthyer nga gjuha arabe, por gjithashtu përmbante përvojat dhe dorëshkrimet e vetë përkthyesit. Kjo periudhë vazhdoi me hapjen e shumë spitaleve të tjera.³

- **Periudha e modernizimit** (pas vitit 1826), në të cilën ndodh një tranzicion në referencat mjekësore, ku metodat dhe terapitë shëndetësore marrin formë nga teoritë dhe burimet evropiane. Në këtë periudhë fillon iniciativa për edukim mjekësor në shtetet evropiane.

2. Kompleksi i xhamisë Sulejmanije

Shekulli XVI, periudha më stabile dhe më e fuqishme e perandorisë osmane, krahas institucioneve dhe vatrave të shumta që ofronin shërbime mjekësore, gjithashtu karakterizohej edhe me objekte higjienike si banjo publike, shatërvanë, sisteme ujitëse etj. Një nga monumentet më të rëndësishme të asaj kohe ishte edhe kompleksi i xhamisë Sulejmanije, kompleks ky që përbëhej nga një sërë objektesh me shërbim social dhe mjekësor. Kompleksi i xhamisë është ndërtuar në qytetin e Stambollit, i projektuar nga arkitekti i famshëm Mimar Sinan, dhe në aspektin arkitekturor, paraqet një nga veprat më të rëndësishme të shekullit XVII dhe po ashtu gjithë Perandorisë Osmane.⁴

Kompleksi, i cili u ndërtua nga Sulltan Sulejmani, në vendin e ish-Pallatit të Vjetër, përfshin një sipërfaqe të pjerrët prej 63.500 metrash katror dhe përbëhet nga pesë medrese, shkolla fillore, shkolla për mësimin e thënieve profetike, spital me departamente të ndryshme, medrese mjekësore, dârûhane (farmaci), kuzhinë, bibliotekë, si dhe objektin kryesor, xhaminë në qendër të kompleksit. Xhamia

³ Ali Haydar Bayat, **Tip Tarihi**, Zeytinburnu Bel.Kültür Yay. Stamboll, 2016, fq. 295-296.

⁴ Të shihet: Abdullah Kilic, **Anadolu Selçuklu ve Osmanli Sefkat Abideleri**, Mediapark, Stamboll, 2012.

gjithashtu përmban shatërvan, banjo, bodrume, hamam dhe 36 dyqane. Ndërtimi i kompleksit filloi në vitin 1550 dhe përfundoi në vitin 1557.⁵

2.1. Plani urbanistik i xhamisë

Kompleksi është i shtruar në një truall jo të rrafshët të tokës, në përputhje me topografinë, e cila është e tarracuar dhe e pabarabartë. Kompleksi ndodhet në vendin e pallatit të parë osman, i njohur si Pallati i Vjetër, në një nga shtatë kodrat e Stambollit në drejtim të bregut të “Brrit të Artë”, sipër lagjes *Eminönü*. Kjo pjesë është një nga pikat më të larta në qytetin e vjetër të Stambollit dhe zotëron pamje jashtëzakonisht të bukur.

2.2. Xhamia

Xhamia paraqet kulminacionin e stilit osman që ishte zhvilluar në shekullin e ndërtimit të xhamisë. Përmban një sallë madhështore lutjesh të cilën e mbulojnë një sërë kubesh dhe një binë të madhe të hapur që i paraprin sallës së lutjeve në anën veriperëndimore. Hapja dhe integriteti në arkitekturën e brendshme të xhamisë Sulejmanije forcojnë më tej impulsin e ndjeshëm dhe madhështor të vendit.⁶

Xhamia gjithashtu dallohet për nga ndjeshmëria shpirtërore, nga jeta e brendshme dhe vdekja, rendi i shenjtë dhe botëror, ai fizik dhe shpirtëror, që realisht është një fushë që balancon realitetet e brendshme dhe të jashtme. E gjithë kjo shprehet jo vetëm nga cilësitë vizuale të arkitekturës, por edhe nga artet e ndryshme brenda xhamisë, ku secila adreson shqisat për ndjenja të ndryshme.

Dritaret me ngjyra të ndryshme, zbukurimet nga druri, pozicionimi i gurëve dhe mermerit, qilimat, dekorimi i pllakave me shkrime të shenjta nga Kurani apo pikturimi i luleve, të gjitha këto, janë krijuar me qëllimin e ndërtimit të një mjedisi të ndjeshmërisë.

2.3. Medresetë

Pesë medresetë⁷ kushtuar ligjit islam marrin pothuajse të njëjtin plan, bazuar në formën tradicionale të këtij lloji të ndërtimit: një oborr qendror i rrethuar nga një pasazh me kupola të vogla rreth perimetrit të ndërtesës; në anën jugperëndimore të

⁵ Ali Haydar Bayat, **Tip Tarihi**, Zeytinburnu Bel.Kültür Yay. Stamboll, 2016, fq. 295.

⁶ Ibrahim Zeyd Gerçik, **Her Dem Guçlu**, Yonetim, Stamboll, 2009, fq. 65.

⁷ Numri i medreseve i referohet 5 kushteve të Islamit.

oborreve, një dhomë me kupolë më të madhe që shërbente si sallë studimi (dershane); gjithashtu, përsikaj medreseve për mësimin e shkencave islame, kompleksi i xhamisë korrespondonte edhe me medrese për mësimin e shkencave mjekësore.⁸

Në këto medrese, fillimisht nxënësit mësonin elementet bazë të mësimëve shkencore, pastaj me kalimin e kohës, ata u nënshtroheshin edhe informacioneve nga shkencat islame, matematikë dhe astronomi. Gjithashtu, për studentët që vijonin mësimin në këto medrese kishte dhoma specifike për fjetje dhe mësim, mirëpo ajo që e bën të veçantë këtë projektim është se dhomat e studentëve dhe profesorëve ishin afër njëra-tjetrës, gjë që kishte për qëllim shpeshimin e kontakteve mes tyre, në mënyrë që nxënësit të përfitonin nga këshillat dhe pyetjet që do t'ua parashtronin mësuesve.

Kompleksi i xhamisë Sulejmanije në dispozicion kishte edhe medresenë mjekësore, shërbimi dhe ekzistenca e së cilës kishte rol jetësor. Kjo medrese ishte e para që u ndërtua nga ana e shtetit osman, në vitin 1555. Para kësaj, të gjitha njohuritë mjekësore merreshin në *darüşşifa*, derisa kompleksi i xhamisë e veçoi me objekt të veçantë. Në këtë medrese vijonin studimet gjithsej tetë studentë që fitonin njohuritë nga katër profesorë. Si në çdo medrese osmane, edhe te medreseja mjekësore e Sulejmanijes mësimet dhe referencat e njohurive mjekësore ishin të trashëguara nga studiues dhe dijetarë të perandorive të mëhershme anadollake.⁹

Po ashtu, funksionin e medresesë mjekësore e plotësonte edhe prania e afërt e *darüşşifa-së*, ku arritën të krijonin një sistem që do të kishte edhe zbatim bashkëkohorë që studentët pjesën teorike ta vijonin te medreseja e më pastaj pjesën praktike ta vazhdonin te *darüşşifa-ja*.

Me qëllimin e nxjerrjes së kuadrove profesionale, studentët që vijonin studimet mjekësore duhej që paraprakisht të tregonin sukses në mësimet e tyre të shkollës fillore dhe të mesme.¹⁰

Sidoqoftë, një tipar i rëndësishëm i studentëve osmanë në shkencat mjekësore ishte se ata paraprakisht ishin të ditur në shkencat fetare, sepse, para se të vinin në

⁸ Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Reaktion Books, London, 2005, fq. 169.

⁹ Po aty.

¹⁰ Ayten Altınbas, *Osmanlılarda Tıp Egetimi, Osmanlı Devleti'nin Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara, 2000, fq.89.

medresenë mjekësore, ata kalonin shkollimin fillestar me edukimin klasik të medresesë. Studentët që studionin në medresenë mjekësore të xhamisë Sulejmanije ishin gjithashtu me bursë dhe kishin shumë të drejta sociale. Përveçse u jepeshin të holla ditore, ata qëndronin në konviktin e medresesë dhe hanin dy vakte në ditë nga kuzhinat e kompleksit.

2.4. Objektet që ofronin shërbime publike

Kompleksi i xhamisë asnjëherë nuk u mjaftua vetëm si një vend ku besimtarët mund të kryenin ritualet fetare, por gjithashtu qëllimi ishte që shoqërisë t'ia plotësonte të gjitha nevojat, qoftë nga aspekti shpirtëror, por edhe ai fizik. Kompleksi, krahas medreseve, kishte spital, që njëj me emrin *darüçşifa*, i cili u ofronte shërbim të gjithë njerëzve, qofshin ata myslimanë apo jomyslimanë, të varfër apo të pasur.

Po ashtu, në *darüçşifa* mjekët nuk përcaktoheshin nga përkatësia fetare, por përgatitja profesionale. Pjesë përbërëse e shumë komplekseve të këtilla ishte edhe kuzhina që quhej *imarethane*. Funkzioni i kësaj kuzhine ishte që të siguronte ushqim për nxënësit dhe mësuesit e medreseve, mjekët dhe pacientët e spitalit, personelin e xhamisë, mysafirët e kompleksit, si dhe për çdo të varfër që kishte nevojë.

E gjithë kjo ishte falas dhe shpenzimet mbulohehin nga pushteti. Kompleksi kishte gjithashtu pjesë speciale për pritjen e mysafirëve apo udhëtarëve (*tabhane*). Aty u mundësohej vendqëndrim dhe plotësim i nevojave që ishin të kërkueshme për udhëtim. Ajo që e plotësonte shërbimin e kompleksit ishte edhe prania e depos për mallra dhe hamami (banjë turke).¹¹

3. *Darüçşifa*-ja

*Darüçşifa-të*¹² funksionin e tyre si institucion e filluan me civilizimin e hershëm islam duke e përbushur në tërësi funksionin e një spitali që ofronte terapi dhe medikamente për gjitha problemet shëndetësore që realisht ishin paraqitur në shoqëri, kështu, duke i plotësuar nevojat shoqërore në nivel institucional. Gjatë periudhave kohore, *darüçşifa-të* arritën të kryenin funksionin e njëjtë edhe gjatë ndërrimit të perandorive, si ajo e selçukëve dhe osmanëve, ndërsa me përfundimin e

¹¹ Ibrahim Zeyd Gerçik, **Her Dem Guçlu**, Yonetim, Stamboll, 2009, fq.35-40.

¹² Nga tr. "Shtëpia e shëndetit".

kësaj të fundit, Perandorisë Osmane, përfundoi edhe funksioni institucional i *darüşşifa-ve*.

3.1. Koncepti teorik dhe funksional i *darüşşifa-së*

Përgjatë historisë, ato kishin emërtime të ndryshme. Kryesisht, këto institucione thirreshin si “*darüşşifa*”, që në gjuhën turke kanë kuptimin “shtëpia e shëndetit”, “dera e shëndetit” apo “vendi i shërimit”. Ato gjithashtu kishin edhe emërtime të tjera që ishin nga supozimet shoqërore, por edhe të ndikuara nga lokacioni gjeografik, si *bîmarhâne*, *mâristan*, *dârülmerza*, *dârülâfiye* dhe *dârüssihha*.¹³

Këtë emërtim *darüşşifa-të* e fituan nga shërbimet koherente që i ofruan, shërbime këto që nuk u mjaftuan vetëm me trajtimin e pacientëve që shprehnin ndonjë pakënaqësi shëndetësore, por edhe me funksione të tjera që ofronin shërbime mjekësore të ndryshme. Vlen të theksohet se *darüşşifa-të* vinin si pjesë përbërëse e komplekseve të ndërtuara nga perandoritë që u vendosën në pjesën e Anadollit¹⁴, komplekse këto që nuk vepronin vetëm në aspektin fetar, si xhamitë apo medresetë, por gjithashtu ofronin edhe shërbime të tjera sociale, si arsimimin fillor dhe të mesëm, arsimim mjekësor, ndihmë dhe strehim për të varfërit, spitale me spektër të gjërë të shërbimeve, departamente të veçanta për trajtimin e pacientëve me retardim mental, barnatore e të tjera.

Darüşşifa-të në historinë e qytetërimit osman ishin pjesë përbërëse e çdo qyteti që realisht korrespondonte me numër të madh të banorëve, ku edhe nevoja për këtë institucion ishte në proporcion me madhësinë dhe kërkesat shoqërore. Qytetet e para ku u ndërtuan *darüşşifa-të* ishin qytetet si Bursa, Edirneja, Stambolli. Direktivat për ndërtimin e *darüşşifa-ve* kryesisht vinin nga sulltanët apo pashallarët, që i ndërtonin në emër të nënave apo vajzave të tyre, por gjithmonë të motivuar nga bindjet fetare islame, se shërbimi më i mirë në shoqëri është dobishmëria ndaj “njerëzve” dhe se përmbushja e funksioneve shtetërore kalonte vetëm nga kjo rrugë. Po ashtu, *darüşşifa-të* në shoqëri kishin statusin si vakëfe¹⁵ që kategorikisht ndalonte

¹³ Abdullah Kilic, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Sefkat Abideleri*, Mediapark, Stamboll, 2012. fq. 42

¹⁴ Pjesa aziatike e republikës së sotme të Turqisë.

¹⁵ Pasuri e patundshme, që ishte pronë e një xhamie, e një kisha, e një teqeje a e një manastiri.

përfitimin personal nga shërbimet e këtyre objekteve, por funksioni dhe shërbimet gjithmonë do të ishin për qëllime humanitare.

Funksioni qindravjeçar i *darüşşifa-së* dhe shërbimi që ofroi ky spital drejt qytetarëve u zhvillua nën parimet: “Ofrim i shërbimeve të barabarta për të gjithë njerëzit, qofshin myslimanë apo jomyslimanë; mjekët të punësohen në bazë të kapacitetit të tyre profesional, e jo në bazë të përkatësisë fetare; personeli të jetë në gjendje që t’ua kryejnë nevojat pacientëve që vijnë në vizitë dhe atyre që qëndrojnë; si dhe, në rast nevoje, shërbimi mjekësor të bëhet edhe nëpër shtëpi.”¹⁶

Historia e Perandorisë Osmane korrespondonte me shumë *darüşşifa* të ndryshme, mirëpo ajo që e bëri *darüşşifa-në* e xhamisë Sulejmanije të dallohet nga *darüşşifa-të* e tjera është se ky spital, përveç departamenteve për trajtim të përgjithshëm, gjithashtu kishte pjesë të veçantë për trajtimin e pacientëve me probleme psikike, konkretisht departament të psikoterapisë.

3.2. Struktura e *darüşşifa-së*

Funksionimi strukturor i *darüşşifa-së* kryesisht përbëhej prej dy kateve që dalloheshin për nga shërbimi:

- Kati i parë: në këtë pjesë gjendej personeli i *darüşşifa-së*, si mjekët, kirurgët, infermierët, farmacistët dhe personat e autorizuar që kujdeseshin për pastërtinë e objektit të *darüşşifa-së*.
- Kati i dytë: me një korridor të gjatë, i përbërë nga dhoma të shumta në pjesën e djathtë, dhe i mbuluar me kube të vogla, gjendej pjesa në të cilën qëndronin pacientët. Këto dhoma dalloheshin në funksion për nga problemi i pacientit, sepse pacientët me probleme psikoterapeutike kishin pjesë të veçantë.¹⁷

Gjithashtu, nga shërbimet që ka ofruar *darüşşifa-ja* në aspektin e departamenteve të *darüşşifa-së*, dallojmë pjesën për mjekët dhe personelin shëndetësor, dhomat në katin e dytë për pacientët, personelin për pacientët e psikiatrisë, kuzhinën për personelin mjekësor, kuzhinën për pacientët, si dhe pjesën e barnatores.

¹⁶ Ibrahim Zeyd Gerçik, **Her Dem Guçlu**, Yonetim, Stamboll, 2009, fq.42.

¹⁷ Të shihet: Celal Mustafa, Seyyid Lokman, **Hunername**, Yapı Kredi - Doğan Kardeş, Stamboll, 1969.

Veçoritë parësore të *darüşşifasë* nuk u mjaftuan vetëm me departamentin e psikoterapisë, por gjithashtu, projektimi dhe struktura objektive i hapën derën funksionimit edhe më të suksesshëm të aspekteve mjekësore e po ashtu, edhe një fryme të re në metodat shëndetësore. Realisht, arkitekti që realizoi objektin u mundua që metodat shëndetësore të mos mjaftohen vetëm nga medikamentet e gatshme të terapisë mjekësore, por gjithashtu të shfrytëzohen elementet natyrore që kanë ndikim në lehtësimin e metodave.¹⁸ Këtu rol të veçantë zë pozicioni topografik i *darüşşifa-së*, që realisht është edhe subjekti i hulumtimit.

3.3. Sistemi administrativ i *darüşşifa-së*

Çdo shërbim që zhvillohej në këtë spital vetëm se ishte me propozim të personelit adekuat. Puna dhe shërbimi i mjekëve në *darüşşifa* ishte që mbrohej me ligj, kështu që aty shërbenin vetëm persona që kishin vijuar arsimim përkatës.

Ligjet e atëhershme parashikonin që *darüşşifa-ja* duhet të ketë më së paku tre mjekë. Njëri prej tyre ishte me përgjegjësi më të veçantë në rolin e udhëheqjes, mirëpo nuk dalloheshin në trajtimin e pacientëve. Atyre u sigurohej rrogë për shërbimet që kryenin, përderisa pacientët trajtoheshin falas. Në *darüşşifa* kishte mjek me shërbim të specializuar, ndryshe thënë, mjek specialist, që merrej me trajtimin e pacientëve që kishin probleme shëndetësore specifike, dhe njihej me emrin “Kehhal”. Pacientët e tij zakonisht ishin me probleme të oftalmologjisë, me probleme kardiovaskulare apo probleme, cak i të cilave ishte ndonjë organ apo sistem organik. Zakonisht, personeli i këtyre detyrohej të kishte njohuri të detajuara të oftalmologjisë dhe të ketë njohuri për përgatitjen e preparateve oftalmologjike.¹⁹

Shërbim të veçantë në *darüşşifa* kishte edhe kirurgu, prania e të cilit ishte jetësore. Pacientët e kirurgut zakonisht kishin probleme të plagëve apo nevojë për ndërhyrje kirurgjike. Nga gjithë personeli mjekësor, kirurgët duhej të kishin përvojë të gjerë profesionale dhe gatishmëri për ndërhyrje në raste emergjence.

Barnatorja gjithashtu ishte pjesë përbërëse e *darüşşifa-së*, edhe atë jo vetëm në përmbushjen e nevojave të pacientëve të atij spitali, por gjithashtu, *darüşşifa-ja* e xhamisë Sulejmanije furnizonte me medikamente edhe spitalet e tjera që gjendeshin

¹⁸ Të shihet: Cantay G., *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1992.

¹⁹ Të shihet: Çoskun Yılmaz, *Osmanlılarda Sağlık*, Biofarma, İstanbul, 2006.

në qytetin e Stambollit. Personeli i barnatores së kësaj *darüşşifa-je* duhej të zotëronte njohuri të jashtëzakonshme për bimët që përdorshin në terapitë mjekësore, të dallonte bimët helmuese, të zotëronte mjeshtëri në përgatitjen barnave, si dhe të përcaktonte se cila përgatitje është për ndonjë diagnozë të caktuar.²⁰

Darüşşifa-ja posedonte edhe personel që përkujdesej për ushqimin, ku pacientët shërbeheshin në bazë të rekomandimeve të mjekut. Gjithashtu, kishte personel administrativ për mbajtjen e evidencave mjekësore, personel për sigurimin e mjeteve të nevojshme për spitalin, persona që kujdeseshin për sigurinë e spitalit dhe dhe persona me detyra të ndryshme për plotësimin e nevojave të spitalit.

4. Departamenti i psikoterapisë

Dëshira për të kontribuar dhe ndjenja për plotësimin e detyrës personale ndaj shoqërisë bëri që të krijohen risi apo inovacione që do të lehtësonin, plotësonin dhe përmbushnin nevojat shoqërore. Duke u nisur nga kjo pikëpamje, u mundësua që shoqërisë së asaj kohe t'i shtohet spital, rendi dhe metodika e së cilës do krijonin sisteme që edhe sot janë të zbatueshme. Më këtë u dallua *darüşşifa-ja* e xhamisë Sulejmanije, ku për herë të parë u krijua institucion që do merrej me problemet psikiatrike. Edhe pse më herët pretendohet të ketë pasur intervenime në këtë aspekt, ato nuk kanë qenë në nivel dhe shërbim institucional.²¹

Në pjesën e katit të dytë të *darüşşifa-së* së xhamisë Sulejmanije kishte dhoma të specializuara që dalloheshin nga dhomat e pacientëve të thjeshtë, që shërbenin për trajtime psikike. Këtu, pacientët i nënshtroheshin metodave psikoterapeutike, që aplikoheshin nga trajnues të profesionalizuar. Pacientët e këtij departamenti ishin personat me retardim mendor, të çmendurit, ata që kishin stres dhe depresion kronik, ata që humbnin vullnetin për jetesë nga arsye të ndryshme, si humbja e ndonjë të dashuri ose falimentimi, ish-të burgosur e të tjerë.

Këta pacientë kishin personel të veçantë mjekësor dhe u shmangej kontakti me pjesën tjetër të spitalit, mbaheshin në kushte të specializuara dhe evitoheshin nga çdo send që mund të ngjallte iniciativë për zmadhimin e problemit shëndetësor. Ata kishin hapësira të veçanta, ku si pjesë e terapisë obligoheshin të ekspozohen në mjedis të hapur dhe të qetë.

²⁰ Të shihet: Abdullah Kilic, *Anadolu Selçuklu ve Osmanli Sefkat Abideleri*, vep. e cit.

²¹ Gonul Cantay, *Mimar Basi Koca Sinan Yasadigi Cag Ve Eserlei*, Stamboll, 1988, fq. 357.

Nevoja për krijimin e këtij departamenti ishte proporcionale me numrin e pacientëve që ishin për këtë departament. Në disa *darüşşifa* të tjera, numri i pakët i pacientëve të këtitillë e pamundësonte hapjen e një departamenti për psikoterapi, mirëpo kjo varej edhe nga madhësia e shoqërisë, ndërsa realisht, rrethi i xhamisë Sulejmanije e shihte të nevojshme hapjen e tij. Në këtë pjesë pranoheshin pacientët në bazë të rrezikshmërisë së gjendjes. Në përgjithësi, numri më i madh i pacientëve ishte nga të çmendurit, që përkujdesja për ta nga familjarët ishte e pamundur. Pacientët e këtitillë mbaheshin në dhoma të specializuara me kontroll të veçant, ndërsa ata pacientë gjendja e të cilëve ishte e monitorueshme, pas diagnozës mjekësore lëshoheshin në përkujdesje shtëpiake.²²

Në praktikat mjekësore të osmanëve, mjekët konstatojnë se “çmenduria” është sëmundje që vështirë shërohet ose vetëm monitorohet, mirëpo kishin praktika dhe medikamente që e kontrollonin këtë gjendje. Medikamentet të çmendurive u jepeshin në formën e shurupeve, që ishte më e lehtë që t'i pranonin dhe ishin të përgatitura nga mjekë të profesionalizuar në këtë lëmë. Krahas medikamente, pacientëve të këtij departamenti u jepeshin edhe trajtime të ndryshme, si terapia me muzikë, që ishte një metodë e trashëguar nga studiuesit Ibën Sinait dhe Al Farabiut. Gjithashtu kishte trajtime të trashëguara nga mësimet e lashta mjekësore, si prania në kopshte me lule, dëgjimi i zhurmës së ujit dhe zërat e bukur të zogjve.

4.1. Metodat psikoterapeutike

Metodat psikoterapeutike gjithmonë kanë qenë relevante ndaj referencave që janë përdorur si mostër për zbatimin e praktikave mjekësore. *Darüşşifa-ja* e xhamisë Sulejmanije fillimet e funksionimit dhe zbatimit të praktikave mjekësore i ka bazuar në mësimet dhe informacionet e trashëguara nga perandoritë e mëhershme të Anadollit. Këto metoda të ndikuara nga referenca fetare, që kanë qenë edhe burim i vetëm për atë kohë, gjithmonë janë zbatuar me qëllimin e ndikimit shpirtëror. Mjekët osmanë, në kornizat e problemit mendor, konkretisht çmendurisë, duke e konsideruar atë si problem të shërueshëm, trajtimet e tyre i aplikonin në metoda që subjekt kishin pjesën metafizike të pacientit.

Këto metoda që mjekët i aplikonin ndaj pacientëve kryesisht u referoheshin burimeve natyrore, të cilat ishin në dispozicion koherent, si drita e diellit, shikimi dhe

²² Abdullah Kiliç, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Sefkat Abideleri*, vep. e cit., fq. 55.

dëgjimi i ujit, ambienti i hapur me zbulurime, qetësia nga zhurmat e lëvizjeve njerëzore dhe gjithçka tjetër që e ofronte rrethi i *darüşşifa-së*. Shfrytëzimi i këtyre resurseve kishte për qëllim përshtatjen e llojit të sëmundjes dhe metodave të shërimit të asaj sëmundjeje, në këtë rast çmenduria dhe gjithçka që kishte si problematikë psikikën e që ishte metafizike apo shpirtërore, ku medikamentet ishin me diapazon të kufizuar kundrejt ndikimit të kësaj pjese të pacientit.

Përcaktimin e metodave psikoterapeutike mjekësia osmane e përvetësoi nga hulumtimi i detajshëm i problematikës shëndetësore. Hulumtimin e qëlluar të këtyre metodave e saktësoi ndikimi që patën te pacientët, që realisht jo vetëm se arritën të kontrollonin dhe përmirësonin çrregullimet, por edhe të krijonin themel mbi të cilin do të do të zhvilloheshin teknikat e tjera psikoterapeutike të qarqeve bashkëkohore.

4.2. Uji në metodat psikoterapeutike

Darüşşifa-ja në metodat psikoterapeutike pjesë të pandashme kishte edhe përdorimin e ujit. Ky përdorim kishte spektër të gjerë të mënyrave, duke filluar që nga obligimi i pacientëve për banjë të nxehtë, freskimi me ujë varësisht nga përshtatja sezonale, deri te shëtitja e pacientit në ambiente me zhurmë të ujit.

Mjekët e profesionalizuar për trajtimin e psikozave konstatojnë se uji në çfarëdo përdorimi të tij ndihmon në lehtësimin e këtyre problemeve, pasi një element nga i cili është i krijuar edhe njeriu duhej që në mënyrë të duhur të nxiste zhvillim funksional të mirëfilltë te trupi i tij.²³

Kontakti i pacientëve me trajtimet që kishin subjekt ujin fillimisht ishte nëpërmjet hamameve. Aty pacientët kishin kontakt me ujë të nxehtë dhe për një periudhë të caktuar liheshin të pranonin efektet e nevojshme mjekësore, ndërsa kjo praktikë përsëritej për aq herë sa shihej e nevojshme nga mjeku. Po ashtu, kontakti tjetër ishte qëndrimi i pacientit pranë ujit, ku si pjesë e trajtimeve, pacientët duhej që për një periudhë të caktuar kohore të dilnin në ambiente të hapura në të cilat kishte shatërvanë dhe fontana të ndryshme.²⁴

Gjatë qëndrimit në këto ambiente, pacientët në mënyrë indirekte ishin të ekspozuar ndaj zhurmës së ujit, në mënyrë që kjo zhurmë apo ky zë të ndikonte në

²³ Të shihet: Ibrahim Zeyd Gerçik, **Her Dem Guçlu**, vep. e cituar.

²⁴ Të shihet: Ibrahim Zeyd Gerçik, **Her Dem Guçlu**, vep. e cituar

relaksimën psikik të pacientëve. Kjo praktikë për atë kohë ishte pretendim, por a ishte e efektshme apo jo, do ta shtjellojmë te pjesa e rezultateve të hulumtimit.

Gjithashtu, çdo *darüşşifa* si pjesë përbërëse të objektit të saj kishte edhe shatërvan, prania e të cilit nuk ishte vetëm si dekor i objektit, por edhe pjesë përbërëse e metodave psikoterapeutike, sepse dëgjimi i zhurmës së ujit i mundëson njeriut të relaksohet dhe nën ndikimin e këtij relaksimi të lirohet nga stresi dhe energjia negative.²⁵

4.3. Melodia (Terapia me muzikë)

Në praktikën e terapive psikoterapeutike, vend të veçantë ka përfshirë edhe muzika "e thatë", pa fjalë. Si një referencë e trashëguar nga studiuesit Farabiu dhe Ibën Sinai, kjo praktikë u zbatua në *darüşşifa-të* e hershme të perandorisë së Selçukëve të Anadollit. Edhe në *darüşşifa-të* e kësaj perandorie gjenin zbatim praktikat për evitimin e stresit, si zërat e ujërave, era e mirë, ambienti i hapur, melodi të ndryshme, kopshtet me lule etj. Megjithatë, kjo praktikë edhe më fort u vazhdua në *darüşşifa-të* e xhamive Sulejmanije dhe Bajazit (II).

Sipas pretendimeve të referencave mjekësore të asaj kohe, meloditë e ndryshme ndikojnë drejtpërdrejt në mendjen e njeriut, duke çuar në lëshimin e hormoneve të ndryshme. Me përjetimin e emocioneve, pacientët ndryshojnë nivelin e perceptimit dhe pozicionin psikologjik. Ndryshimet në gjendjen shpirtërore, që shkaktohen nga meloditë e ndryshme, reflektojnë në formimin e zemrave emocionale në trupin e një personi për të formuar një model të ri të karakterit emocional. Sipas llojit të muzikës së dëgjuar, niveli i adrenalines i sekretuar në trup rrit stresin, ndërsa endorfina relakson personin duke ia ulur tensionin, duke rritur energjinë e jetës dhe duke forcuar sistemin imunitar.²⁶

Terapia me muzikë për pacientët me probleme psikike filloi të marrë hov në praktikat e perandorisë së selçukëve dhe asaj osmane, sepse fillimisht pati rezistencë ndaj muzikës nga perandoritë e mëhershme si ajo abasite, mirëpo me përhapjen e

²⁵ Po aty.

²⁶ Abdullah Kiliç, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Sefkat Abideleri*, vep. e cit., fq. 57.

tarikatis “sufi” në këto perandori, përdorimi i muzikës përjetoj zbatueshmëri dhe legjitimitet.²⁷

Te terapia me muzikë, kishte lloje të ndryshme të zhanreve që u lëshoheshin pacientëve në kohëra të caktuara, për gjendje emocionale të caktuar. Kjo muzikë sigurohej nga orkestra e *darüşşifa-së* e caktuar apostafat për këtë qëllim, në dhoma të caktuara vetëm për këtë trajtim. Gjithashtu, në terapitë e këtilla nuk bënte pjesë vetëm muzika, por edhe meloditë e ndryshme, siç ishin zëri i zogjve, zëri i ujit të shatërvanit, zëri i erërave dhe ezani i xhamisë, që e shpjegon faktin se pozita e *darüşşifa-së* afër xhamisë kishte të bënte edhe me ndërhyrjen e terapeute psikoterapeutike.

4.4. Pozicioni topografik i *darüşşifa-së*

Terapitë në departamentin e psikoterapisë të *darüşşifa-së* së xhamisë Sulejmanije përfshiheshin nga çdo element i mundshëm që mund të ndikonte për të mirë të pacientit, përfshirë këtu edhe reliefin e vendit ku ndodhej objekti. Duke u nisur nga aspekti hormonal për ndërhyrje në gjendjen emocionale të pacientit, pozicioni topografik dhe reliefi i *darüşşifa-së* u mundësonin pacientëve të zhvillojnë përmirësim të gjendjes edhe atë në mënyre eksplicite.

Në të gjitha pjesët e kompleksit të xhamisë Sulejmanije ka kopshte dhe oborre të hapura drejt qiellit, të integruara me tokën, duke lidhur njerëzit me bukuritë universale. Falë kopshtit dhe oborrit, njerëzit në kompleks janë vazhdimisht të vetëdijshëm për ndryshimet klimatike, dritën dhe nxehtësinë e diellit, erën e tokës dhe luleve, ardhjen e pranverës nga lulëzimi i pemëve dhe ciklin e stinëve, në një rrjedhë. Ato rrjedhin në atë rrjedhë, duke shtuar një kuptim të ri në pasurinë e tyre. Njeriu, elementet e institucionit dhe natyra, të gjithë plotësojnë njëri-tjetrin në një. Kontakti me tokën ia mundëson njeriut heqjen e energjisë negative, duke e qetësuar kështu trupin; kontakti me tokën e afron individin me vlerat e qetësisë, durimit dhe përrulësisë.²⁸

Arsyeja përse *darüşşifa-ja* në planin urbanistik të saj korrespondon me oborr të hapur, ishte t'u mundësohej pacientëve qasje në qiell të hapur, me pretendimin se shikimi në qiell, ngjyrat e ndryshme të qiellit, ajri i pastër, vështirmi i yjeve, vështrimi

²⁷ Isil Birkan, “Music therapy, its historical development and applications”, A. Ve T. Tip dergisi, Stamboll, 2014, fq. 40.

²⁸ Ibrahim Zeyd Gerçik, Her Dem Guçlu, vep. e cituar, fq. 46,47.

i thellë në qiell të hapur, të gjitha këto ndikojnë në qetësimin dhe relaksimin e njeriut nga stresi kronik dhe depresioni.

Arsyeja e përdorimit dhe nënshtimit të pacientëve kundrejt këtyre elementeve natyrore ishte mundësia për të ndikuar në mënyrë indirekte te lirimi i hormonit të kënaqësisë, konkretisht endorfinës.

5. Hipoteza apo fakte (rezultatet)

Formësimi i institucioneve kishte për qëllim përmbushjen dhe ofrimin e zgjidhjeve të problemeve të cilat ishin të pranishme në atë kohë. Pasi *darüşşifa-ja* kryente funksionin e spitalit, qëllimi ishte të përfshihen të gjitha kategoritë shëndetësore të shoqërisë, përfshirë këtu edhe pacientët me probleme psikike, e që ishte subjekt i këtij punimi. Ata arritën të krijonin departamentin, të trajtonin pacientët, të përcaktonin metoda me të cilat do të trajtonin sëmundjet, dhe që në një farë mënyre kishin ndikim, mirëpo parashtrohet pyetja se sa këto metoda në të vërtetë ishin të efektshme duke u bazuar në aspektet mjekësore, përgjigjen e së cilës do ta shtjellojmë në vazhdim.

Në grupin e metodave psikoterapeutike, pjesë përbërëse ishin edhe medikamentet, mirëpo për arsye të mospasjes së recetave autentike, në shtjellimin tonë shkencor do të fokusohemi tek ato praktika që bazoheshin në elementet natyrore.

5.1. Uji ndikon në relaksimin e njeriut?!

Te metodat psikoterapeutike, kemi cekur që uji ka pasur pozitë vitale në trajtimet shëndetësore. Përdorimi i ujit ka qenë relativ nga lloji i trajtimit, duke u përfshirë mënyra direkte dhe indirekte. Prej mënyrave indirekte ka qenë prania e shatërvanit në hapësirat e *darüşşifa-së*, ku është pretenduar se dëgjimi i zhurmës së ujit ndikon në relaksimin dhe lehtësimin e psikozave.

Aspektet mjekësore

Duke u bazuar në teoritë dhe faktet shëndetësore që do t'i cekim në vijim, është vërtetuar se cilido “lloj” i përdorimit të ujit, qoftë edhe ndeja afër ujit, është që ndikon në relaksim psikik, por edhe atë fiziologjik të njeriut. Uji i mundëson njeriut të lirohet nga energjia negative, të lirohet nga stresi dhe depresioni akut, të ketë lehtësim të psikozave kronike dhe stabilitet të nevojshëm hormonal. Për të bërë hulumtimin

aktual me rezultate bashkëkohore, dëshmia që do e mbrojë hipotezën e mësipërme është një hulumtim i zhvilluar kohëve të fundit.

Ky hulumtim i zhvilluar nga Universiteti i Exeter-it i Mbretërisë së Bashkuar, që përfshinte një numër të madh të pjesëmarrësve, dëshmoi për ndikimin pozitiv të ujit dhe përdorimit të tij. Dëshmia e ndikimit të këtyre të ujit në trajtimin e psikozave, në literaturat e atëhershme bazohet në përshtypjet e njerëzve kundrejt kësaj metode, mirëpo duke e krahasuar këtë gjendje me hulumtimet bashkëkohore, vërejmë se teknikat që janë përdorur në atë kohë nuk kanë qenë të rrafshit hipotetik, edhe përkundër mungesës së fakteve shëndetësore.

Hulumtimet më të fundit që zhvillohen në këtë sferë dëshmojnë kategorikisht saktësinë e përdorimit të ujit për qëllime terapeutike. Studimi më i fundit i publikuar në gazetën britanike "The Guardian" më datë 03.11.2019 dëshmon për këtë saktësi. Studimi që hulumtonte ndikimin e hapësirave ujore në përmirësimin e mirëqenies së njeriut dhe shtimin e lumturisë, përfshinte celularët e 20.000 personave, për të regjistruar ndjenjën e tyre të mirëqenies në mjedisin e tyre të rastësishëm në interval të rastësishëm.

Studimi rezultoi me konstatimin se personat që kalonin kohën afër hapësirave ujore kishin potencial të lumturisë dhe mënjanim të stresit gjashtë herë më shumë sesa personat në hapësirat normale urbanistike. Me hapësirat ujore, në këtë studim përfshihen edhe shatërvanët, prania e të cilëve iu mundëson njerëzve të relaksohen dhe të kenë ndjenjën e qetësisë. Ajo që lidh metodat psikoterapeutike të *darüşşifa-së* me studimin e caktuar është se, përveç përdorimit të ujit të nxehtë për pacientët, në *darüşşifa* gjithashtu kishte edhe shatërvan, që realisht përdorej për qëllime terapeutike.

Studimi po ashtu konstaton se me hapësirat ujore, mund të përmbledhim edhe vendet që korrespondojnë me pamje bregdetare, që faktikisht edhe shikimi drejt hapësirave ujore, në këtë rast deti, ia mundëson psikikës së njeriut relaksim. Relacioni topografik i përshtatet edhe kësaj pike, sepse dritaret e objektit dhe veçanërisht dhomat e departamentit të psikoterapisë ofronin këtë lloj të pamjes, që në një mënyrë të ndikojë në përmirësimin e gjendjes së pacientit.²⁹

---

²⁹ <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/nov/03/blue-space-living-near-water-good-secret-of-happiness> (Shfletuar më 12.09.2019)

Gjithashtu, nga të gjitha llojet e përdorimit të ujit për qëllime terapeutike, është konstatuar se kjo ndihmon në rritjen e niveleve të vitaminës D, ndikimin e së cilës do ta shtjellojmë tek elementet topografike.

Provat epidemiologjike tregojnë se ekspozimi më i madh ndaj ose kontakti me mjedise natyrore (siç janë parqet, pyjet dhe plazhet) shoqërohet me shëndet dhe mirëqenie më të mirë, të paktën në mesin e popullatave me hyrje të larta, kryesisht në shoqëri të urbanizuara.³⁰

5.2. Pozicioni topografik, ndikimet direkte dhe indirekte

Themeli i metodave psikoterapeutike të departamentit të psikoterapisë në *darüşşifa-në* e xhamisë Sulejmanije ishte ekspozimi ndaj elementeve natyrore. Duke u nisur nga ky koncept, dhe hipotezat për ndikueshmëri, pothuajse të gjitha trajtimet ndaj pacientëve ishin të varura nga aspektet natyrore. Personeli mjekësor për pacientët me retardim mendor organizoi një plan të veçantë për këto trajtime, si dalja në qiell të hapur, kontakti me tokën, prekja e luleve, dëgjimi i zërit të ujit që vinte nga shatërvanët, dëgjimi i zërave të zogjve, nuhatja e aromave, që të gjitha këto ishin në plan ditor të një pacienti në këtë departament. Siç e shihni, trajtimi më primar në *darüşşifa* ishte ndikimi natyror, pasi që gjitha proceduarat e lartpërmendura kanë një pikë të përbashkët, që është natyra.

Këto trajtime dhe planifikimi i tyre në planprogramin ditor ishte nga rekomandimet mjekësore dhe nga perspektiva mjekësore e personelit. Këto aktivitete ishin me ndikim të drejtpërdrejt. Mirëpo, ato që e zgjerojnë këtë trajtim janë edhe ndikimet jo të drejtpërdrejta, si reliefi, gjerësia gjeografike, topografia, afërsia bregdetare, helioterapia³¹ etj.

Aspektet mjekësore

Ndikimin më të rëndësishëm të kësaj natyre të trajtimeve e ka pasur drita e diellit. Pozicioni topografik, përshtatshmëria e relievit dhe gjerësia gjeografike i kanë mundësuar *darüşşifa-së* reflektimin e një helioterapie të theksuar.

Pozicioni i *darüşşifa-së*, në aspektin gjeografik ka qenë në masë të madhe i ekspozuar ndaj dritës së diellit, qoftë edhe në aspektin ditor, por edhe atë sezonal.

³⁰ Hartig, T. & Kahn, P. H. **Living in cities, naturally**. Science, Londër, 2016, fq.256.

³¹ Mjekimi i disa sëmundjeve me anë të rrezeve të diellit.

Qëllimi i nxjerrjes së pacientëve në ambient të këthillë kishte për qëllim ekspozimin ndaj dritës së diellit.

Drita e diellit ndikon në mirëqenien psikike të njeriut³², edhe atë në dy mënyra. Mënyra e parë vjen nga ndikimi i rrezeve të diellit në lëkurë, ku si pasojë e këtij rrezatimi ultraviolet, qelizat që gjenden në shtresën e jashtme të lëkurës, të quajtura “keratocite”, të cilat stimulojnë sekretimin e hormonit endogjen β -endorfin, hormon ky që është

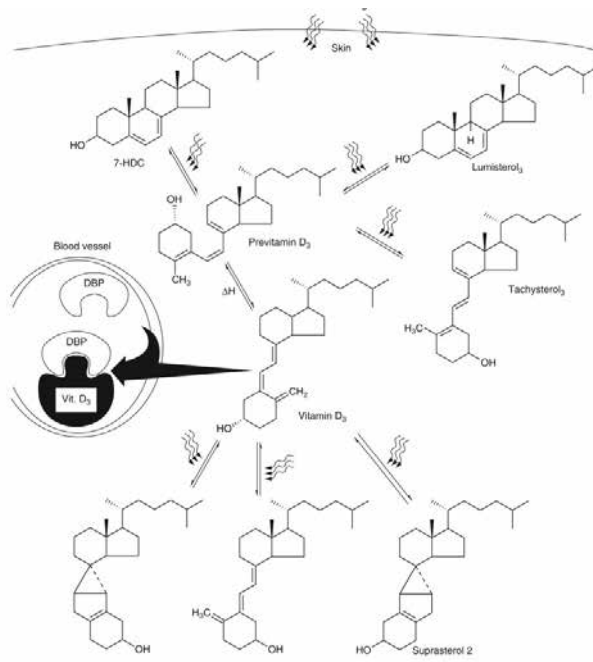

FIGURA 1 NJË PARAQITJE SKEMATIKE E NGJARJEVE FOTOKIMIKE DHE TERMIKE QË REZULTOJNË NË SINTEZËN E VITAMINËS D3 NË LËKURË.

përgjegjës për shumë elemente të gjendjes emocionale, duke u ndërlidhur edhe me atë të sjelljes.

Ekspozimi ndaj diellit nuk u mjaftua vetëm me sekretimin e hormoneve endrofine, por gjithashtu drita e diellit dhe rrezet ultravioletë ndikojnë në sekretimin e hormonit të serotoninës,³³ hormon ky përgjegjës për ndjesinë e të qenit i rëndësishëm dhe gëzimin e autoritetit të njerëzit. Në mungesë të këtij hormoni, njeriu ndjen depresion dhe vetmi. Sekretimi i serotoninës gjithashtu stimulohet nga qelizat e epidermës, nga ndikimi i dritës së diellit.

Mënyra e dytë, që realisht ka pasur ndikim indirekt në trajtimin e pacientëve të *darüçşifa-së*, duke i mundësuar elemente natyrore më ndikuese, ka qenë edhe

³² Matthias Wacker & Michael F. Holick <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3897598/> (Shfletuar më 12.08.2019)

³³ Randy A. Sansone & Lori A. Sansone <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3779905/#B23> (Shfletuar më 12.08.2019)

pozicioni gjeografik i qytetit të Stambollit. Pozita që ka gëzuar *darüşşifa-ja* në aspektin topografik, duke përfshirë edhe reliefin e vendit, ka mundësuar që drita e diellit, temperaturat vendore dhe afërsia bregdetare të rezultojnë me ndikime indirekte, që ndoshta edhe nuk kanë qenë të hezitueshme nga personeli mjekësor.

Prej faktorëve që kanë ndikuar në rrezatim më të mirë të dritës së diellit dhe temperaturave të balancuara ka qenë edhe gjerësia gjeografike (latitude). Afërsia ndaj vijës së Ekuatorit mundëson elemente natyrore me ndikim më të theksuar, si ndriçim më të gjatë të rrezeve të diellit, lagështi ajrore, mbrojtje nga rrezet me ndikim radioaktiv, të reshura të rregullta të shiut dhe gjelbërim.

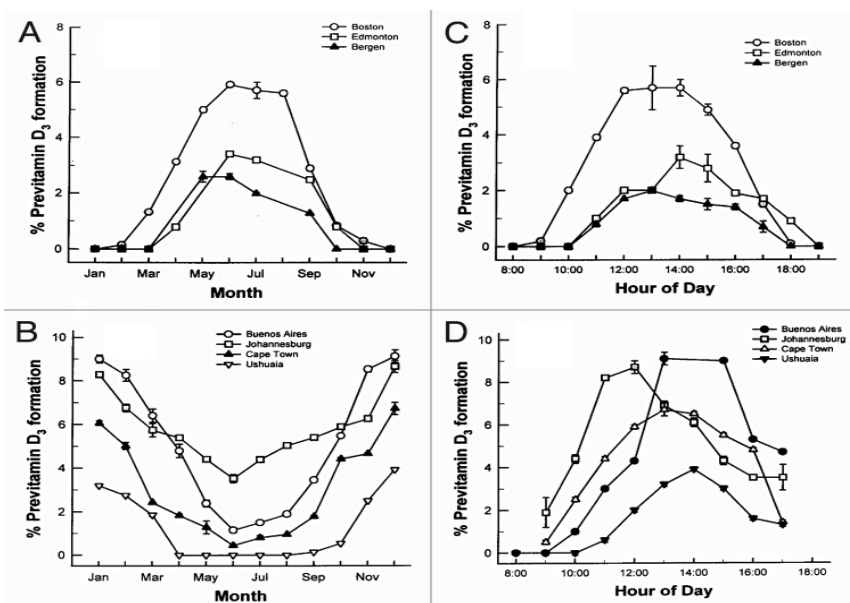

FIGURA 2 NDIKIMI I STINËS, ORA E DITËS DHE GJERËSIA E GJATËSISË NË SINTEZËN E PROVITAMINËS D₃ NË HEMISFERAT VERIORE (A DHE C) DHE JUGORE (B DHE D).

Duke u bazuar në matjet e ndikimit të gjerësisë gjeografike nga qytete të ndryshme, vërejmë se qytetet që gjenden më afër vijës ekuatoriale kanë potencial më të theksuar dhe ndikim më afatgjatë për përsheptim të funksioneve fiziologjike, në këtë rast stimulim të hormoneve përkatëse për relaksim mendor.

Qyteti i Stambollit gjithashtu shpreh një afërsi dhe mundësi të lartë të gjerësisë ekuatoriale, kështu, edhe vendndodhja e *darüşşifa-së* në këtë qytet, ka mundësuar që terapitë dhe trajtimet psikioterapeutike të kenë ndikim dhe rezultate më efektive. Po

ashtu, edhe afërsia ndaj vijës bregdetare ka ndikuar ne elemente natyrore më të theksuara, me këtë edhe trajtime më produktive.

Literatura

Altınbaş, Ayten: **Osmanlılarda Tıp Egetimi**, Osmanlı Devleti'nin Sağlık Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, 2000.

Bayat, Ali Haydar: **Tıp Tarihi**, Zeytinburnu Bel.Kültür Yay. İstanbul, 2016.

Birkan, Isil: "Music therapy, its historical development and applications", **A. Ve T. Tıp dergisi**, Ankara, 2014.

Çantay, Gonul: **Mimar Basi Koca Sinan Yasadigi Cag Ve Eserlei**, Kervansaraylar Ayri Basim, İstanbul, 1988.

Çantay, Gonul: **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Atatürk Kultur Merkezi, Ankara, 1992.

Gerçik, İbrahim Zeyd: **Her Dem Güçlü**, Yonetim, İstanbul, 2009.

Gerçik, İbrahim Zeyd: **Her Dem Yeni**, Yonetim, İstanbul, 2009.

Hartig, T. & Kahn, P. H.: **Living in cities, naturally**, The Journal of Science, USA, 2016.

Kilic, Abdullah: **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Sefkat Abideleri**, Mediapark, İstanbul, 2012.

Hartig, T. & Kahn, P. H.: **Living in cities, naturally**, The Journal of Science, USA, 2016.

Mulayim, Selcuk: **Ters Lale Osmanlı Mimarisinde Sinan Cagi ve Suleymaniye**, Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, Kanaat Basim Evi, İstanbul, 2001.

Mustafa Celal, Seyyid Lokman: **Hunername**, Yapı Kredi - Doğan Kardeş, İstanbul, 1969.

Necipoğlu, Gülrü: **The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire**. London: Reaktion Books, 2005.

Yılmaz, Coskun: **Osmanlılarda Sağlık**, Biofarma, İstanbul, 2006.

White Mathew, University of Exeter: (Shfletuar më 19. 08.2019)
<https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/nov/03/blue-space-living-near-water-good-secret-of-happiness>)

Matthias Wacker & Michael F. Holick
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3897598/> (Shfletuar më 12.08.2019)

Randy A. Sansone & Lori A. Sansone
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3779905/#B23> (Shfletuar më 12.08.2019)

SHQYRTIME RRETH FERMANIT TË REFORMAVE NË SHTETIN OSMAN

Semran Murtezani¹

Abstrakt: *Fermani i Reformave është një dokument i rëndësishëm, që ka arritur të prekë dhe të jetë pikënisje për ndryshime të caktuara në shoqërinë e shtetit osman. Periudha kur është shpallur, rrethanat që kanë ndikuar në shpalljen e tij, si dhe forma dhe përmbajtja e tij, janë objekt i studimi dhe shqyrtimit të këtij punimi.*

Fjalët kyçe: Fermani i Reformave, Tanzimati, Modernizimi, Shteti Osman

1. Hyrje

Fermani i Reformave është shpallur në vitin 1856, në periudhën e Tanzimatit, e cila karakterizon periudhën kur shteti osman ishte futur në një proces shumë delikat, në atë të reformimit të strukturës ushtarake, juridike, ekonomike, sociale dhe të tjera. Viti deri kur është shpallur Fermani i Reformave, shteti osman veçse kishte miratuar dhe kishte zbatuar akte dhe reforma të caktuara, por paraqitet dilema se pse dhe cilat ishin arsytet që të shpallet edhe Fermani i Reformave.

Ky ferman është shpallur për shkak se konsiderohej se reformat e realizuara më herët nuk kishin arritur që t'i plotësonin tërësisht kriteret që kërkoheshin për modernizimin e shtetit osman. Prandaj, rëndësia e Fermanit të Reformave është se parashihte një horizont më të gjerë dhe më thelbësor të të drejtave, parimeve dhe reformave në shumë sfera, si ushtri, tregti, ekonomi, administratë, liri fetare e të tjera.

Pika e parë e këtij punimi përmban sqarime rreth epokës së Tanzimatit, për shkak se Fermani i Reformave është shpallur pikërisht në këtë periudhë, cilat kanë qenë karakteristikat e tij, udhëheqësit dhe përfundimi i tij.

Pika e dytë përmban sqarime rreth formës dhe statusit juridik të fermanit. Objekt diskutimi është se cilat janë pjesët përbërëse të tij dhe dilema se a ka arritur

¹ Studime Master në drejtimin e Drejta Ndërkombëtare, Universiteti i Evropës Juglindore

Fermani i Reformave të përbëjë një akt kushtetues apo jo, që si çështje do të sqarohen në këtë pjesë.

Pika e tretë e punimit përmban sqarime të përmbajtjes së Fermanit të Reformave. Në këtë pjesë është bërë sqarimi dhe analizimi i dispozitave juridike që përmban fermani.

Pika e katërt elaboron faktorët që ndikuan në formulimin dhe miratimin e Fermanit të Reformave.

Pika e pestë përmban gjetjet e këtij punimi.

2. Epoka e Tanzimatit

Çdo shoqëri, brenda rrjedhës së kohës, vazhdimisht kalon nëpër ndryshime. Pa dyshim, edhe shoqëria osmane nuk mund të qëndronte jashtë këtij rregulli të përgjithshëm.² Disa shtete të asaj kohe veçmë kishin filluar procesin e modernizimit, si Rusia³ dhe Japonia⁴, dhe sistemi ndërkombëtar kishte filluar të funksiononte sipas parimeve moderne, gjë që konstaton faktin se procesi i modernizimit ishte i domosdoshëm edhe për shtetin osman.

Historiani Ilber Ortaylı për këtë situatë jep një sqarim të këtillë: "Ne nuk mund ta konceptojmë dot faktin dhe ndryshimin e oksidentalizimit në Perandorinë Osmane, vetëm duke pasur parasysh Portën e Lartë dhe pjesën e Anadollit. Për shkak të nevojave ushtarake të Perandorisë Osmane, ajo kishte nevojë që t'i afrohej më përpara botës, mendimit dhe letërsisë evropiane. Admiruesit e oksidentalizimit të shoqërisë osmane e preferuan Perëndimin, jo për shkak të këtij admirimi, por për shkak të nevojës."⁵

Kjo domosdoshmëri nuk është se u paraqit vetëm në periudhën e Tanzimatit kur shpallen dy fermanet më të rëndësishme, por themelet e saj ishin hedhur qysh 100 vjet më herët. Kjo karakterizohet me marrëveshjen e Karlovcit, me tentativat e Ibrahim Myteferrikasë për hapjen e një shtypshkronje, të cilën më pas e realizon

² Ilber Ortaylı, **Shekulli më i gjatë i Perandorisë**, Logos-A, Shkup, 2010, f. 8.

³ Disa aristokratë rusë i mobilonin shtëpitë e tyre sipas mënyrës evropiane. Ata bënë një jetë sipas stilit barok dhe të Rilindjes, si dhe jetën e tyre ia përshtasin traditave gjermane.

⁴ Me konceptin shpirti japonez, teknika evropiane

⁵ Ilber Ortaylı, **Shekulli më i gjatë i Perandorisë**, Logos-A, Shkup, 2010, f. 25.

Ibrahim pashai, *Nizam-ı Cedid-in*, që parashihte reformimin, faktikisht modernizimin e ushtrisë osmane, dhe disa veprime të tjera.

Një proces reformimi pa dyshim që duhej të ndodhte, sepse e bënin të pashmangshëm situatat brenda dhe jashtë shtetit osman. Por, komoditeti, strategjia dhe uniteti i brendshëm nuk ishin të definuara qartë për të udhëhequr procesin e modernizimit. Nga ana tjetër, situatën e vështirësonin dhe e pengonin edhe më shumë popullata dhe elita konzervative e shtetit osman, të cilët pretendonin se reformat ishin në kundërshtim me të drejtën islame.

Kuadrot në sferën e arsimit, ekonomisë, tregtisë, administratës, shëndetësisë dhe drejtësisë nuk ishin në gjendje që të përballojnë një barrë të tillë, sepse nuk kishin përgatitje profesionale sipas standardeve moderne.

Procesi i modernizimit në shtetin osman është fakt se ka qenë i domosdoshëm, por edhe shumë i dhimbshëm. Ky proces arriti të implementohet deri në vitin 1878 dhe përfshin një periudhë 39-vjeçare.

Në përgjithësi, reformat nuk arritën të implementohen në mënyrë të duhur dhe dështuan, por konceptet, parimet dhe standardet që u vendosën në këtë periudhë janë zanafilla e ndryshimeve të situatave dhe ngjarjeve të mëvonshme në shtetin osman.

Enti i Gjuhës Turke termin Tanzimat në kuptimin etimologjik e përcakton se rrjedh nga arabishtja e vjetër: tanzīm - njëjës, tanzīmāt - shumës; të riorganizosh, të riaftësosh, të reformosh.⁶

Tanzimati është nismë reformatore, e cila filloi në vitin 1839, me shpalljen e Fermanit të Tanzimatit nga Sulltan Abdulmexhiti,⁷ që nënkuptonte hedhjen e themelit të procesit të modernizimit të shtetit osman.⁸

Fermani i Tanzimatit, konkretisht periudha e Tanzimatit, në historiografi, paraqitet si pikënisja e parë e modernizimit të shtetit osman. Fermani i Tanzimatit përmban reforma si: “garantohej paprekshmëria e jetës, e nderit dhe e pasurisë për të

⁶ Türk Dil Kurumu Sözlüğü: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=TANZ%C4%B0MAT> shikuar më 15.11.2019.

⁷ Ai lindi më 25 prill 1823. Në kohën kur udhëhiqte me shtetin dhe shpalli Fermanin e Tanzimatit ishte vetëm 16 vjeç. Ai arriti të udhëheq me shtetin osman rreth 22 vite. Ndërron jetë më 25 qershor 1861, në moshën 38 vjeçare, nga sëmundja e tuberkulozit.

⁸ Në këtë punim do t'i referohemi termit shteti osman, sepse në dokumentetzyrtare të saj është përdorur Devlet-i Âliye (Shteti i Lartë Osman), dhe nuk është përdorur termi perandoria.

gjithë shtetasit osmanë, pa dallim feje; hiqej konfiskimi i pasurisë për ata që paditeshin në gjykatë dhe fëmijët e tyre nuk privoheshin nga e drejta e trashëgimisë së pasurisë; vendosej ndarja dhe mbledhja e rregullt e taksave dhe hiqej sistemi i sipërmarrjes së tyre (iltizami); futej shërbimi i rregullt ushtarak dhe shkurtohej afati i tij; shërbimi i rregullt (nizami) do të zgjaste 4-5 vjet, ndërsa ai rezervist (redifi) shtatë vjet.”⁹

Situatat pas shpalljes së tij vërtetojnë se ky dekret nuk e dha efektin e duhur për të implementuar ndryshimet e parapara dhe si pasojë e kësaj, në vitin 1856 shpallet Fermani i Reformave, me një përmbajtje më të zgjeruar dhe më thelbësore, për të përmbushur zbrazëtitrat dhe qëllimet të cilat nuk ia doli t'i përmbushë Fermani i Tanzimatit.

3. Forma dhe natyra juridike e Fermanit të Reformave

Sistemi juridik në shtetin osman përbëhej nga e drejta islame dhe e drejta e sulltanit apo ligjet që i sillte, të cilat ishin të patjetërsueshme të jenë në përputhje me të drejtën islame. Në kuadër të kësaj të drejte, sulltani shpallte fermane (dekrete) për çështje dhe sfera të ndryshme në shtetin osman. Një ndër ta është edhe Fermani i Reformave. Ky ferman u shpall më 18 shkurt 1856 nga Sulltan Abdulmexhiti.

Sipas aspektit etimologjik, fjala "ferman" rrjedh nga persishtja, që do të thotë urdhër, dekret i shkruar i sulltanit, i cili në fund mban shenjën, firmën (tugën) e tij.

Fermani në aspektin strukturor ka invokacionin, pastaj tugën, tekstin, emrin dhe funksionin e pranuesit të fermanit.¹⁰ Ndërkaq, në gjuhën turke, fermani quhet "*Islahat Fermani*", dhe fjala *Islahat* rrjedh nga njëjësi i fjalës *Islah* - reformë, *Islahat* - reforma, pra shumësi i fjalës reformë.

⁹ Nexhat Ibrahim, **Leksikoni Islam**, Logos-A, Shkup, 2012, f. 302

¹⁰ Nexhat Ibrahim, **Leksikoni Islam**, Logos - A, Shkup, 2012, f. 119.

Fotografia 1. Fermani i Reformave – që gjendet në Arkivin e Stambollit

Fotografia 2. Tuga (shenja) e Sulltan Abdülmexhitit

Në fotografinë numër 2¹¹ është e paraqitur shenja (tuga) e Sulltan Abdülmexhitit, e cila ka shërbyer si nënshkrim, shenjë për identifikimin e tij. Aty është i shkruar emri i babait të sulltanit (Mahmudi II), emri i sulltanit (Abdülmexhit) dhe lutja *el-muzaffer dâimâ*, që do të thotë gjithnjë fitimtarë. Shenja të këtilla kanë pasur të gjithë sulltanët që kanë udhëhequr shtetin osman.

Ndërkaq, sipër në të djathtë shënon “*mucebince amel oluna*”, që do të thotë “*le të zbatohet urdhri*”

“Fermani i Reformave për nga forma dhe përmbajtja, ajo që në mënyrë të prerë mund ta themi është se Fermani i Reformave, nuk është as kushtetutë dhe as ligj. Por, është lloji i dokumentit *chârta* (kartë).”¹² “Karta është deklaratë formale që parasheh të drejtat e qytetarëve të vendit, ndonjë organizate, apo grupi social të caktuar, dhe që është e miratuar nga ana e sundimtarit ose qeverisë.”¹³ Përmbajtja e saj është shumë e kufizuar për të pasur statusin e një kushtetute.

Kushtetuta në korniza më të zgjeruara përmban kompetencat e qeverisë ose kryetarit të shtetit, të drejtat dhe liritë e njeriut, kompetencat dhe detyrat e institucioneve të shtetit, kompetencat e parlamentit dhe kompetencat e organeve

¹¹ Të shihet: Arkivi Shtetërorë i Kryeministrisë së Republikës së Turqisë "Osmanlı Fermanları" Numri i botimit: 63, Ankara, 2003, f.351. devletarsivleri.gov.tr/osmanli_fermanlari

¹² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları 16. Baskı, İstanbul, 2011, f. 214.

¹³ Fjalori Online i Kembrixhit: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/charter> shikuar më 10.12.2019.

gjyqësore. Siç do të vihet re edhe në pjesën e analizës së përmbajtjes së fermanit pak më poshtë, vërtetohet se ai nuk i përmban të gjitha elementet që e përbëjnë një kushtetutë. Ai është i kufizuar me përmbajtjen e të drejtave politike, fetare, sociale dhe ekonomike, si dhe ka mungesën e përmbajtjes së rregullave për themelimin, funksionimin dhe kompetenca të tjera për institucionet primare të shtetit.

Sidoqoftë, ky ferman ka luajtur një rol shumë të rëndësishëm në procesin për sjelljen e një kushtetute në shtetin osman, duke përgatitur themelet dhe parimet për periudhën e mëvonshme për inkorporimin e një kushtetute në shtetin osman. Fermani është pjesë e një zinxhiri dokumentesh që i kanë paraparirë kushtetutës.

4. Shqyrtime rreth përmbajtjes së Fermanit të Reformave¹⁴

Fermani i Reformave përbëhet prej 35 dispozitave. Në origjinalin e Fermanit të Reformave teksti nuk është i ndarë në nene, por *Bianchi* këtë ferman e ka strukturuar në 35 dispozita bashkë me preambulën.¹⁵

Në këtë punim janë sqaruar dhe komentuar disa prej dispozitave që kanë arritur të sjellin ndryshime më të theksuara në shtetin osman.

1. Dispozitat e parapara në Fermanin e Tanzimatit, të cilin e kemi përmendur në pjesën e epokës së Tanzimatit dhe normat e tij, në këtë ferman ripërsëriten dhe përforcohen edhe më shumë. Jeta, pasuria dhe nderi janë të paprekshme për të gjithë qytetarët e shtetit osman, pa dallim feje ose secti. Miratohet parimi i barazisë për të gjithë qytetarët, si myslimanët, ashtu edhe jomyslimanët.

2. “Personat jomyslimanë që u takojnë grupeve të ndryshme të komuniteteve, u zyrtarizohet liria e komuniteteve, që me komisionet që do të formohen me lejen e sulltanit, do të kenë të drejtë të diskutojnë për të drejtat që do u jepen atyre dhe të bëjnë propozime. Në të njëjtën kohë, ky nen inkorporon në akt juridik parimin e përfaqësimit”¹⁶. Në fakt, jomyslimanët, edhe para shpalljes së këtij fermani kanë gëzuar një numër të madh të drejtash. “Një numër i madh i privilegjeve që jomyslimanët kanë gëzuar më herët, kanë vazhduar t’i gëzojnë edhe në periudhën e

¹⁴ Përmbajtja e Fermanit të Reformave: Muharrem Balcı, *Tanzimat’tan Günümüze*, 20 Mayıs, 2000, f. 47. <http://www.muhammedbalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf>

¹⁵ T. X. Bianchi, *Charte Imperiale Ottomane*, Original from **University of Wisconsin** (Digitized by GOOGLE), Paris, 1856.

¹⁶ Musa Gümüş, *Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi*, 2008, f. 220.

Tanzimatit. Nëse e përdorim terminologjinë moderne të të drejtave të njeriut, mund të themi se 'miletet' jomyslimane kanë gëzuar plotësisht të drejtat e veçanta të minoriteteve.”¹⁷

3. Pengohet dhënia e dhuratave dhe të ardhurave të tjera priftërinjve me çdo kusht, dhe në vend të tyre, patriarkëve dhe liderëve të komuniteteve u sigurohen të ardhura të caktuara.

4. Me mjete të buxhetit të shtetit, do të bëhet restaurimi, por sipas nevojës edhe ndërtimi, i të gjitha shkollave, spitaleve, varrezave dhe objekteve të tjera, që ndodhen në qytete dhe qyteza, të të gjitha feve dhe sekteve.

5. Për objektet të cilat do të duhet të rindërtohen, liderët e komuniteteve do të duhet të paraqesin kërkesë deri te sulltanati, dhe në rast se nuk paraqet ndonjë pengesë, ajo do të miratohet.

6. Tërhiqen deri në pafundësi të gjitha shprehjet dhe konceptet zyrtare që favorizojnë një klasë dhe nënçmojnë një klasë tjetër.

7. Një ndër dispozitat që ka bërë ndryshime thelbësore, është liria e ndërrimit të fesë. Në këtë dispozitë, theksohet se askush nuk mund të pengohet në ndërrimin nga një sekt në sekt tjetër, dhe nga një fe në fe tjetër.

8. Me pëlqimin e sulltanit, lejohet zgjedhja dhe emërimi i çdo qytetari osman, pavarësisht cilit komunitet i takon, në poste të larta të udhëheqjes dhe administratës së shtetit osman.

9. Jomyslimanët të cilët nuk marrin pjesë në ushtri, do të paguajnë çmim (bedel) për mospjesëmarrjen e tyre.

10. Ndikimin më të theksuar, Fermani i Reformave e ka pasur në çështjen e arsimit. Lejohet hapja e shkollave nga çdo komunitet (milet), si nga myslihanët dhe jomyslihanët, por metodat e mësimit dhe emërimi i mësimdhënësve, do të përcaktohen nga këshilli i përzier (kjo nënkupton pjesëmarrjen e personave në këshill të përkatësisë myslimane dhe jomyslimane, faktikisht, risia është pjesëmarrja e jomyslihanëve), i emëruar paraprakisht nga sulltani.

---

¹⁷ Berdal Aral, *The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire*, **The Johns Hopkins University Press**, 2004, f. 478.

11. “Paditë nga lëmi i së drejtës penale dhe tregtare, që do të lindin ndërmjet myslimanëve dhe jomyslimanëve, por edhe ndërmjet jomyslimanëve, do të procedohen nga gjykata të përziera, dhe në këto gjykata, gjykimi do të jetë i hapur, do të pranohet dëshmia e jomyslimanëve, dhe çdokush do të betohet sipas rregullave fetare të tyre.”¹⁸ Nga ky rregull, jomyslimanëve u njihet e drejta për të dëshmuar në procedura gjyqësore, si dhe paditë do të shqyrtohen me përbërje të përzier të gjyqtarëve. Para kësaj, personi kompetent për shqyrtimin e padive ka qenë kadiu, i cili ka shqyrtuar paditë që parashtroheshin nga myslimanët. Jomyslimanët paditë e tyre i kanë paraqitur në gjykata të jomyslimanëve dhe çështja e tyre është shqyrtuar në bazë të rregullave fetare të tyre. Ata gjithashtu kanë pasur të drejtë të parashtrojnë padi te kadiu, ku çështja është shqyrtuar në bazë të rregullave të së drejtës islame, dhe numri i jomyslimanëve që kanë parashtruar padi te kadiu, në vend të gjykatave të tyre, është i madh.

12. Përcaktohet sistem i ri i kushteve dhe rregullave, faktikisht modernizimi i burgjeve. Këto rregulla do të jenë të përcaktuara nga ana e sulltanatit, dhe në bazë të tyre ndalohet dënimi trupor, keqtrajtimi dhe tortura, dhe veprime të ngjashme, ndërsa administratorët që do t'i ushtrojnë të ato, do të dënohen sipas ligjit penal.

13. Një pjesë e konsiderueshme e fermanit i dedikohet ndryshimeve që parashiheshin të bëhen sa i përket pagesës së tatimeve. Në të gjitha këto parashihet barazia në tatime dhe detyra, pra, tatime shtetit do t'i paguajnë njësoj, si myslimanët, ashtu edhe jomyslimanët, pavarësisht se cilit sekt apo klasë i takojnë. Tatimet janë paraparë që të mblihdeshin drejtpërdrejt nga qytetarët, pa asnjë ndërmjetësues, për të parandaluar keqpërdorimet e mundshme gjatë mbledhjes së tyre.

14. Rregullat ligjore në lidhje me vjedhjet, prishjet e rendit publik dhe keqpërdorimit të detyrës, do të vlejnjë njësoj për tërë popullatën, pavarësisht cilës klasë i takojnë.

15. Parashihej marrja e iniciativave për rregullimin punëve të politikave monetare dhe politikave financiare të tjera, hapja e rrugëve dhe metodave për zbatimin e pasurive materiale dhe kapitalit në shtetin osman. Rëndësia e kësaj është se për herë të parë lejohet hapja e bankës në shtetin osman, e cila është quajtur "Banka

¹⁸ Gazi Erdem, *Islahât Fermânî'na Yeniden Bir Bakış*, Ankara, *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, f. 337-338.

Osmane". Kjo u arrit me ndihmën e mbretëreshës britanike Viktoria, e cila dhuroi 500.000 sterlina kapital për themelimin e Bankës Osmane.¹⁹

16. Për këtë shkak, do të përfitohet dhe zbatohet nga shkenca, edukimi dhe kapitali evropian.

17. Neni i fundit i fermanit sqaron dhe i drejtohet kryeministrit (sadraxem) se fermani duhet të shpallet dhe të informohen të gjithë, në Stamboll dhe në çdo anë të shtetit, për zbatimin e tij, si dhe gjetjen dhe zhvillimin e rrugëve dhe metodave për implementimin e tij.²⁰

5. Faktorët që ndikuan në shpalljen e Fermanit të Reformave

Acarimi i marrëdhënieve ndërmjet shtetit osman dhe Ruisë lindi si pasojë e mosmarrëveshjeve për vendet e shenjta në Jerusalem, ku Rusia kërkonte të shpallte një ferman për mbrojtjen e të drejtave të ortodoksëve në këtë qytet. Shteti osman refuzoi një kërkesë të këtillë.

Si pasojë e këtij zhvillimi, më 4 tetor 1853, fillon Lufta e Krimesë. Pas një periudhe gjatë luftës, forcat ushtarake të shtetit osman fillojnë të humbasin epërsinë që kishin në luftë dhe në ndihmë u vijnë forcat ushtarake të Anglisë dhe Francës, pra shteti osman krijon aleancë me këto dy shtete, ndërsa më vonë iu bashkangjiten Austria dhe Prusia.

Rusia paraqiste një rrezik dhe armik të jashtëzakonshëm për shtetin osman, prandaj, shteti osman e kishte shumë të vështirë t'i qëndronte përballë i vetëm një armiku të tillë dhe ishte e domosdoshme të kërkonte ndihmë nga shtetet e tjera. Të gjithë këto shtete ishin kundër përçarjes së shtetit osman dhe mbronin pavarësinë dhe tërësinë territoriale të tij.

Lufta e Krimesë përfundon me nënshkrimin e Marrëveshjes së Paqes së Parisit, me fitues shtetin osman. Megjithatë, edhe pse fitues, pas luftës, fuqia e tij zbehet dhe shteti nuk arrin të shkëput varësinë ndaj shteteve të tjera.

“Britania, e cila përkrahte tërësinë territoriale të shtetit osman dhe që shteti të vazhdonte ekzistencën e tij, e pa të dobishme dhe të domosdoshme se duhet të bëjë

¹⁹ Të shihet: Banka Osmane <http://www.obmuze.com/#ottoman-bankin-kurulusu-1856/kurulus> shikuar më 02.01.2020

²⁰ Përkthimi dhe përshtatja e përmbajtjes së Fermanit të Reformave, dhe burimeve tjera të cekura në gjuhën turke dhe angleze, i takojnë autores së punimit.

reforma në korniza të një fermani që do të parashihte të drejta të reja për jomyslimanët. Përndryshe, Rusia, duke marrë si pretekst ortodoksët dhe Franca katolikët, do të përziheshin në punët e brendshme të shtetit osman.”²¹

“Franca po ashtu përkrahte tërësinë territoriale të shtetit osman dhe konsideronte se nëse arrihet barazia ndërmjet myslimanëve dhe të krishterëve, shteti do të forcohej edhe më shumë, ndërsa gjithashtu, për këtë qëllim, propozonte të merrej parasysh modeli francez.”²²

“Mbretëria Austro-Hungareze është interesante se përkrahte një ferman me reforma, mirëpo për reformat jo të merren parasysh institucionet përfundimtare, por ato të realizohen në korniza të traditës, dokeve dhe rregullave fetare osmane.”²³

Gjashtë javë para mbajtjes së Kongresit të Paqes në Paris, shteti osman, për të treguar se është pjesë e bashkësisë evropiane dhe për të fituar simpatinë e tyre, Sulltan Abdulmexhiti shpall Fermanin e Reformave.

Fotografia 3. Pjesë nga ceremonia e leximit të Fermanit të Reformave

Kjo fotografi paraqet pjesë nga ceremonia e leximit të Fermanit të Reformave, në pallatin Dolmabahçe. Në këtë ceremoni, pjesëmarrës kanë qenë një numër i madh i ambasadorëve të huaj, klerikë fetarë dhe zyrtarë të lartë të kryesisë së shtetit osman.

Shtetet e bashkësisë ndërkombëtare organizohen për të përfunduar luftën ndërmjet shtetit osman dhe Rusisë. Kështu, kongresi për paqe zyrtarisht fillon më 25 shkurt në Paris. Në këtë kongres, shtete pjesëmarrëse ishin: Britania, Franca, Austro-Hungaria, Mbretëria e Sardinjes, Prusia, Rusia, dhe Perandoria Osmane. Shtetin

²¹ Gül Bülbul, *Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı*, f. 16.

²² Po aty, f. 16-17.

²³ Gül Bülbul, *Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı*, f. 18.

osman e përfaqësorin sadrazemi (Kryeministri) Mehmed Emin Ali Pashai, ambasadori në Paris dhe djali i Reshid Pashait (reformatorit), Mehmed Xhemil Bej.

Fotografia 4. Këtu është paraqitur një gravurë e përfaqësuesve në një prej takimeve negociuese të paqes në Paris

Pas një agjende të ngarkuar të takimeve, palët arritën të nënshkruanin Marrëveshjen e Paqes në Paris, më 30 mars 1856. Kjo marrëveshje zyrtarisht shënon përfundimin e Luftës së Krimesë.

“Marrëveshja e Paqes në Paris i mundësoi shtetit osman që në letër të bëhet anëtare e barabartë e sistemit të shteteve evropiane dhe njëkohësisht edhe të përfitojë nga e drejta evropiane. Shtetet që e nënshkruan marrëveshjen, shtetit osman i garantonin pavarësinë dhe tërësinë territoriale si pjesë të pandashme të saj.”²⁴

6. PËRFUNDIM

Shteti osman ka qenë i përbërë nga një strukturë multifetare, multikombëtare dhe multikulturore, me një shtrirje gjeografike shumë të madhe, me një sistem të udhëheqjes sa të veçantë, aq edhe të ndërlikuar. Çdo tentativë për reformim të ndonjë prej strukturave, pa dyshim se nuk ka qenë i lehtë dhe i thjeshtë. Në këtë kontekst, bën pjesë edhe shpallja e Fermentit të Reformave.

Një ndër arsyt kryesore të shpalljes së këtij fermenti ishin edhe kërkesat e forcave të jashtme për qëllime gjeostrategjike.

---

²⁴ Kemal Beydilli, Paris Antlaşması, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2007, f. 171.

Mangësia e procesit të shpalljes së fermanit është se ai u përpilua vetëm me konsulencë të autoriteteve të jashtme, kryesisht atyre evropiane, dhe jo nga autoritete te vendit, të cilat do të bënin në mënyrë më profesionale dhe më serioze ndërthurjen e parimeve dhe vlerave të shtetit osman me ato moderne. Një arsye tjetër e qorrakut nga i cili nuk arriti të dalë Fermani i Reformave është kjo, sepse revolta e pjesës konservatore të shtetit osman, si dhe amullia që shkaktoi ndërthurja joprofesionale e vlerave dhe parimeve, devijuan rrugëtimin për zbatimin e plotë dhe deri në fund të këtij fermani.

Sido që të jetë, çdo dështim nuk paraqet fundin e procesit. Nuk mund të mohohet fakti se Fermani i Reformave paraqet iniciativë shumë të rëndësishme në procesin e inkorporimit të një kushtetute në shtetin osman.

Fermani i Reformave është pjesë e një zinxhiri dokumentesh që i paraprijnë kushtetutës. Ky ferman është dokumenti i parë që parasheh ndryshime rrënjësore në aspektin si liria e ndërrimit të fesë, përbërja e përzier e gjykatave (myslimanë dhe jomyslimanë) dhe themelimi i Bankës Osmane.

LITERATURA

Aral, Berdal, *The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire*, **The Johns Hopkins University Press**, 2004.

Bianchi, T. X., *Charte Imperiale Ottomane*, Original from **University of Wisconsin** (Digitized by GOOGLE), Paris, 1856.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları 16. Baskı, İstanbul, 2011.

Balci, Muharrem, *Tanzimat'tan Günümüze*, 20 Mayıs, 2000.

Beydilli, Kemal, *Paris Antlaşması*, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2007.

Bülbül, Gül, *Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı*.

Erdem, Gazi, *Islahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış*, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**.

Gümüş, Musa, **Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi**, 2008.

Ibrahimi, Nexhat, **Leksikoni Islam**, Logos-A, Shkup, 2012.

Ortaylı, İlber, **Shekulli më i gjatë i Perandorisë**, Logos-A, Shkup, 2010

Arkivi Shtetëror i Kryeministrisë së Republikës së Turqisë

"Osmanlı Fermanları" Numri i botimit: 63, Ankara, 2003, s.351.
devletarşivleri.gov.tr\osmanlı_fermanları

Banka Osmane: <http://www.obmuze.com/#ottoman-bankin-kurulusu-1856/kurulusshikuar> më 02.01.2020.

Fjalori Online i Kembrixhit

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/chartershikuar> më 10.12.2019

Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=TANZ%C4%B0MAT> shikuar 15.11.2019

II. MAHMUD DÖNEMİNDE RUMELİ'YE GÖNDERİLEN FERMANLAR: KOSOVA VE MANASTIR ÖRNEĞİ

Hanife Etem¹

Özet: *Çalışma Osmanlı evrak anlayışını esas alarak 19. yy'da yenilikleri önemseyen II. Mahmud'un Osmanlı Rumeli bölgesindeki Kosova ve Manastır vilayetlerine gönderdiği fermanların bölgeyi hangi yönlerde etkilediği irdelenmiştir. Bu araştırmada bölgeye gönderilen fermanların içerik analizi yapılmaya çalışılmıştır.*

Anahtar kelimeler: II. Mahmud, fermanlar, Rumeli, Kosova, Manastır.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan yükselişine dek devletin, hukuk anlayışının adalet üretmesini önemsemiş ve temelini adalet üzerine kurmaya çalışmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin birçok buhranlı dönem yaşamasına rağmen bu esaslardan uzaklaşmamayı ortaya çıkarmıştır. 18. yy ile birlikte Avrupa merkezli devlet-toplum-ekonomi anlayışında yeni durum kendisini etkilemiş ve şekillendirmeye başlamıştır. Modernleşme olarak adlandırılan bu süreç Osmanlı'nın klasik anlayış ve kurumlarında, değişimi ve yenilenmeyi gündeme getirmiştir. 19. yy başlarında II. Mahmud dönemi Osmanlı devletinin kadim geçmişiyle kırılmayı ve devletin yeni duruma göre yeniliklere giriştiği dönem olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede, II. Mahmud zamanında yapılan reformların Rumeli bölgesindeki Kosova ve Manastır vilayetlerine nasıl yansıdığı, hangi konuların öne çıktığı ve ne kadar etkili olduğu konumuzun temel sorusudur. II. Mahmud tarafından bölgeye gönderilen fermanlar üzerinden tartıştığımız konumuzun temel malzemesi Kuzey Makedonya devlet arşivinde bulunan fermanlardır.

Kosova ve Manastır'a gönderilen fermanlar idari, dini, iktisadi, sosyal hayat ve imar kategorileri çerçevesinde irdelenerek içerikleri analiz edilmiştir.

---

¹ Az. Kiril ve Metodi Üniversitesi'nde 'I. Justinyan' Fakültesi'nde Hukuk Öğrencisi.

2. OSMANLI DÖNEMİNDEKİ EVRAKLAR VE EVRAK ANLAYIŞI

Hukuk alanında sistematikliğin ve belirlenmiş bir düzenin dolaşımını sağlayan şey medeni hukuktaki evrak/belge anlayışıdır. Bildiğimiz üzere evrakların farklı kategorilere ve çeşitlere ayırdığımız gibi bu durum Osmanlı zamanında da farklı bölümlerde ve amaçlarda kullanılmıştır. Osmanlı zamanındaki belge çeşitleri belirli birkaç kategoriye ayrılmıştır. Bunlar *sultani* ya da *padişah* belgeleri, *devlet erkanının emir ve arz mahiyetindeki belgeler*, *merkez-taşra arası belgeler*, *şehir içi belgeler*, *daireler arası yazışmalar*, *dilekçe ve rapor mahiyetindeki belgeler* olarak ayrılmaktadır. Bu belgeler içerisinde padişah belgeleri esas alacağımız nokta olacaktır.

2.1 Padişah veya Sultan-i

Berat, Nâme-i Hümâyun, Ahidname-i Hümâyun, İrade-i Seniyye, Hatt-ı Hümâyun, Sebeb-i Tahrir Hükmü, Ferman gibi belgeler padişah belgeleri içerisinde yer almaktalar. **Berat** padişah tarafından yazılan, onun tuğrasını taşıyan, devlet içi alınan yazılı kararlara isim verilir. **Nâme-i Hümâyun** ise padişahların mektubat kısmında yer alır, Nâme-i Hümâyun ismini yazanın başında ve yahuta sonunda olduğundan “name” denilir, Osmanlı diplomatiğinde name kelimesiyle çokça belge bulunmaktadır. **Ahidname-i Hümâyun** ya da **Muâhede** anlaşma metni olarak da bilinmekte; Osmanlı zamanında iki devlet arasında yapılan anlaşmaların yazı şeklinde olan belgeye **Ahidname** denilir. **Hatt-ı Hümâyun** ise padişah tarafından bizzat kendi el yazısıyla yazılan belge türüne Hatt-ı humayun denilmektedir. **İrade-i Seniyye** belgesi iki türde bulunmaktadır; sözlü İrade-i Seniye padişahın sadrazam tarafından verilen sözlü emirdir, yazılı İrade-i Seniye ise özel belge türlerinde yer alır, padişahın sadrazama bildirilir. **Sebeb-i Tahrir Hükmü**² ise maliye bölümünde kullanılan padişahın tuğrasını taşıyan belgelere isim verilir.

“Osmanlı kanunu, ferman şeklinde ortaya çıkmıştır- Sultan ne buyurduysa o sultanın yasasıdır. Böylelikle sultanların, koşullar gerektirdikçe çıkardığı kurallar bütün bir kanunname oluşturmuştur”.³

Padişah veya Sultan-i belgelerini olarak adlandırılan belgelerin içerisinde belkide en çok kullanılan ve bilinen fermanlardır. Ferman kelime olarak Farsça’dan

² Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, TTK Yayınları, 2018, s.192

³ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğun Klasik Çağı**, Yapı Kredi Yayınları, 2016, 20. baskı, s.77

türenmiş ve anlamı da emretmek olduğu ifade edilmektedir. Osmanlı'da padişahların yazılı şekilde hükümlerini taşıyan belgelere ferman ismi verilmiştir. Ferman, Osmanlı'da farklı şekilde adlandırılmış haliyle karşılaşılabılır. Aslında fermanın yazılmış şekline göre bir sıfat verilmiştir. Örnek vermek gerekirse: *ferman-i ali-şan*, *ferman-i padişahi*, *ferman-i şerif*, *ferman-i kadr tuvan*, *kaza cereyan* gibi ve daha çok farklı isim halleriyle karşımıza çıkma durumu mümkündür. Sadece fermanın yazılması için değil tüm padişahi belgelerde belirlenmiş bir yazı şekli vardır. İçinde giriş kısmı, metin ve son bölüm ya da hatime denilen üç ana bölüme sahip olması gerekir. Bu tür padişahi belgeler resmi belgelerde yer aldıkları için yazı stil olarak Divanî yazısı kullanılmıştır.

Fermanın başlangıç kısmında başta ilk olarak padişahın tuğrası⁴ yer alır. Her taht yönetimi sırasında bütün padişahların kişisel tuğrası olur. Tuğradan sonra padişahın ünvanı veya elkabı⁵ anlatılır. Sonraki aşamada ise karşısında ki muhatap olunan kişinin adı veya elkabı verilmektedir. Fermanları farklı kılan şeylerden bir diğeri de belgenin giriş kısmında dua veya hayır dilekleri ile başlanmasıdır. Bu da padişahın karşıdaki kişiye saygı ve önem taşıdığını göstermektedir.

Ferman ve Berat gibi belgeler oldukça benzerdir, bazen de ayırt edilmesi oldukça zordur. İkisi de davet, tuğra, tarih, mahall-ı tahrir gibi benzerliklere sahip olduğundan dolayı aralarındaki farkı bulmak için ayrıntılara dikkat etmek gerekir.⁶ Fermanlar emir içerir ve onların uygulanması için yazılır. Fermanlar muhatap olacak kişilere göre elkabına uygun yazılır. Bazen ise birden fazla kişilere muhatap olur. Bir diğeri fark da fermanlarda bahsi geçen olayların veya zamanın ifade edilmesidir (eğer olay geçmişte gerçekleşmişse metnin içinde olay özetlenir) ki bu farklılığı belirleyen önemli bir unsurdur.

2.2 Fermanlar

Fermanlarda giriş kısmı genellikle çok değişmez; bir kalıp şeklindedir. Giriş kısmından sonraki metinde ise ilk başta fermanın hangi amaçla ve neden yazıldığı açıklanır, sonra da erişmek istenilen nokta beyan edilir. Ondan sonraki bölümde ise padişahın nasıl bir hüküm veya emir verdiği açıklanır ve bu emir veya hüküm

⁴ Damga, nişan.

⁵ Elkab: kelimesi lakab anlamına gelir, kişinin ünvanı veyahut soyadları manasına gelir.

⁶ Necdet Gök, "Osmanlı Diplomatiği Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklılıklar", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2000, S.11, s.218

gerçekleşmezse fermanında bir uyarı şeklinde tehdit, te'yid, te'kid kısmı vardır. Burada padişah gönderilen emrin uyarlanması için baskın ve sert ifadeler kullanır. Son kısımdaysa fermanın yazıldığı tarih, yer ve padişahın mührü olur.⁷

Bazı fermanlar menşelerine göre iki türe ayrılmıştır: *Divândan yazılan fermanlar* ve *Maliyeden yazılan fermanlar*. Böylece fermanların nereden yani kaynağının nerede olduğunu anlaşılması kolaydır.⁸

19. yüzyılda yukarıda saydığımız tüm bu belgeler Osmanlı hukukunda sadece Osmanlı toprakları içerisinde değil başka ülkeler arası yazışmalarda da kullanılmıştır. Günümüzde ise bu belgelerin bazısı ya kaybolmuş ya da farklı yerlerde devlet koruması altındadır (Örneğin: devlet arşivlerinde). Kuzey Makedonya'da çok sayıda Osmanlı yazıları bulunmaktadır. Bunlar belirli başlıklar altında Kuzey Makedonya Devlet Arşiv'inde korunmaktadır. *Tasnifli* ve *tasnifsiz* belgeler⁹ olarak ayrılan bu yazıların dışında Osmanlı arşivine kazandırılan Kuzey Makedonya'daki Türk varlığıyla ilgili fotokopi, fotoğraf ve mikrofilmler¹⁰ vardır.

3. II. Mahmud Döneminde Osmanlı ve Balkanlar

II. Mahmud tahta çıktığından beri Osmanlı Devleti'nin modern dünyaya ilk adımlarını attıran kişidir. Bu yüzden bazılarının göre modern, yenilikçi bir padişah, bazılarının göre de bu Batı'ya benzeme durumundan ziyade Gavur Padişah da nitelendirilmiştir.¹¹

17. yy'da ayanların güç kazanmasıyla beraber ayanlar hem ekonomik-askeri hem de otoriter güç olarak büyüyorlardı. Bu büyümenin sebeplerinden biri tımar sisteminin bozulmaya başlaması aynı zamanda da köylülerden vergi toplanması sonucu ayanların ekonomik olarak büyümelerini sağlamıştır. Bu ekonomik artış özellikle Rumeli bölgesinde yoğundu. Ayanların bu artışıyla II. Mahmud Sened-i İttifak anlaşmasını ayanlar ile kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu anlaşma, Osmanlı tarihi açısından önemli dönemeçlerden biri sayılmaktadır. Merkezi otoritenin sahip

⁷ Kütükoğlu, a.g.e., s. 109

⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s.99

⁹ Orhan Sakın-Uğurhan Demirbaş, **Makedonya'daki Osmanlı Evrakı**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara,1996, Yayın no.29, s.21

¹⁰ Orhan Sakın-Uğurhan Demirbaş, a.g.e.,s.71

¹¹ Arif Olgun Közleme, "Burhanların Gölgesinde III.Selim ve II Mahmud Dönemi Modernleşme Girişimleri", **Toplum Bilimleri Dergisi**, 2018, s.49

olduğu gücün paylaşılması anlamını taşıyan Sened-i İttifak bazı araştırmacılara göre Osmanlı'nın Magna Charta'sı olarak nitelendirilir. Anlaşmaya göre, Anadolu ve Rumeli'nin bazı bölgeleri özerklik elde etmiştir.¹²

Yapılan ilk yeniliklerden biri olan Sened-i İttifak'ın dışında modernleşme sürecinde diğer önemli reformlardan bir diğeri askeri reformlardır. Bunun için askeri eğitim hazırlanmıştır. Bu eğitimde farklı bilim dallarından matematik, tıp, doğal bilimler gibi derslerle desteklenmiştir. Eğitim hayatında ise yeni enstitüler yer almaya başlar. Mekteb-i Maarif-i Adliyye, Tıp Mektebi, Mekteb-i Harbiye gibi merkezler kurulmuştur.¹³

Osmanlı bu yenilik sürecinde iken Balkanlar'da da durum oldukça karıştı. 19. yy'da Balkanlar'da ortaya çıkan ulusalcı hareketler bu dönemi derinden etkilemiştir.¹⁴ Balkanlar'da ulusalcılık hareketi Avrupa ülkelerinden daha farklıydı. Kiliseler ile ulusalcı hareket ortak hareket etmekteydi. Rum Patrikhanesinin Balkanlar'da büyük rol oynadığı da bilinmektedir. Kuzey Makedonya'da da büyük sayıda Rum göçü olmuştur ve burada birçok kiliseler ve okullar kurmuşlardır.¹⁵

Balkanların diğer bölgelerinde ise ulusalaşmanın getirdiği isyanlar da yer alır. Bunlardan söz etmek gerekirse Sırp ve Yunan isyanları öne çıkmaktadır.¹⁶

4. II. Mahmud'un Kosova ve Manastır vilayetlerine gönderdiği fermanlar

14. yy'dan 20. yy'a kadar Rumeli'de hüküm süren Osmanlı bölgede büyük bir miras bırakmıştır. Osmanlı dönemine ait birçok eser, gelenek, kültür bölgede hala yaşamaktadır. Osmanlı dönemini anlamlandırma adına Osmanlı dönemine ait belgeler birçok ülkelerin arşivlerinde bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'da Osmanlı dönemine ait birçok belge bulunmaktadır. Konumuz açısından da ferman koleksiyonunun varlığından bahsetmek mümkündür.¹⁷

*Kuzey Makedonya Cumhuriyet Arşiv'i*nde 1646-1859 yıllar arasında birçok padişahın İbrahim Han, II. Mustafa Han, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abülhamid gibi padişahların Rumeliye

¹² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, TİMAŞ Yayınları, 2017, 46 Baskı, s.20

¹³ Ortaylı, a.g.e., s.36

¹⁴ Ortaylı, a.g.e., s.40

¹⁵ Ortaylı, a.g.e., s.52

¹⁶ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi I**, Küre Yayınları, 2009, 2. Baskı, s.195

¹⁷ Makedonya Devleti Cumhuriyet Arşivi, Dijital Ferman koleksiyonu, <http://www.arhiv.gov.mk/zbirka1.php>, Erişim:15.03.2019

gönderdiği fermanlar bulmamız mümkündür.¹⁸ 1808-1839 yılları arasında hükümdar ve Osmanlının 30. padişahı olan II. Mahmud, bu yıllar içerisinde Kosova ve Manastır vilayetlerine gönderdiği ve günümüzde Kuzey Makedonya Devlet Arşivinde bulunan fermanları inceleyeceğiz.

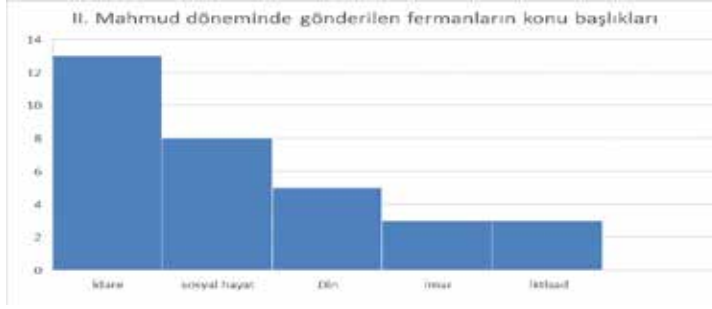
Sultan II. Mahmud'un bu bölgelere gönderdiği fermanların 32 tanesi elimizde, yani arşivde bulunmaktadır. II. Mahmud hükümdarlığı döneminde Rumeliye gönderdiği fermanlar hem bölge içi meseleleri hem de Osmanlı'da yaşanan genel mevzuları içerdiğini ifade etmek mümkündür.

Şekil 1. II Mahmud'un Kosova ve Manastır'a gönderdiği bazı fermanlar

¹⁸ M.D.C.A., <http://www.arhiv.gov.mk/zbirka1.php>

5. Fermanların içeriklerine göre konuları

Şekil 2: Fermanların içeriklerine göre konular

II. Mahmud'un Kosova ve Manastır vilayetlerine gönderdiği fermanları belirli kategorilere ayırdım: *idarî, din, imar, iktisad, sosyal hayat*. Bu kategoriler çerçevesinde vilayetlerde hangi konularda ne tür faaliyetler düzenlendiği, alınan kararların bölgeye etkileri, hangi alanlara daha çok yoğunlaştığı ve hangi alanlarda ne tür eksikliklere sahip olduğu tespit etme imkanı bulunmaktadır.

1. İdarî

İdare konusu altında sultan II. Mahmud'un bu iki vilayete 1808-1839 yılları arasında gönderdiği toplamda 13 adet ferman bulunmaktadır. İdarî düzenlemeleri içeren fermanlara bölgelerde, köylerde veya şehirlerde idarî yapılarındaki değişiklikler, görevli kişilerin görevden alınması/tayin edilmesi, mahallelerin kurulması gibi idari değişiklikleri kapsamaktadır.

- Sultan II. Mahmud'un bu bölgelere ilk yolladığı fermanlardan biri Hicri takvimine göre 19 Şevval 1231 - Miladi takvimine göre ise 13 Ekim 1816 de Konstantiniye'den Osmanlı yazısıyla yazılmıştır.

“II Sultan Mahmud -- Konstantiniye fermanında Sultan buyrultusu olmaksızın II. Sultan Mahmud - Konstantiniye fermanında mahali idare tarafından sultan buyrultusu olmaksızın Pretelça'daki Aziz Yovan kilisesinin işlerine karışılmasını ve her türlü teftiş ve müşahade yapılmasını yasaklamaktadır”.¹⁹

¹⁹ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 78. ferman

- 5 Eylül 1829 yılında (1245 Rebiü'l Evvel), Konstantiniye'den gönderilen ferman ise şudur:

*“II Mahmud -- Konstantiniye fermanında İstanbul’ dan Yanina, Trikalo, Lora ve Delvina’ya kadar tüm kadılara Trikalo, Lora ve Delvina sancakları mütesarrıfı serasker Selim Mehmed Paşa’ya gönderilen bir hazine yükünün (para) korunması ve yol emniyetinin salanması için gerekli tüm tedbirlerin alınmasını emretmektedir”.*²⁰

- 10 Mayıs 1838 (1254 Safer), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

*“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Reka kadısına yerel idarenin Debre ve Reka metropoliti Yoaninis’in Trebişte köyü ve “Aziz Yovan” manastırındaki dindaşlarını çanlarla toplamasının engellenmesini yasaklamaktadır”.*²¹

- 4 Ekim 1838 (1254 Safer), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

*“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Debre kadısına, Aşağı Debre’deki (Suvi Dol) tımar sahibi Hüseyin tarafından, Reka nahiyesi ile Trebişte köyünden yaz otağı vergisinin toplanmasını yasaklamasını emredilmektedir”.*²²

- İdarî fermanların içinde Mülk haklarını da savunan ve bölgenin tarla ve otlaklarını korunması için fermanların da bulunduğunu bu fermanla görebilmemiz mümkündür.

*II Mahmud -- Konstantiniye fermanında Rumeli eyaleti mutasarrıfı Arif Paşa’ya, Lerin Naibi ve müfütüsüne ve Lerin’in ileri gelenlerine Lerinli Ahmed ile Abdullah kardeşlerin Stoyko adlı bir şahıs aleyhine Lerin köyü Surovin’deki tarla ve otlaklar hakkında davacı olduklarını bildirerek bu davanın soruşturulup kanuna uygun bir hükme balanmasını emretmektedir.*²³

2. Din

Dini konuların merkeze alındığı fermanları ele alacak olursak, öncelikle bu bölgelerde görev yapan din görevlilerinin, görevlerinden uzaklaştırılması veya dini yapıların, özellikle kilise/manastırlara ve mülklerine yerel idarînin karışmamasına

²⁰ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 39. ferman

²¹ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 19. ferman

²² M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 20. ferman

²³ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 47. ferman

emredildiği örnekler görülür. Osmanlı özellikle dini konular ve dini örgütlerin özerkliğine halel getirmeyecek uygulamalara dikkat etmiştir. 19. yy'da modernleşme ve ulusalcı hareketlerin yoğun olarak yaşandığı Balkanlar'da bu konuda dikkat daha da önemsenmişti. II. Mahmud'un 19. yy modernleşme döneminde Balkanlar'da bulunan farklı dini inanç gruplarına karşı hoşgörülü ve hak tanıyan uygulamalarını görmek mümkündür.

- 8 Kasım 1824 (1240 Rebiü'l Evvel), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında İstanbul'dan Kırşehir'e kadar kadılara ve gümrük eminerine 1225 yılına ait kölelerin nakli yasağı hakkında Sultan emrine karşın beктаşi Seit Hacı Mehdi Baba'ya bir oğlan Kırşehir köyü Suluca'daki tekkeye götürme izni vermelerini emretmektedir.”²⁴

- 16 Eylül 1831 (Rebiülahir 1247), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Manastır kadısına pazar açılacak günün Pazar'dan Cumartesi'ye alınmasını tebliğ emretmektedir.”²⁵

- 20 Şubat 1837 (Zilkade 1252), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud -- Konstantiniye fermanında Manastır kadısına İstanbul'daki Hristiyan cemaati metropolitinin Manastır metropoliti Gerasimos'un işlerine mahali idare tarafından karşıldığını Saraya şikayet ettiğini bildirerek Sultan beratları ve kanunun hükümlerine uygun hareket edilmesini emretmektedir.”²⁶

- 20 Ekim 1838 (Şaban 1254), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Reka kadısına Rostuşa ve Velebirdo köylülerinin “Aziz Yovan - Bigorski” manastırın mülküne karışmalarını yasaklamasını emretmektedir.”²⁷

²⁴ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 9. ferman

²⁵ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 40. ferman

²⁶ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 45. ferman

²⁷ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 22. ferman

3. İmar

II. Mahmud döneminde Kosova ve Manastır vilayetlerini konu alan 3 fermana sahibiz. Fermanlara göre, Manastır vilayetinde bulunan Ohri, Debre, ve Manastır sancaklarında bazı onarımlara katkı sunulması ve imar faaliyetleri için bazı yasalar gönderilmiştir.

- 29 Aralık 1833 (Cemaziyelevvel 1249), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

*“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Manastır kadısına Manastır kadılığı -- Magarevo köyündeki “Aziz Dimitriya” kilisesinin onarımı için izin vermesini emretmektedir.”*²⁸

- 20 Ekim 1838 (Şaban 1254), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

*“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Ohri kadısına Rostuşa ve Velebirdo köylülerinin manastırın mal varlığını kullanmaları ve korusundan ağaç kesmelerinin yasaklanması emredilmektedir.”*²⁹

- 13 Temmuz 1839 (Cemaziyelevvel 1255), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

*“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Debre kadısına Debre köyü Trebişte'den Vasil Petre'nin meyve ağaçlarına zarar veren kişiler hakkında işlem yapılmasını emretmektedir.”*³⁰

4. İktisad (Maliye)

İktisad konu başlığı altında ise çoğunlukla maliye ile ilgili fermanları görmemiz mümkündür. II. Mahmud hükmettiği yıllar içerisinde vergi işlerine Osmanlı Anadolu ve Rumeli'yi de kapsayarak vergi konularında reformlar yaparken, bazı vergileri de yasaklamaktadır.

- 12 Haziran 1835 (Safer 1251), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

*“II. Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Rumeli Valisine Primet, Kirça ve Konitsa köyü sakinlerinden hane başına bir denk buday, bir denk yulaf ve kişi başına on akçadan fazla ispençe alınmasını ve yine bu ahalinin diğer vergi ve harçlardan muaf tutulmalarını emretmektedir.”*³¹

²⁸ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 41. ferman

²⁹ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 21. ferman

³⁰ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 26. ferman

³¹ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 16. ferman

- 14 Mart 1836 (Zilkade 1251), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud -- Konstantiniye fermanında Manastır kadısına ölülerini gömme ruhsatı verilirken Hristiyanlardan para alınmamasını emretmektedir.”³²

5. Sosyal Hayat

Bu konu başlığı altında bu topraklarda yaşamakta olan insanların gerek mal, mülk veya karşı dinden olan halk ile olan sorunlarını, günlük hayatlarında yaşamış oldukları sıkıntıları medeni hukuk ile halledilmesiyle çözüm yolları bulunmuştur.

- 4 Mart 1839 (Zilhicce 1252), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud -- Konstantiniye fermanında Rumeli eyaleti Vezir Ahmed Zekeriya Paşa'ya ve Kostur kadısına Georgi adında şahsın Saraya dilekçesinde kendisinden beş evli bir çiftlik, bir bağ ve diğer bazı mülkün haksızca alındığını bildirerek Kostur'lu Caferi şikayet ettiğini belirtip davanın soruşturulup adaletili bir karar verilmesini emretmektedir.”³³

- Aralık 1836 (Ramazan 1252), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud -- Konstantiniye fermanında Üsküp kazası Naibine Sinanzada El Hac İbrahim oğulları ve Bahtul köyünden müderris Seyyid Muhamed ile Üsküp Orman köyünden Hasan arasındaki anlaşmazlığın çözümlenmesini emretmektedir.”³⁴

- 26 Mayıs 1837 (Safer 1253), Konstantiniye'den gönderilen ferman şudur:

“II Mahmud Han -- Konstantiniye fermanında Kalkandelen kadısına imam Esad Mehmed Emin'in Gostivar'daki Kaçanikli merhum Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış camide rahatsız edilmemesini emretmektedir.”³⁵

6. II Mahmud ve fermanların ilişkisi

II. Mahmud³⁶ Osmanlı İmparatorluğunu modernleşme süreci çerçevesinde merkezileştirmeye, bürokratik yapıyı yeniden inşa etmeye, askeri ve mali yapıyı yeniden oluşturmayı arzulamıştır. Bu doğrultuda modernleşme Avrupa ve Rusya'daki gelişmelerden etkilenecek bir yol izlemiştir. Devlet kurumlarının yenilenmesini içeren bu süreç hukuk alanında en büyük dönüşümlerin yaşanmasını barındırmış şerri hukukun yanına yavaş yavaş seküler hukuk geliştirilerek ülkede ikili yapı ortaya

³² M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 43. ferman

³³ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 46. ferman

³⁴ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 79. ferman

³⁵ M.C.D.A., Dijital Ferman Koleksiyonu, 17. ferman

³⁶ Kemal Beydilli, “II. Mahmud”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Ansiklopedisi Merkezi ,2003, C.27, s 352

çıkıştır. Bu süreç ülkenin 20. yy'da geçireceği büyük dönüşümlerin ilk adımları olarak değerlendirilmektedir.

Bu değişim süreci aynı zamanda Rumeli vilayetlerine yavaş yavaş taşınmaya başlandı. Bunu Sultan II. Mahmud'un gönderdiği belgelerle görmek mümkündür. Balkanlar da 19. yy'ın ilk yarısında oldukça karışık. Bu duruma Sırpların isyanlara kalkışması, özerklik kazanması, Yunan Krallığının kurulması neden olmuştu. Balkanlar'da ulusalcı/milliyetçi ayaklanmalar hem bölgedeki Hristiyanlar tarafından hem de büyük güçler tarafından desteklenmekteydi. Avrupa ve Balkanları da etkileyen ve bu sürece katkı sunan bir diğer gelişme de Rumların bölgeye göç etmesiyle ciddi bir nüfusa sahip olmaya başlamalarıdır. Bu hadiselerin devamlılığında II. Mahmud iç ve dış olayları kontrollü bir biçimde devletler arası anlaşmalarla sağlamayı sürdürmüştür.

II. Mahmud'un devlet içinde hukuk düzeninde yapmış olduğu yeniliklerin birkaçını bu çalışmanın içinde yer alan fermanların bölümlerinde tespit etmek mümkündür. Örneğin, idari reformlarla devletin merkezleşmesi, modern bürokrasinin inşasına yönelik adımlar atıldığı Avrupayla devletin bağlantısını güçlendirmek için Hariciye ve Dahiliye nezaretleri kurulmuştur. Maliyede yapılan yenilikler ile II. Abdülhamit tarafından kurulacak olan Divan-ı Muhasebat³⁷ gibi bir kurumun ilk adımları atılmıştır. Kosova ve Manastır vilayetlerinde gönderilen fermanlar üzerinde bu yeniliğin izleri gönderilmiş olan yukarıda belirttiğimiz iktisadi fermanlarda görülmektedir.

Din hususunda ise Avrupa ve Balkanlar'daki ilişkilerinden ve sonuçlanan olaylardan sonra gayrimüslim topluluğa yeni haklar tanınmıştır. Gayrimüslim ile Müslümanlardan günlük yaşamlarında ayırt edilmemesi için farklı alanlarda yeni düzenlemelere yer verilmiştir. Bunların dışında imar faaliyetlerinde kiliselerin onarılması ve yenilerin inşa edilmesi gibi durumları da Kosova ve Manastır vilayetlerinde görmek mümkündür.

Fermanlar üzerinden yapılan analizlere göre bu iki vilayetlerde yaşayan halkın günlük yaşamlarında ne gibi zorluklarla karşı karşıya kaldıkları görebilmemiz mümkündür. İnsanların sosyal hayatlarındaki bazı sorunları/anlaşmazlıkları fermanlara konu olmakta; bu sorunların bir kısmına da, hukuk üzerinden fermanlar ile

---

³⁷ Divan-ı Muhasebat 1863 yılında kurulan Osmanlıda maliye kurumudur

çözüm bulunmaya çalışılmaktadırlar. Fermanlara sosyal hayatın sadece güncel konuları yansımamaktadır. Ayrıca idarecilerin halka çok karışmaması, kilise, manastır, cami gibi dini mekanların hem devletten hem halk tarafından rahatsız edilmemesi, halkın arasındaki mal veya başka konularda anlaşmazlıkların çözülmesini de içermektedir.

KAYNAKÇA

Gök Necdet, “OsmanlıDiplomatikasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklar”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi DergisiOTAM**, 2018, s.211-226

İnalçık, Halil, **Osmanlı imparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık (YKY), 2005

Jelavich Barbara, **Balkan Tarihi 1**, Küre Yayınları, 2006, İstanbul

Közleme Arif Olgun, “Buhranların Gölgesinde III. Selim ve II. Mahmud Dönemi Modernleşme Girişimleri”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 2018, s.149-157

Kütükoğlu Mübahat. S., **Osmanlı belgelerinin Dili**, Kubbealtı Neşriyatı, 1994

Makedonya Devlet Arşivi, Dijital Ferman Koleksiyonu:
<https://www.arhiv.gov.mk/Erişim 15.03.2019>

Ortaylı İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, 1983

Sakin Orhan –Demirbaş,Uğurhan, **Makedonya'daki Osmanlı Evrakı**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, Yayın no.29 ,s.21-121

PROCESI I ISLAMIZIMIT TË SHQIPTARËVE TË VILAJETIT TË KOSOVËS (SHEK. XV-XVII)

Hasan Saliu¹

Abstrakt: *Përhapja e Islamit ndër shqiptarët si proces i tërësishëm filloi dhe u zhvillua gjatë periudhës së sundimit osman. Përhapja e fesë islame në trojet shqiptare mund të thuhet se është bërë në mënyrë graduale dhe nga vetë banorët autoktonë dhe pa farë presioni e dhune nga jashtë. Shqiptarët përqaftuan fenë islame dhe me këtë u bënë i vetmi komb (dhe boshnjakët) në Ballkan ku shumica e popullsisë i takonin besimit islam dhe islamizimi ishte një faktor shumë i rëndësishëm për ruajtjen e identitetit kombëtar.*

Fjalë kyçe: Ballkani, Osmanët, Islamizimi

1. Hyrja

Periudha osmane shtrihet prej depërtimeve të para të ushtrisë osmane në Ballkan në Betejën e Maricës në vitin 1371 dhe Betejën e Kosovës më 1389 e këndeje. Nga kjo periudhë, popujt ballkanikë, e sidomos ai shqiptar, kanë qenë ngushtë të lidhur me Perandorinë Osmane. Duke ndërtuar një botë tolerante dhe multikulturore, ajo mbledhi në gjirin e saj edhe popuj të tjerë. Grekët, hungarezët, serbët, kroatët, boshnjakët, shqiptarët, çerkezët, bullgarët, rumunët, arabët, kurdët, armenët, hebrenjtë dhe shumë popuj të tjerë ndanë kulturën dhe traditat e tyre. Kultura që osmanët e sollën nga Azia Qendrore, e gërshetuar me traditat e popujve që ata sunduan, i dha kulturës osmane madhështinë më të madhe të kulturave të botës së Islamit të epokës moderne.

Fillimi i islamizimit të popullsisë shqiptare lidhet me osmanët. Ndryshe nga viset tjera të banuara me shqiptarë, trevat shqiptare të Vilajetit të Kosovës ishin të parat që u ballafaquan me osmanët dhe aty nga fundi i shek. XIV ranë nën sundimin

---

¹ Universiteti Shën Kirili dhe Metodi - Instituti i Historisë Nacionale, Studime Master

osman. Me ndryshimet politike dhe ekonomike që ndodhën në këto treva të banuara me shqiptarë, hyri edhe një element i ri shpirtëror: besimi islam.

2. Ballkani nën sundimin osman

2.1 Periudha paraosmane

Në mesin e shekullit XIV, gadishulli Ballkanik ndodhej në rrëmujë të plotë. Pjesëtarët e familjes sunduese serbe luftonin ndërmjet vete, ndërsa edhe në Perandorinë Bizantine zhvillohej luftë e njëjtë. Midis viteve 1341 dhe 1355, duke luftuar ndërmjet vete, bizantinët kishin nevojë për luftëtarë dhe thirën osmanët për përkrahje.² Joan Kantakuzeni V i thiri osmanët për ndihmë, kështu që në vitin 1345, osmanët për herë të parë shkelën në Evropë jo si pushtues, por si mercenarë.

Serbet prej bizantinëve ndoqën dy ideologji religjioze: Idenë për superioritetin e Krishterimit dhe armiqtësinë ndaj myslimanëve. Mbreti serb Stefan Dushani vetveten e kishte deklaruar si “Udhëheqës i krishterëve dhe armik i myslimanëve”. Pas vdekjes së sundimitarit të madh serb Stefan Dushanit më 1355, vdiq edhe shteti i tij, dhe kështu filloi një konflikt i brendshëm. Këto zhvillime të reja i shfrytëzuan osmanët në Ballkan, duke ndërhyrë në luftërat civile me kërkesën e njëres palë apo tjetrës, duke siguruar mbrojtje, aleanca dhe traktate. Këtu, arti i qeverisjes së osmanëve u tregua me të vërtetë i shquar.³

2.2 Periudha Osmane

Në vitin 1352, osmanët shkelën në Gadishullin Ballkanik duke e marrë edhe kështjellën Cimpe në Gadishullin e Galipolit dhe nuk e kthyen më edhe pse i kundërshtoi perandori bizantin.⁴ Gjithashtu, kësaj përhapjeje i ndihmoi edhe situata e re e dobësimit të shtetit mongol në lindje dhe kjo u dha mundësi osmanëve të përqëndrohen drejt Ballkanit. Kështu, në Ballkan do të paraqitet një forcë e re dhe një kapitull i ri në historinë e tij.⁵

² Ferdinand Schevill, *Ballkani Historia dhe Qytetërimi*, Tiranë, 2002, f. 153.

³ Petar F. Sugar, f. 28.

⁴ Thëngjilli, Petrika, *Historia e Perandorisë Osmane*, Tiranë, 1997, f. 20.

⁵ Peter F. Sugar, *Europa Juglindore nën sundimin Osman 1354-1804*, Tiranë, 2007, f. 15.

Periudha osmane shtrihet prej depërtimeve të para të ushtrisë osmane në Ballkan në Betejën e Maricës në vitin 1371 dhe Betejën e Kosovës më 1389 e këndeje.⁶ Nga kjo periudhë, popujt ballkanikë, e sidomos ai shqiptar, kanë qenë ngushtë të lidhur me këtë perandori. Perandoria Osmane, e cila shtrihej nga Hungaria veriore deri në Arabinë jugore, nga Krimeja deri në Afrikën e Veriut, do të përfshinte edhe trevat shqiptare. Shqiptarët u bashkuan me këtë perandori gjatë kulminacionit të saj dhe për pesëqind vjet ndanë me të lavdinë dhe sfidat e saj.

Perandoria Osmane ndërtoi një botë tolerante dhe multikulturore dhe mbledhi në gjirin e saj edhe popuj të tjerë, si grekët, hungarezët, serbët, kroatët, boshnjakët, çerkezët, bullgarët, rumunët, arabët, kurdët, armenët, hebrenjtë dhe shumë popuj të tjerë, të cilët ndanë kulturën dhe traditat e tyre. Kultura që osmanët sollën nga Azia Qendrore, e gërshtuar me traditat e popujve të tjerë, e bëri kulturën osmane gjithëpërfshirëse.

Osmanët fillimet e tyre i patën në shekullin XIII gjatë sundimit të Osmanit (1280-1324), i cili themeloi principatën e tij, që më vonë do të bëhej ndër më të famshmet në histori. Perandoria e mëvonshme do të merrte pikërisht emrin e Osmanit (sulltanit) dhe do të quhej Perandoria Osmane, sepse ai njihet si sulltani i parë i kësaj perandorie. Brenda perandorisë mbizotëronte rendi ushtarak dhe aristokracia e zgjedhur e padishahut ose sulltanit, sovranit të shtetit.

Shekujt XVI dhe XVII ishin kulmi i lulëzimit të kësaj perandorie. Osmanët përpiqeshin të vendosnin një lloj sovraniteti mbi shtetet fqinje. Pastaj, ata synonin të vendosnin një kontroll të drejtpërdrejtë mbi këto vende duke eliminuar dinastitë vendase. Kontrolli i drejtpërdrejtë nga osmanët donte të thoshte kryesisht zbatimin e sistemit të timareve, i cili bazohej në një regjistrim metodik të popullsisë dhe burimeve të këtyre vendeve në defterë (regjistra zyrtarë). Vendosja e sistemit të timareve nuk donte të thoshte detyrimisht një ndryshim revolucionar në rendin e mëparshëm social dhe ekonomik. Në fakt, ishte një ruajtje e kushteve dhe klasave lokale në pajtim me institucionet osmane.

Sistemi i sundimit osman në Ballkan përfshinte udhëheqjen e vasalitetit që nga koha e Bajazitit I (1389-1403), kur kishte krerë vasalë, si perandori bizantin (vasal

⁶ Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans : Kisve bahasi petitions and Ottoman social life, 1670-1730*, Boston, 2004, f. 29.

prej vitit 1373), princat bullgarë (vasalë prej vitit 1371), princat serbë në Serbi dhe Maqedoni (vasalë prej vitit 1372) dhe krerët lokalë në Shqipëri (vasalë prej vitit 1385), në Greqi dhe në ishujt e Egjeut. Në Anadoll, jo vetëm principatat gazi në perëndim, por edhe Karamanidët në Konja ishin vasalë osmanë. Sulltan Bajaziti I inauguroi një politikë të re duke vendosur një kontroll të drejtpërdrejtë mbi këto vende vasale pas disa ekspeditave ushtarake.

3. Shfaqja e Islamit dhe Krishterimit te shqiptarët në Vilajetin e Kosovës

Në lidhje me islamizimin e shqiptarëve në literaturë më së shumti theksohet aspekti ushtarak, politik, ekonomik, por shpërfillet krejtësisht aspekti fetar, moral, kulturor e social, të cilët kanë kontribut të veçantë në arritjen e sukseseve osmane. Në përgjithësi, Islami, duke lidhur shpirtëroren dhe materjalen, mohoi mitologjinë dhe besëtytninë, ndërsa i dha prioritet mësimi, arsyes dhe vetëdijes njerëzore. Këtë e argumenton edhe orientalisti anglez Th. Arnold, i cili nuk e sheh përhapjen e Islamit në fuqinë e shpatës dhe forcës, por thekson se ajo ka ndodhur nëpërmjet rrugës së bindjes dhe argumentimit, dhe herë-herë nëpërmjet forcës, por që kjo mënyrë nuk ka bazë në fenë islame.⁷ Gjithashtu, njëjtë shihet edhe te Sami Frashëri, kur thotë: *“Pos përhapjes së Islamit me pushtime, ekziston edhe rruga tjetër, e papërmendur nga historianët, e ajo është përhapja e fesë vetvetiu pa pushtim, pa shpatë dhe pa ushtri. Kjo nëse nuk është më masive se mënyra e parë, pothuajse është e barabartë.”*⁸ Ndërkaq, sipas Robert Matran-it: *“Drejtnesit osmanë nuk kanë pasur vullnet për asimilimin e popullsisë të pushtuara, nuk kryen as osmanizim dhe as islamizim të detyruar, përndryshe, si do të mund të shpjegojmë ruajtjen e gjuhëve greke, bullgare, shqipe, serbe, apo gjuhëve të tjera. Sepse islamizimi sillte ndërprerjen e pagesës së xhizjes. Kështu do të humbiste me dhjetëra kilogramë ar, pra, nuk kishte leverdi t'i islamizonte me dhunë”*.⁹

Për të vërtetuar përhapjen e Islamit, arkivat osmanë, apo më saktë regjistrat e kadilerëve (*kadı sicilleri, sicil*), janë burimi kryesor dhe më i rëndësishmi në këtë fushë. Këtu përmenden katër arsye themelore të islamizimit: *ndikimi kulturor, kushtet*

⁷ Thomas W. Arnold, *Historia e përhapjes së Islamit*, Prishtinë, 2004, f. 17-24.

⁸ Sami Frashëri, *Përhapja e Islamit*, Shkup, 1994, f. 17.

⁹ Robert Mantran, *Historia e Perandorisë Osmane*, Tiranë, 2004, f. 136.

*ekonomike, pasojat psikologjike dhe thirrja në Islam nëpërmjet punës misionare individuale.*¹⁰

Në regjistrat e kadilerëve ka raste të regjistruara të konvertimit nga aspekti ekonomik, ku në Shkup dhe Manastir, konvertimi bëhej për qëllimet e taksave. Në regjistrat e kadilerëve shkruhej emri i vjetër dhe i ri i të konvertuarit, lënia vullnetare e besimit të krishterë dhe përqaftimi i Islamit, recitimi i dëshmisë, data e konvertimit, emrat e dëshmitarëve etj.

Me ardhjen e osmanëve u zhvillua dukshëm zejtaria dhe tregtia, e me këtë edhe prurjet e kapitalit dhe fuqisë së re punuese kontribuan në zhvillimin e hovshëm në qytetet si Shkupi, Manastiri, Prizreni, Gjakova, Prishtina, Shkodra, Berati, Nishi, Beogradi, Pazari i Ri, Sarajevo, Mostari, Ulqini etj. Këtij zhvillimi i parapriu edhe transferimi i njohurive dhe të arrituarave në arsim, edukim e kulturë nga qytetërimi islam. Lëvizja e popullsisë bëhej pa problem për të gjithë qytetarët, pa dallim ngjyre dhe feje. Edhe shqiptarët merrnin pjesë në këtë lëvizje të lirë dhe pa kufizime nga një skaj i perandorisë në skajin tjetër, duke dhënë kontribut në shumë sfera jetësore në Perandorinë Osmane.

Ndërkaq, nga ana tjetër, Krishterimi te shqiptarët depërtoi qysh në shekullin e parë të erës së re. Në vitin 1054, me ndarjen përfundimtare të Kishës Katolike nga Kisha Ortodokse, shqiptarët bënë pjesë në këtë ndarje. Kjo situatë e ndarjes te shqiptarët vazhdoi deri në shekullin XV me vendosjen e sundimit osman, kur filluan ndryshimet politike, ekonomike dhe fetare. Madje, shqiptarët ishin të detyruar ta pranonin ortodoksizmin me anë të "inkuizionit të shtetit serb". Ortodoksizmi, si ideologji e klasës sunduese serbe u solli shqiptarëve fe të re, e cila nuk punonte në të mirë të tyre. Shqiptarët u detyruan të pagëzoheshin me emra serbë, të flisnin serbishten, të bënin meshën në kishë në serbishte dhe të punonin vetëm në punë të rënda fizike. Madje, shqiptarët para ligjeve të shtetit serb konsideroheshin si kategori e fundit e asaj shoqërie feudale. Shqiptarët, edhe gjatë sundimit serb, pakënaqësinë e tyre e kanë manifestuar në forma të ndryshme. Fenë ortodokse vërtet e kishin pranuar,

---

¹⁰ Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge, 2004, p. 56.

por më shumë sa për sy e faqe. Së bashku me turmat popullore serbe, ishin të pakënaqur me shfrytëzimin feudal laik dhe shpirtëror serb.¹¹

3. Procesi i islamizimit të shqiptarët në Vilajetin e Kosovës

Evropianët besonin se kalimi në Islam është bërë me majën e shpatës dhe se popujt e nënshtruar u detyruan të zgjidhnin ndërmjet Islamit apo vdekjes, mirëpo kthimi me forcë në fakt ka qenë i rrallë, individual dhe me fakte individuale nuk shkruhet historia, sepse osmanët më shumë dëshironin të sundonin sesa të konvertonin, prandaj shumica e kalimeve në Islam është bërë vullnetarisht.¹² Këtë proces mund ta sqarojmë përmes rolit të bektashinjve në territoret e Vilajetit të Kosovës.

3.1. Roli i Bektashinjve

Dervishët dhe pjesëtarët e tarikateve të ndryshme nuk kanë bërë ndarje të popullatës në baza etnike, fetare dhe gjuhësore. Kështu, dervishët, duke u përzier me të gjitha shtresat e shoqërisë, kanë arritur t'i njoftojnë me parimet themelore të mësimi islam. Bektashizmi si sekt ishte më liberal dhe më tërheqës për popujt ballkanikë, sidomos për popullin shqiptar. Në bazë të të dhënave të prezantuara nga defterët osmanë të regjistrimit të popullsisë, vërehet se rreth teqeve dhe zavijeve kanë jetuar edhe popullata jomyslimane, të cilat më vonë e kanë pranuar Islamit dhe në defterë janë regjistruar si "biri i Abdullahut". Një ndër faktorët me rëndësi në përhapjen e tarikati bektashian në viset ballkanike është edhe relacioni bektashi-jeniçer. Kudo që shkonin jeniçerët, aty automatikisht me vete e bartnin edhe tarikatin e tyre. Tarikati bektashian ka luajtur rol të rëndësishëm në islamizimin e popullatës ballkanike, në veçanti të shqiptarëve në territoret e Vilajetit të Kosovës.

Rendi bektashian ishte më i pranueshëm dhe më aktiv në popullatën e krishterë ballkanike. Bektashizmi u paraqit si një sekt islam liberal, duke qenë shumë i afërt në shumë aspekte edhe me Krishterimin. Ndryshe nga besimtarët sunitë, bektashinjtë nuk e kishin të ndaluar përdorimin e pijeve alkoolike dhe nuk praktikonin

¹¹ Skënder Riza, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII*, Prishtinë, 1982, f. 425.

¹² T.W. ARNOLD, *The Preaching Of Islam: A History of the Propagation of the Muslim Faith*, London, 1913, p. 147.

mbulesën e fytyrave të grave kur ato dilnin në publik. Natyra liberale e bektashizmit e bëri këtë tarikat shumë të pranueshëm dhe mjaft tërheqës për mjedisin ballkanik, e veçanërisht për popullatën shqiptare. Në këtë mënyrë, përhapja e bektashizmit në tokat shqiptare u bë një nga aspektet kryesore të procesit të islamizimit.

Letërsinë nuk e zhvilluan në gjuhën arabe dhe perse por, në gjuhën turke. Në Shkup, Tetovë dhe Kumanovë u ndërtuan një numër i madh i vendeve të shenjta si teqe dhe tyrbe,¹³ ku krahas dy bajramave, i festonin edhe Shëngjergjin, Shënmitrin, Nevruzin etj.

Dervishët kanë qenë shkak për konvertime të mëdha në Maqedoni, Bosnjë dhe Shqipëri. Endeshin pa pushim, predikonin dhe praktikonin urdhrat e tyre. Kishte mjaft ngjashmëri midis Islamit dhe Krishterimit, pra, ishte një urë lidhëse për të krishterët dhe i përshtatnin zakonet vendore me urdhrat e tyre. Në Ballkan, rol të rëndësishëm kanë luajtur bektashinjtë dhe mevlevitë. Sidomos Bektashizmi pati një shtrirje të gjerë në viset shiptare, ku edhe u ndërtuan një numër i madh teqeve, dhe nëpërmjet këtyre sekteve, edhe të krishterët e kishin më lehtë ta pranojnë Islamin pa përdorur asnjë forcë.¹⁴ Pra, osmanët kanë arritur konvertimin më shumë nëpërmjet mjeshtrisë diplomatike sesa forcës. Të krishterët nuk dëboheshin prej vendit të tyre e as nuk detyroheshin me forcë ta pranojnë Islamin. Mund të ketë pasur raste të kthimit me forcë në Ballkan, por nuk ka pasur ndonjë përpjekje sistematike. Edhe pas përqafimit të Islamit, të krishterët vazhdonin t'i praktikonin disa praktika, si pagëzimi, festimi i pashkëve etj.

3.2. Islamizimi i qytetit të Shkupit, Tetovës, Dibrës

Në Ballkan, sipas Halil Inallxhëkut, procesi i islamizimit ka qenë gradual dhe mjaft i ngadaltë gjatë dyqind viteve të para të sundimit në Ballkan.¹⁵ Shkupi u bë qendra prej ku fillonte islamizimi i Serbisë dhe Bosnjës. Kështu, më 1392 u mor Shkupi dhe u ndihmua qyteti dhe rrethi me stabilitet ekonomik, tregtar dhe bujqësor, ndërsa filluan të shfaqen edhe gjurmët e para të kulturës materiale islame: xhamitë, mektebet, medresetë, hamamet, imaretet, bibliotekat, hanet etj.¹⁶ Shkupi u bë seli e islamizimit dhe qendër e qeveritarëve osmanë si, Jigit Beu (1392-1414), Isak Beu

¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, III CILD, 3. Kitab, Istanbul, 2000, s. 291.

¹⁴ Dr. Mesut idriz, *Konvertimi dhe asimilimi i dhimni-ve në perandorinë osmane*, Shkup, 2009, f. 30.

¹⁵ Anton Minkov, C....p. 32.

¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da...s. 247.*

(1414-1444) dhe Isa Beu (1444-1463), ndërsa numri i myslimanëve rritej pa ndërprerje çdo vit.

Shkaqet e islamizimit që vihen në dukje kanë të bëjnë me tri kategorizime të mëdha: **faktorët ekonomikë** (dëshira për t'iu shpëtuar tatimeve dhe taksave, ose shpronësimeve të pësuar nga ata që nuk janë myslimanë); **faktorët fetarë** (një lidhje e dobët me fenë; mungesë priftërinjsh dhe një nivel i ulët i disave prej tyre; Në male ose në shumë vende nuk ka fare priftërinj, ose ata u bëjnë vizita të krishterëve vetëm kohë pas kohe për të pagëzuar dhe bekuar martesat)¹⁷; dhe, së fundi, **faktorët politikë** (kalimi në Islam kuptohej edhe si ngritje në shtresën e lartë politike që gëzonte privilegje të shumta).¹⁸

Perandoria Osmane e frenoi procesin asimilues sllav, grek, bullgar dhe bizantin ndaj shqiptarëve duke shkatërruar Perandorinë Bizantine dhe duke dobësuar mbretërinë serbe dhe greke në sllavizimin dhe greqizimin ndaj shqiptarëve. Duke qenë se osmanët kishin territor aq të madh, edhe po të donin ta popullonin atë me popullsi osmane nuk do të mund të arrinin. Kjo pasi Perandoria Osmane ishte një perandori kozmopolite, universaliste dhe multietnike. Perandoria Osmane ishte edhe tolerante nga pikëpamja fetare, pasi ortodoksizmi i shqiptarëve bëhej me dhunë të egër fizike dhe ekonomike, kurse islamizimi mbi baza vullnetare dhe rrallë herë nën presionin ekonomik.¹⁹

Pasi feja përbënte bashkpunim strategjik për popujt e vegjël të Ballkanit, ndryshe nga popujt fqinjë, shqiptarët ishin i vetmi popull në rajon që pranuan masivisht fenë islame dhe shfrtëyuan benefitet ekonomike dhe politike. Me këtë, shqiptarëve iu hap një rrugë e veçantë e integritit në strukturat civile shtetërore dhe ushtarake të shtetit osman. Islamizimi në qytetet e banuara me shqiptarë filloi kryesisht me ardhjen e osmanëve, ngadalë dhe kryesisht nëpër qytete. Sipas regjistrimeve të viteve 1445 dhe 1452/53 nëpër qytetet Tetovë, Shkup dhe Kumanovë, kishte vetëm disa raste individuale të islamizimit. Për sa i përket dinamikës së islamizimit në qytetet e banuara me shqiptarë në Vilajetin e Kosovës në krahasim me qytetet si Vlora, Berati, Elbasani, feja islame ishte përhapur më shpejt, pasi këto

¹⁷ Shih, Nathalie Clayer, *Disa mendime mbi fenomenin e konvertimit në islamizëm duke u nisur nga rasti i katolikëve shqiptarë i vëzhguar nga një mision jezuit nga fundi i epokës osmane*, Revista PËRPJËKJA, Tiranë, 2006, f. 125-144.

¹⁸ T.W. ARNOLD, 143.

¹⁹ Hysamedin Feraj, *Skicë e mendimit politik shqiptar*, Logos-A, Shkup, 2010, f. 92.

rajone u përfshinë më herët nën sundimin osman dhe nën ndikimin e kulturës orientale.²⁰

Hovi i madh i islamizimit ndodhi në shekullin XVI, sidomos nëpër qytete. Regjistrimi i vitit 1582 tregon se në Shkup dhe Tetovë, çdo e katërta ose e pesta familje myslimane më herët kishte qenë e krishtere. Islamizimi ka qenë më i madh nëpër qytete për shkak se aty ishte administrata osmane, për shkak të tregtisë, lëvizjes më të madhe të njerzve, objektve fetare (xhamitë), medreseve etj. Më vonë edhe nëpër fshatra filloi islamizimi, ndërsa një ndër shkaqet kryesore ishte faktori ekonomik. Pasi nuk mund t'i përballonin tatimet (xhizjen) e larta, fshatarët kalonin në fenë islame.²¹

Shqiptarët e Vilajetit të Kosovës të parët u ballafaquan me ardhjen e osmanëve dhe islamizimin. Qytetet si Dibra, Tetova, Shkupi dhe Kumanova u shndërruan në qendra vilajetesh, nahijesh, sanxhakësh etj. Me ardhjen e osmanëve, në këto treva hyri edhe një besim i ri shpirtëror të shqiptarët: besimi islam. Nga regjistrimet e vitit 1450, në nahijen e Tetovës ishin të regjistruara 60 shtëpi myslimane, kurse popullsia e krishtere arrinte deri në 153 shtëpi. Nëpër fshatra, sipas regjistrimit të vitit 1468, kishte gjithsej 9 shtëpi myslimanësh. Sipas regjistrimit të vitit 1445, në dy fshatra kishte 62 shtëpi myslimane.

Islamizimi i popullsisë shqiptare ndodhi më shumë gjatë shekullit XVI, sidomos nëpër qytete. Në Dibër, në regjistrimet e vitit 1467 nuk kishte të regjistruar asnjë mysliman, kurse në regjistrimin e vitit 1582 qyteti numronte 665 myslimanë. Në Tetovë, në vitin 1582 popullsia myslimane arriti të jetë tri herë më e madhe sesa ajo e krishtere. Pastaj, u ndërtuan shumë objekte publike, fetare e kulturore-arsimore islame, si xhamtë, teqet, zaviet, mesxhidet, imaretet, hamamet, hanet, karvan-sarajet etj. Pra, qytetet u shndërruan në qendra të njohura të Perandorisë Osmane, ku popullsia tash më ishte më tepër myslimane.

PËRFUNDIM

Me ndarjen përfundimtare të Kishës Katolike nga Kisha Ortodokse në vitin 1054, edhe shqiptarët u përfshinë në këtë ndarje fetare. Kjo ndarje vazhdoi deri në shekullin XV me vendosjen e sundimit osman, kur filluan ndryshimet politike,

²⁰ Ferit Duka, *Shekujt Osmanë në hapësirën shqiptare*, UET Press, Tiranë, 2009, f. 77.

²¹ Драги Ѓорѓиев, *Населението во Македонско-Албанскиот граничен појас (XV-XVI век)*, Скопје, 2009, f. 159.

ekonomike dhe fetare. Me ndryshimet politike, ekonomike e sociale që ndodhën me vendosjen e sundimit osman në këto treva të banuara me shqiptarë, hyri edhe një fe e re: feja islame. Fillimi i islamizimit të popullsisë shqiptare lidhet me osmanët. Me fillimin e islamizimit të shqiptarëve u frenua edhe procesi asimilues sllav, grek, bullgar dhe bizantin ndaj shqiptarëve. Sepse kthimi me forcë në Islam ka qenë i rrallë, pasi osmanët më shumë dëshironin të sundonin sesa të konvertonin.

Ndryshe nga popujt e tjerë në Ballkan, shqiptarët (boshnjakët) ishin i vetmi popull në rajon që pranuan masivisht fenë islame, si dhe u integruan në strukturat civile, shtetërore dhe ushtarake të shtetit osman, pasi me pranimin e fesë islame, shqiptarët shumë shpejt arritën në poste të larta shtetërore.

LITERATURA

Hysamedin Feraj, **Skicë e mendimit politik shqiptar**, Logos-A, Shkup, 2010.

Dr. Mesut Idriz, **Konvertimi dhe asimilimi i dhimni-ve në perandorinë osmane**, Logos-A, Shkup, 2009.

Драги Ѓорѓиев, **Населението во Македонско-Албанскиот граничен појас (XV-XVI век)**, Скопје, 2009.

Peter F. Sugar, **Europa Juglindore nën sundimin Osman 1354-1804**, Tiranë, 2007.

Skënder Riza, **Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII**, Prishtinë, 1982.

T.W. ARNOLD, **The Preaching of İslam: A History of the Propagation of the Muslim Faith**, London, 1913.

Suraiya Faroqhi, **Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources**, Cambridge, 2004.

Anton Minkov, **Conversion to Islam in the Balkans : Kisve bahası petitions and Ottoman social life, 1670-1730**, Boston, 2004.

Thomas W. Arnold, **Historia e përhapjes së Islamit**, Prishtinë, 2004

Ferdinand Schevill, *Ballkani Historia dhe Qytetërimi*, Tiranë, 2002.

Petrika Thëngjilli, **Historia e Perandorisë Osmane**, Tiranë, 1997.

Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri Yugoslavya, III CILD**, 3. Kitap, Istanbul, 2000.

Sami Frashëri, **Përhapja e Islamit**, Logos-A, Shkup, 1994.

Robert Mantran, **Historia e Perandorisë Osmane**, DITURIA, Tiranë, 2004.

Ferit Duka, **Shekujt Osmanë në hapësirën shqiptare**, Tiranë, 2009.

İSHAK PAŞA'NIN OĞUL/EVLATLIK OLDUĞUNA DAİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Hacer Süleyman¹

Özet: *İshak Paşa, Yiğit Paşa'nın oğlu veya evlatlığı olduğuna dair tartışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, tartışmaya neden olan eserler incelenerek literatür taraması yapılmıştır. Oğul veya evlatlık olduğuna dair literatür tarih yazımları ve ana kaynaklar üzerinden şekillendiğini ortaya koymak mümkündür. Bu çerçevede tartışmayı Aşıkpaşazade'nin "Tevârih-i Âli Osman" adlı eseri ve İshak Paşa Camii kitabesindeki bilgiler belirlemektedir.*

Anahtar Sözcükler: Yiğit Paşa, İshak Paşa, oğul, evlatlık

1. Giriş

Osmanlı topraklarının genişlemesine yönelik Balkanlar'da Sırlara karşı verilen mücadeleler sonucu I. Murat, Kosova savaşı sırasında şehid edilir. Onun emrinde bulunan Evrenuz Bey ve Yiğit Paşa da ciddi şekilde yarlanarak savaşı kazanırlar. Yiğit Paşa'nın komuta önderliğinde kazanılan bu savaş sonrası I. Murat yerine gelen Yıldırım Beyazid ilk iş olarak Üsküp'ü fethetmeye konulur. Üsküp'ün fethi bazı kaynaklara göre tam bilinmese de 6 Ocak 1392'de Osmanlı idaresine girildiği gösterilir. Yıldırım Beyazid, Yiğit Paşa'yı üstün çabaları sonrası Üsküp sancak beyliğine atar. Üsküp fatihi Yiğit Paşa, Saruhanlı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş ve gençlik yıllarına Osmanlı devletinin hizmetine girmiştir. Üsküp'te İslam kimliğini çoğaltmak adına Saruhan bölgesindeki Türkmenleri getirip Üsküp ve civarına yerleştirmiştir.

Üsküp şehri, Paşa Yiğit Bey'in gayretleriyle siyasi ve ekonomik olarak da çok güçlenmiş, kentin nüfusu hızla artmış ve bölgenin en cazibeli merkezi olmuştu. Paşa Yiğit Bey 1392 yılında fethettiği Üsküp'ü 1414 yılına kadar 22 yıl boyunca

---

¹ Vizyon Üniversitesi PDR Yüksek Lisans Öğrencisi

yönetmiştir. Vefatının ardından 1439 yılına kadar oğlu/evlatlığı İshak Bey, 1439 yılından 1463 yılına kadar ise İshak Beyin oğlu İsa Bey Üsküp ve civarını yönetmişlerdir. Ailenin bir kolu 71 yıl boyunca Üsküp'ü yönetirken Paşa Yiğit Bey'in diğer oğlu Turahan Bey ve onun oğulları Ömer ve Ahmet Beyler akıncı beyi olarak Osmanlı devletinin Rumeli fetihlerinde önemli görevler alarak Yunanistan'ın ve Balkanların Türkleşmesinde, özellikle Balkanlar'da yaşayan halkların arasında İslam dininin hızla yayılmasında önemli roller oynamışlardır. Yiğit Paşa'dan sonra yerine geçen İshak Paşa'nın kimliğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Paşa Yiğit'ten sonra onun yerine uç beyi olarak geçmiş ve 1420'lere kadar da Üsküp'te uç beyliğine devam etmiştir.

İshak Paşa'nın kökenine dair yapılan tüm çalışmalar irdelenerek literatür taraması gerçekleştirilecektir.

2. Üsküp Fethi Öncesi, Sonrası ve Paşa Yiğit Bey

Osmanlı Beyliğinin bir devlete dönüşmesinde kuşkusuz Balkan fetihlerinin büyük etkisi vardır. Bu fetihler Osmanlı II. Sultanı Orhan beyin oğulları Süleyman Paşa ve sultan olacak I. Murat'ın büyük katkılarıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerlemesine neden olan Edirne (1361), Meriç (1371), Kosova savaşları (1389) 14. yy'da Balkanlar'da en büyük güçlerden biri Sırp Krallığına karşı yapılmıştır. Özellikle 1355'te Ortaçağ Sırp devletinin Kralı Stefan Duşan'ın ani ölümü sonrası taht kavgalarıyla imparatorluk dağılıp feodal beylere bölünmesi Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerleyişine büyük katkı sunmuştur.

Orhan beyin oğlu Süleyman Paşa fethettiği bölgelere iskan politikası uygulayarak Osmanlı'nın varlığını sağlamlaştırmak istemiş, Anadolu'dan getirdiği Türkmen ailelerini Rumeli'de kurdukları köylere yerleştirmiştir. Süleyman Paşa, Balkanlar'daki fetihleri Paşa Yiğit Bey, Hacı İlbey, Lala Şahin Paşa ve Evrenuz Bey gibi ünlü savaşçı komutanlarının üstün gayretleriyle gerçekleştirerek Trakya'daki akınlarını sürdürdü, İpsala, Hayrabolu, Vize, Keşan ve Çorlu'yu da fethetti.

Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın kaza sonucu ölümünden sonra I. Murad Balkan topraklarına yönelik fetihlerin başına geçmiştir. Üsküp'ü fethedecek olan Paşa Yiğit Bey ise Evrenuz Bey'in buyruğuna girmiş ve göstermiş olduğu başarılı

hizmetlerden dolayı akıncı beyliğine kadar yükselmiştir. Birinci Kosova savaşında Evrenuz Bey ve Lala Şahin Paşa ile birlikte ordunun öncü kuvvetlerine komutanlık yapan Paşa Yiğit Bey, savaş sırasında ciddi şekilde yaralanmışlardır.

Kosova savaşı hem Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerleyişinin kilit savaşı hem de Sırp Krallığının sonlandırılması ve varislerinin vasallara dönüşmesi açısından son derece önemli bir savaştır. Bu savaş öncesi Sofya, Niş, Serez gibi önemli bölgeler Osmanlı toprağına katılırken savaş sonrası Üsküp gibi bölgeler de fethedilerek bölge kontrolü büyük ölçüde Osmanlı'ya geçmiştir. Kosova ovasında yapılan savaş, sayıca üstün Haçlı ordusuna karşı kazanılmıştır fakat Osmanlı tarihinde şehit olan tek Sultan'ı ortaya çıkarmıştır. Sultan I. Murad bir Sırp asilzadesi olan Miloş Obiliç tarafından savaş alanında şehit edilmiştir.

Kosova'da kazanılan savaş sonrası Sultan I. Murad'ın yerine Yıldırım Bayezid geçmiş, ilk iş olarak akıncı komutanlarından Paşa Yiğit Bey'e Bosna'ya girmesini ve Firuz Bey'in de Vidin yöresine kadar ilerlemesini emretmiştir. Yıldırım Bayezid, Kosova'dan ayrılmadan önce Üsküp ve yöresini Paşa Yiğit Bey'e, Niğbolu'yu Firuz Bey'e havale ederek Evrenuz Bey'i de Serez karargâhına göndermiştir. Aynı şekilde Yıldırım Bayezid, Niş ile Üsküp arasına Türk ve Tatar aileleri yerleştirdikten sonra Anadolu'ya geri dönmüştür

Yıldırım Bayezid Kosova Savaşında öldürülen Çar Lazar'ın ailesi ile anlaşarak kızı ile evlenmiş, oğlu Stefan Lezaviç'i vassal ilan etmiştir. Osmanlı hakimiyetini tanımayan ve Üsküp ile Priştine hakimi olan Vuk Brankoviç bu bölgeleri savunmak istese de uç beyi Paşa Yiğit beyin akıncılarına dayanamayıp 1391 yılında fethedilmiştir. İlk Osmanlı kronikleri fetih tarihini vermemektedir. Buna karşılık Batılı müellifler şehrin 6 Ocak 1392'de Osmanlı idaresine girdiğini kaydederler. Fetihden sonra Paşa Yiğit Bey, Saruhan bölgesinden getirtilen Türkmenler'i Üsküp ve yöresine yerleştirdi. Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid, Üsküp fatihi olan Paşa Yiğit Bey'i Üsküp Sancakbeyliğine atamıştır. Coğrafi konumundan dolayı Üsküp'ün Türkler tarafından fethi Sırbistan ve Bosna krallığı için önemli değişikliklere yol açmış Paşa Yiğit Bey, Üsküp'ü bir harekât üssü haline getirerek, iki krallık arasında bir "uç" mıntakası oluşturmuştur.

Gençlik yıllarında Osmanlı devletinin hizmetine girmiş olan Paşa Yiğit Bey, Saruhanlı bir Türkmen Beyi'nin oğludur. Paşa Yiğit Bey, yanından hiç ayırmadığı

şeyhi Meddah Baba için Üsküp'te satın aldığı arazi üzerine bir medrese inşaatı başlatmış ve kısa sürede tamamlanan medrese hizmete açılmıştır. Türk fetihleri için merkez üssü haline gelen Üsküp şehri, Paşa Yiğit Bey'in gayretleriyle siyasi ve ekonomik olarak da çok güçlenmiş, kentin nüfusu hızla artmış ve bölgenin en cazibeli merkezi olmuştur.

11 yıl süren Fetret devrinin buhranlı yıllarında Avrupa'daki Osmanlı topraklarını ellerinde tutmayı başaran, uç beylerinin de desteğini almaya başaran Çelebi Mehmet iyice güçlenmiştir. Mehmet Çelebi, Sofya'nın güneyinde kalan Samakov kasabası civarında Çamurlu Derbend mevkiinde yapılan savaşta Musa Çelebi'yi yenince taht kavgası sona ererek. Anadolu ve Rumeli'yi kan ve ateşe boğan Fetret Devri geride kalmıştır.

Yiğit Paşa ve Üsküp'ün kaderi Fetret Devrinin atlatılmasıyla beraber huzura kavuşmuş, 19. yy'a kadar Osmanlı'nın Balkanlar'daki önemli merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Üsküp 1831'de Rumeli eyaletine bağlı on beş sancaktan biri iken 1847 yılında da Üsküp eyaleti kurulmuş. 1868'de yapılan idarî taksimata göre Üsküp sancağı Manastır vilâyetine, 1877'de yeni kurulan Kosova vilâyetine bağlanarak merkezi haline getirilmiştir.²

3. İshak Paşa ve Paşa Yiğit Bey İlişkisi

a. İshak Paşa kimdir?

Kimliğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Paşa Yiğit'ten sonra onun yerine uç beyi olarak geçmiş ve 1420'lere kadar da Üsküp'te uç beyliğine devam etmiştir. 1426 tarihli bir kayıta, Venediklilerin İşkodra'daki topraklarını korumak için İshak Bey'e 200 altın haraç ödediklerinin belirtilmesi, uç beyleri arasında İshak Bey'in güçlü bir mevkide bulunduğunu gösterir. İshak Bey, uç beyi olan Turahan ve Sinan ile birlikte 1432'de Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırmak için Serez'e gelen II. Murad'ın ordusuna katılmış. Osmanlı üstünlüğünü kabul eden Georg Brankovic, bunun bir göstergesi olarak kızı Mara'yı II. Murad'a nikâhlamak istediğinde gelini Semendire'den almaya giden düğün heyetine İshak Bey'in hanımı önderlik yapmıştı.

² Hasan Erdem, "Üsküp Fatih Paşa Yiğit Bey", <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/kultur-sanat-yazilari/1265-uskup-fatih-pasa-yigit-bey-2> Erişim: 27.03.2019

Âşıkpaşazâde'ye göre Murad Bursa'da düğün yaparken Sırp despotu, İshak Bey'in oğlu Deli Paşa lakabıyla anılan Paşa Bey'i esir almış ve aradaki münasebetin bozulmasına yol açmış. Nitekim İshak Bey'in II. Murad'a, Sırp despotuna ve Eflak Beyi Drakul'a güvenilmemesi gerektiği, despotun Macarlar'la yakın ilişki kurduğu, hatta Karamanoğlu ile Macarlar arasındaki gizli irtibata aracılık ettiği yolunda haberler gönderdiği belirtilmiştir.³

İshak Paşa ile Yiğit Paşa arasındaki ilişkinin mahiyeti hala tam olarak belirlenmiş durumda değildir. Yapılan literatür taraması sonucunda bazı çalışmalar İshak Paşa'yı Yiğit Paşa'nın oğlu olarak tanımlarken bazıları ise evlatlık olarak ifade etmektedirler.

b) İshak Paşa ve Paşa Yiğit Bey arasındaki ilişkiye dair literatür

1. İshak Paşa Paşa Yiğit Bey'in evlathğı

İshak Paşa'yı Paşa Yiğit Bey'in evlathğı olarak ifade eden en güçlü çalışma ve birçok diğer araştırmayı bu noktada etkileyen eser Ahmed Aşıkpaşazade'nin eseridir. Osmanlı tarihi ile ilgili ilk Türkçe eser olarak bilinen “Tevârîh-i Âl-i Osman”, Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar ki yedi sultanın dönemlerini, diğer kudretli beylerin siyasi, sosyal ve tarihi vs. içerir. 1480 yılında tamamlandığı düşünülen bu eser Paşa Yiğit Bey'i de konu edinir.

İshak Paşa'yı bizzat tanıyan ve belli bir süreliğinde yanında kalan Aşıkpaşazade eserinde evlatlık olduğuna dair tespiti şu cümlesinde yer alır:

“Üsküp'e Paşa Yiğit Beyi gönderdiler ki o, İshak Bey'in efendisidir ve hem babası gibidir.”⁴

Osmanlı Kuruluş dönemi çalışmaları ile bilinen değerli araştırmacılardan biri olan Feridun Emecen'de konuya Aşıkpaşazade zaviyesinden yaklaşır ve Aşıkpaşazade'yi kaynak olarak gösterir. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisinde İshak Bey hakkında paylaşmış olduğu bilgi şöyledir:

³ Feridun Emecen, “İshak Bey”, **TDV-İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, 22.cilt, s. 524

⁴ Aşıkpaşazade, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, 1480, s. 58.Bab

“Kimliği hakkında yeterli bilgi yoktur. Hristiyan bir aileye mensup olup Bosnalı aristokrat ailelerden Kosac ve Pavloviçlerle akrabalığından söz edilir. Onu yakından tanıdığı, hatta bir müddet yanında kaldığı anlaşılan Aşıkpaşazade, Üsküp uç beyi Paşa Yiğit'in evlatlığı ve yetiştirmesi olduğunu yazar (Tarih, s. 134). Tayyip Gökbilgin, 1453 ve 1461 yıllarına ait iki belgeden hareketle babasının adını Koç Hüseyin Bey olarak verir (Edirne ve Paşa Livası, s. 333). Kosac"ile Koç"lakabının benzerliği böyle bir irtibatın bulunabileceği ihtimalini ortaya koysa da burada adı geçen şahsın uç beyi İshak'la ilgisi şüphelidir. **Üsküp'te yaptırdığı caminin sonradan yazıldığı anlaşılan kitabesinde** babasının adının Paşa Yiğit Bey olarak geçmesi gerçek durumu yansıtmayıp onun yanında yetişmiş olmasından dolayıdır”⁵

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Mehmet İnbaşı'nın 2010 yılında Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi'nde yayınlanmış olan makelesidir. İnbaşı konuya şu şekilde yaklaşır:

“İshak Beğ'in Üsküp'deki Vakıfları, Sultan II. Murad ve Fatih devri devlet ricalinden olan İshak kimliği hakkındaki kaynaklarda muhtelif bilgiler vardır. İshak Beğ hakkında ilk olarak 1481 tarihli defterde İshak Beğ babası Paşa Yiğit Beğ şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Buradan İshak Beğ'in Paşa Yiğit'in oğlu olduğu hükmüne varılabilir. Bununla beraber, İshak Beğ'in Paşa Yiğit'in evlatlığı yada kölesi olduğu yönündeki kayıtlar da oldukça fazladır. Nitekim Aşıkpaşazade'de Sultan Murad'ın şehadetinden sonra Üsküp'e Paşa Yiğit gönderildi ki İshak Beğ'in efendisi ve babası gibidir” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.”⁶

Aynı şekilde Nasir Redzepe'de 2015 yılında “100. yılında İmam Hatip Liseleri” adlı eserinde Aşıkpaşazade kaynağına atıfla İshak Bey'i evlatlık olarak isimlendirir. Kaleme almış olduğu “Üsküp İsa Bey Medresesi'nin Dünü ve Bugünü” adlı yazısında,

“İsa bey babası Üsküp fatihi Paşa Yiğit'den sonra Üsküp'ün idaresine üstlenen İshak Bey'in oğlu, kaynaklarda ise adı İshak Beyoğlu İsa Bey ve Gazi İsa Bey diye zikredilir”⁷

ifadeleri yer almaktadır.

⁵ Feridun Emecen, “İshak Bey”, **TDV-İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, 22.cilt, s. 525

⁶ Mehmet İnbaşı, “İshak Beğ'in Üsküp'deki Vakıfları”, **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, 2010

⁷ Nasir Redzepe, “Üsküp İsa Bey Medresesi'nin Dünü ve Bugünü”, **100.yılında İmam Hatip Liseleri**, Dem Yayın Evi, 2015, s. 234

Hatice Akın Zorba da 2017 yılında Antalya Akdeniz Üniversitesi'nde yazmış olduğu "1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın Demografik Yapısı" adlı makalede "1414'e kadar uç beyliği Paşa Yiğit Bey'de iken bu tarihte ölümünün ardından evlatlığı olarak bilinen İshak Bey uç beyi olmuştur." diye ifade etmektedir.⁸

2. İshak Paşa Paşa Yiğit Bey'in oğlu

Diğer yandan İshak Bey'in yaptırdığı ve Üsküp'te bulunan en eski cami olan İshak Bey Camii giriş kapısının üzerindeki kitabe oğul/evlatlık tartışmalarını şekillendirmişti.

İki satırlık kitabede şu ifadeler yer almaktadır;

"El-imaretü'ş-şerife binaen Sultan Murad b. Mehmed Han Eser-i emirü'l-hayr İshak b. Paşa Yiğit BeğFi senetüisneyn ve erbain ve semanimie"

(Günümüz Türkçesi) "Bu değerli imaret, Mehmet oğlu Sultan Murad zamanında, hayır sahibi Paşa Yiğit Bey oğlu İshak Bey tarafından 842 (1438/39) yılında bina edildi."

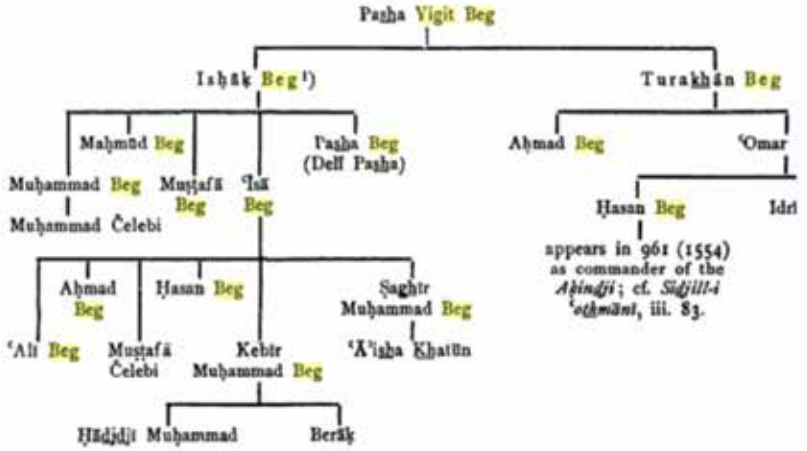
Şekil 1 İshak Paşa Camii Kitabesi

3. İshak Paşa, Paşa Yiğit Bey'in Oğlu

1913-1936 yıllarını kapsayan ilk İslam Ansiklopedisinde (First Encyclopaedia of Islam: 1913-1936) konu şu şekilde anlatılmıştır:

"Bilindiği üzere Turahan bey, Üsküp'ü Ocak 1392'de feth eden Yiğit Paşa'nın oğludur. Büyük vezir İshak Bey de aynı zamanda Turahan Beyin kardeşidir"

⁸ Hatice Zorba Akın, **1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın Demografik Yapısı**, Akdeniz Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2018, s.2

Şekil 2: Paşa Yiğit Bey Soy ağacı

Ayrıca kitapta İshak Paşa'nın Yiğit Paşa'nın oğlu olduğuna dair bir soy ağacı bulunmaktadır.⁹

Süleyman Baki'nin 2003 yılında Köprü Dergisi'nin 5. sayısında “Fatih-i Üsküb Paşa Yiğit Mehmed Bey” adlı yazısında,

“Paşa Yiğit Bey, bu görevi uzun zaman sürdürdükten sonra, oğullarından biri olan İshak Bey'e bu görevi devreder. İshak Bey ise Üsküb'teki Alaca Camii'nin banisidir. Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabede, İshak Bey'in, Paşa Yiğit Bey'in oğlu olduğu zikredilmektedir.”

şeklinde yazmıştır.¹⁰

Lidya Kumbaracı Begoviç kendi soyunun Yiğit Paşa ve İshak Paşa'ya dayandığını, ayrıca bunu kanıtlayan nitelikte olan “Üsküb'te Osmanlı Mimari Eserleri” adlı kitabında soy ağacını gösterir ve şu bilgiye yer verir:

“Paşa Yiğit Bey Vakfı'nın varlığına dair en eski bilgiye oğlu İshak Bey'in 1455 tarihini taşıyan vakıfnamesinde rastlamaktayız.”¹¹

⁹ Brills E.J, **First Encyclopedia of Islam 1913-1936**, Paperback, 1993, p. 877

¹⁰ Süleyman Baki, “Fatih-i Üsküb Paşa Yiğit Mehmed Bey”, **Köprü dergisi**, <https://timebalkan.com/fatih-i-uskub-pasa-yigit-mehmed-bey/> Erişim: 07.04.2019

¹¹ Lidya Begoviç Kumbaracı, **Üsküb'te Osmanlı Mimari Eserleri**, ENKA, 2008, s.170

Diğer bir bilgi de 2008 yılında Erdem Ahmet'in kendi blog sayfasında yazdığı “Kumbaracı Ailesi Arnavut mu?” adlı yazısında konuya şu şekilde yer vermiştir:

“Bu belge Yaşar Bey'in unukası (torunu) ve Emin Bey'in kızı Lidiya Emin Kumbaracı Bogoeviç, ailesinin Asya kökenli bir Türk ailesi olduğunu söylüyor. Kumbaracıların soyu Üsküp'ü fetheden Paşa Yiğit Bey'e kadar uzanıyor. Yiğit Paşa'nın oğlu İshak Bey, Hacı Gazi ve Alaca camilerini, Sulu Han, Çifte Hamam, Bezisten'i inşa etti. Mezarı Saat Kule ile İsa Bey Camisi arasında bir yıkılmış türbede bulunuyor.”¹²

Ayrıca 2016 yılında Erdem Hasan'ın “Kırmızılar” sitesinde yayınlamış olduğu “Üsküp Fatihî Yiğit Paşa” adlı yazısında,

“Paşa Yiğit Bey 1392 yılında fethettiği Üsküp'ü 1414 yılına kadar, yirmi iki yıl boyunca yönetti. Vefatının ardından 1439 yılına kadar oğlu İshak Bey, 1439 yılından 1463 yılına kadar da torunu İsa Bey, Üsküp ve civarını yönettiler. Ailenin bir kolu 71 yıl boyunca Üsküp'ü yönetirken Paşa Yiğit Bey'in diğer oğlu Turahan Bey ve onun oğulları Ömer ve Ahmet Beyler akıncı beyi olarak Osmanlı devletinin Rumeli fetihlerinde önemli görevler üstlenmiş, Yunanistan'ın ve Balkanların Türkleşmesinde, Balkanlarda yaşayan halkların arasında İslam dininin hızla yayılmasında önemli roller oynamışlardır.”

ifadelerine yer vermiştir.¹³

Prof. Dr. Cemal Kafadar da Şarık Tara ile ilgili değerlendirmesinde İshak Paşa'yı Yiğit Paşa'nın oğlu olarak değerlendiren cümleler kurar:

“Kumbaracıade Emin Bey, cediti olan ünlü uç beylerinden Paşa Yiğit'in Üsküp'te yüzyıllarca hizmet veren vakfının son mütevellisiydi. Türk edebiyat tarihine damgasını vuran büyük şair Yahya Kemal Beyatlı ve Türk ekonomisinin dünya sahasına yayılmasına öncülerinden tanınmış işadamı Şarık Tara, Paşa Yiğit'in soyu olarak, Kumbaracıadelerin Türkiye'nin her anlamında inşa edilmesine hatırı sayılır katkıda bulunan yakın akrabaları arasındadır.”¹⁴

¹² Erdem Ahmet, “Kumbaracı Ailesi Arnavut mu?”

<https://erdemahmet.blogspot.com/2008/02/kumbaraclar-arnavut-mu.html> Erişim: 29.03.2019

¹³ Hasan Erdem, “Üsküp Fatihî Paşa Yiğit Bey”, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/kultur-sanat-yazilari/1265-uskup-fatih-pasa-yigit-bey-2> Erişim: 27.03.2019

¹⁴ Begoviç Kumbaracı, a.g.e., s. 5

Sonuç

Feridun Emecen, Mehmet İnbaşı, Nasir Redzepe, Hatice Akın Zorba gibi birçok kişi evlatlığı olduğuna dair çalışmalar öne sürmüşlerdir. Bu çalışmalarını erken dönemde Aşıkpaşazade etkilerken 2000'li yıllarda Feridun Emecen'in eserleri belirlemiştir. Diğer yandan İshak Paşa, Paşa Yiğit Bey'in oğlu olduğunu iddia eden eserlerin çoğu kanıt olarak İshak Paşa Camiinde bulunan kitabedeki yazıyı, İlk İslam Ansiklopedisinde bulunan soy ağacı çizelgesini ve Lidya Kumbaracı'nın Yiğit Paşa'nın torunu olduğu dair görüşü öne çıkartmaktadırlar.

Kaynakça

Baki, Süleyman “Fatih-i Üsküb Paşa Yiğit Mehmed Bey”, **Köprü dergisi**, <https://timebalkan.com/fatih-i-uskub-pasa-yigit-mehmed-bey/> Erişim: 07.04.2019

Emecen, Feridun “İshak Bey”, **TDV-İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, 22.cilt, s.524-525.

Erdem Ahmet, “Kumbaracı Ailesi Arnavut mu?”, <https://erdemahmet.blogspot.com/2008/02/kumbaralar-arnavut-mu.html> Erişim: 29.03.2019.

Aşıkpaşazade: **Tevârîh-iÂl-i Osman**, 1480.

Erdem Hasan, “Üsküb Fatih-i Paşa Yiğit Bey”, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/kultur-sanat-yazilari/1265-uskup-fatih-i-pasa-yigit-bey-2> Erişim: 27.03.2019.

E.J, Brills: **First Encyclopedia of Islam 1913-1936**, Paperback, 1993, p. 877.

İnbaşı Mehmet, “İshak Beğ'in Üsküb'deki Vakıflar”, **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, 2010.

Redzepe Nasir, “Üsküb İsa Bey Medresesi'nin Dünü ve Bugünü”, **100.yılında İmam Hatip Liseleri**, Dem Yayın Evi, 2015, s. 234.

Zorba Akın Hatice, **1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküb Kazası'nın Demografik Yapısı**, Akdeniz Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 201

VARRET MYSLIMANE ME MBISHKRIM OSMAN NË RRETHIN E DERVENIT TË SHKUPIT

Omer Arslani¹

Abstrakt: *Gurët e varreve janë dëshmi se njeriu edhe pas vdekjes ka një respekt, sepse është krijesë e Zotit të Madhërishëm, është shenjë e një të djeshme, që haset te secili popull pa marrë parasysh fenë dhe nacionalitetin. Interesante është forma e skalitjes, shkrimi i paraqitur dhe rëndësia që njerëzit ia kanë kushtuar gurëve të varrrezave.*

Fjalët kyçe: Gurë varri, epitafe në gurë varri, varre osmane.

1. Hyrje

Duke marrë parasysh që ne si popull në Ballkan kemi jetuar disa shekuj nën sundimin e Perandorisë Osmane, ku vetë osmanizmi ka qenë një sistem jete dhe religjioni, e as më pak nacionaliteti, nuk e kanë përbërë këtë perandori, sepse ka qenë sundim kozmopolit, kjo na bën të bindur që secili qytetar ka pasur të drejtën e fesë dhe të nacionalitetit. Varrezat janë një dëshmi për ekzistimin e një populli. Varrezat të cilat i kemi sot nga ajo periudhë janë argument që ne si popull jemi autokton të këtyre viseve. Banorët të cilët pranuan këtë sundim ruajtën gjuhën, kombin dhe kulturën e tyre, ndërsa shumë prej tyre që e kundërshtuan këtë perandori janë harruar dhe janë mbuluar nga pluhuri i historisë.

Shkaqet të cilat më kanë shtyrë që ta përpiloj këtë punim kërkimor është se nuk ka një punim të tillë në rrethin e Dervenit të Shkupit, ndërkohë që, nga ana tjetër, varret me mbishkrim osman në këtë rrethinë janë të shumta dhe do të argumentojnë se ky popull ka pasur një histori të bujshme.

Pyjetjet kërkimore të këtij punimi janë si në vijim:

- Letërsia e reflektuar në gurët e varreve;
- Forma e skalitjes së gurit,
- Shkrimi brenda gurëve të varreve.

---

¹ Fakulteti i Shkencave Islame. Studime masteri.

2. Letërsia e reflektuar në gurët e varreve

Kur e vështrojmë letërsinë e reflektuar në gurët e varreve me mbishkrim osman në rrethin e Dervenit të Shkupit, do të shohim se në të janë shkruajtur këshilla, mërzi dhe pikëllime në formën e poezisë. Kur një person ka porositur një gur varri, si zakonisht janë marrë këto informacione:

- Emri i të ndjerit dhe emri i prindit;
- Profesionin që ka ushtruar;
- Nëse ka lënë ndonjë testament për ndonjë poezi apo dua; dhe
- Viti i vdekjes.

Shprehjet të cilat i gjejmë pothuajse në secilin prej gurëve të varreve, në krye të shkrimit janë:

- *“Huvel- baki”;*
- *“Ah minel- mevt”;*
- *Huvel- hallakul- baki”.*

Para vendosjes së emrit të të ndjerit zakonisht janë shkruajtur duatë për të. Ndër format më të përdorura janë:

- *“El- merhum el- magfur”*
- *“El- merhum el- magfur vel muhtac ila rahmeti rabbihi”;*
- *“ El- Gafur”;*
- *“Huda kulsın buna enva rahmet²”;*
- *“Kad irtehalel – merhum”;*

Ashtu siç potencuam pak më parë, në gurët e varreve janë shkruar edhe poezi mbi vdekjen, mbi botën e përkohëshme, mbi gafletin:

“Beni kıl mağfıret ey rabbi yezdan

Bi hakka arşı azam nuru Kur’an

Gelub kabri ziyaret eden ihvan

Eden ruhuma bir fatiha ihsan”³

“Huve

Munla Mustafa necli Hasan

Parladi yüzünde nuru iman

Okuturu halka ders daima

Nasihatla daima idi kaim

Konuşurken daima gülerdi

Bir görene kendisini daima aradı

Ihsan elli daim açıldı

Elli sene müddetle pederleri Munla

Hasan halef olarak Boyana

Hocasi Munla Mustaf ‘nın

Ruhuna Fatiha sene 1369 h

Cemaziul –evvel 17” (06. Mart1950)⁴

Si zakonisht, kur ka vdekur ndonjë i ri në moshë, familjarët i kanë skalitur këto fjalë në gur:

“Genç iken gitti cihandan bir nevcivan,

² Fsh.Çajlanë, varr tek xhamia e Çajlanës.

³ Fsh.Rashçe, varr tek xhamia Dudiije.

⁴ Fsh.Bojanë, gur varri te varrezat e Dibranëve.

*Kabrini pür nur eden rabbi yezdan”.*⁵

*“Bir gül gonca iken, açılmadan soldu”.*⁶

3. Forma e skalitjes së gurve të varreve

Gjatë sundimit të Perandorisë Osmane, gurët e varreve kanë pasur një rëndësi të veçantë. Kryesisht, dallojnë varrezat e qyteteve nga ato të fshatrave, si dhe varri i një të pasuri nga ai i një të varfëri.

Personat të cilët i kanë përgatitur dhe i kanë skalitur këto gurë varresh janë quajtur “taş mezar oymacı”,

Për format se si janë skalitur gurët e varrezave, ashtu siç u përmend edhe më lart, varësisht prej pozitës dhe profesionit që ka ushtruar⁷, më posht do të japim disa shembuj:

Foto.1

Foto.2

⁵ Gur varri në fsh. Semenisht.

⁶ Fsh.Çajlanë, varr te xhamija e Çajlanës.

⁷ Të shihet: Aydemir Mihriban Gürbüz, Mahmut Togay, **Kütahya müzesi İslami Mezar Taşları ve kitabeler**, Kütahya, 2016, f.32-249.

Të shihet: Doç. Dr. Muvaffak Duranlı, Dr. Üyesi Ramazan Kemal, Dr. Gonca Kuzay Demir, Doç. Dr. Pınar Fedakar, **Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları**, Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim, Küşadası, 2018, fq. 56-95.

Foto.3

Foto.4

- Varri në fotografinë e parë gjendet në fsh. Rashçe dhe sipas bashllëkut dhe skalitjes, i takon varrezave të tarikatis Halveti.⁸
- Varri në fotografinë e dytë gjendet në fsh. Bojanë dhe sipas bashllëkut dhe skalitjes, i takon varrezave të trarikatis Mevlevi me titullin “*muhib*”.⁹
- Varri i tretë gjendet në fsh. Bojanë. Kjo formë e skalitjes është përdorur gjatë kohës së Sulltan Abdulazizit, ndërsa ky lloj i skalitjes është quajtur “*Azizi fes*”.¹⁰
- Varri i katërt gjendet në fsh. Çajlanë. Kjo formë e skalitjes është përdorur gjatë kohës së Sulltan Abdulhamidit II dhe është quajtur “*Hamidi fes*”.¹¹

⁸ Gur varri në fsh. Rashçe.

⁹ Gur varri në fsh. Bojanë.

¹⁰ Po aty.

¹¹ Gur varri në fsh. Çajlanë. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Haxhi Vesel Memeti.

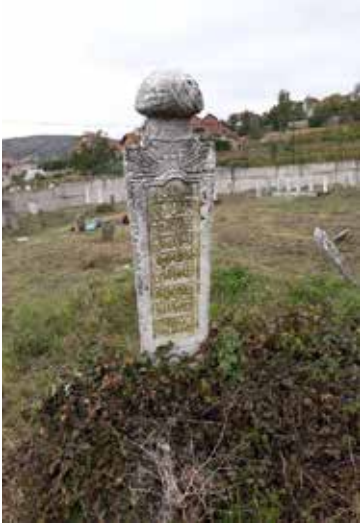

Foto.5

Foto.6

Foto.7

Foto.8

- Varri në fotografinë e pestë gjendet në varrezat e fsh. Bojanë. Forma e këtij bashllëku në Perandorinë Osmane është quajtur “*örfi*”.¹² Zakonisht, këtë gur ua kanë vendosur ulemave, gjykatësve, myftilerëve, imamëve.¹³
- Lloji i skalitjes në fotografinë e gjashtë është bërë për titujt “*Baş Kapı Kethüdalar*”¹⁴ ose është i njohur si “*Katib Kavuk*”, ku vërehet që në bashllëkun e gurit është e skalitur penda. Ky gur varri gjendet tek varrezat e fsh. Sfillare Poshtme.¹⁵
- Forma e skalitjes së gurit në varri e shtatë është përdorur për titullin “*Tabib*” (mjek). Ky gur gjendet në varrezat e fsh. Kopanicë.¹⁶
- Forma e skalitjes në varrin në fotografinë e tetë është përdorur për popullatën e thjeshtë, posaçërisht për fshatarët, gjatë Perandorisë Osmane. Ky gur është quajtur “*köylü fes*”. Ky gur varri gjendet te varrezat e fsh. Bojanë.¹⁷

---

¹² “*örfi*” është emërtim i një fesi – kapuçi që është bartur nga dijetarët e islam.

¹³ Gur varri në fsh. Bojanë.

¹⁴ “*Baş Kapı Kethüdalar*”, gradë në ushtrinë osmane, ai i cili ka qëndruar në derë të *sadrul azamit*- kryeministrit, duke marrë shënime mbi urdhrat që jepen dhe mbi çështjen e vizitave që janë bërë.

¹⁵ Gur varri në fsh. Sfillare e poshtme. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Zuher Ali.

¹⁶ Gur varri në fsh. Kopanicë. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Shehip Isaku dhe Haxhi Rexhep Ademi.

¹⁷ Gur varri në fsh. Bojanë.

Foto.9

Foto.10

- Varri në fotografinë me numër nëntë gjendet në fsh. Llaskarcë. Kjo formë e skalitjes është përdorur gjatë kohës së Sulltan Mahmudit II. Ky lloj i skalitjes është quajtur “*Mahmudi fes*”.¹⁸
- Llojin e gurëve si në fotografinë e dhjetë, zakonisht e kanë përdorur për titujt *Bey, Paşa, Vali*. Ky gur varri gjendet te varrezat e xhamisë Hysejn Shah-Saraj. Është varri i Muhamed Beut, i biri i Ali Beut, i biri Husejn Shahut.¹⁹

4. Shkrimi brenda gurëve të varezave

Metoda e përpilimit të këtij punimi është kërkimore, punë terreni nëpër fshatrat e Dervenit të Shkupit, ku atje jemi konsultuar me njerëz të cilët kanë pasur informacione për vendin e këtyre varreve, kryesisht me imamët e fshatrave.

¹⁸ Gur varri në fsh. Llaskarcë. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hfz.Saqip Çilafi, Imer Hasani dhe Besnik Memeti.

¹⁹ Gur varri në xhaminë Husejn Shah, Saraj. Mbi çështjen e varreve në këtë xhami jam konsultuar me Hoxhë Orhan Saliu dhe Hoxhë Shaban Tairi.

Foto.1

Foto.2

1. *“El- merhum el-magfur vel- muhtaxh ila rahmeti rabbihi, Muhammed ibn munla Halil, ruhicun el-fatiha, 17 Rexheb- 1180 h”.*

“I prehur në mëshirën dhe falejn e Hakut, nevojtar për faljen e Zotit, Muhmmedi, i biri Mulla Halilit, Fatiha për shpirtin e tij, viti 17 Rexhep, 1180 h”.²⁰

2. *“Huvel Baki el-merhum el-magfur el-muhtac ila rahmeti rabbihi Muhammed ibn Osman ruhiçun el-Fatiha senetun 1265 h.*

“Krijues i vetëm është Allahu, i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, dhe nevojtarë për faljen e Zotit, Muhammedi, i biri Osmanit, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1265 h.”²¹

---

²⁰ Gur varri në fsh. Bojanë. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Vehbi Ismani, Idriz Ajdini, Haxhi Baki Halimi.

²¹ Gur varri në fsh. Llaskarcë.

Fot.No.3

Fot.No.4

3. *“Huvel hal-lakul baki, kad irtehalel–merhum vel-magfur vel muhtac ila rahmeti–llah min daril fena shejh Muharrem ibn shejh Rustem ruhiçun el-fatiha senetun 20-shaban-1305 h.”*

“Krijues dhe i Amshueshëm i vetëm është Allahu, këtu pushon i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut dhe nevojtar për faljen e Allahut nga bota e përkohshme, Sheh Muharrem, i biri i Sheh Rustemit, Fatiha për shpirtin e tij, viti 20 Shaban 1305 h”.²²

4. *“El- Merhum el-Magfur Timur ibn Celil Ruhiçun el-fatihah sene 1198”*

“I prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Timuri, i biri i Xhelilit, viti 1198 h”.²³

---

²² Gur varri në fsh. Bukoviq. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Shehip Jashari.

²³ Gur varri në fsh. Paniçarë. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Mehas Jakupi.

Fot.No.5

Fot.No.6

Fot.No.7

Fot.No.8

5. “El- merhum Bayram ibn Islam ruhiçun el-fatiha senetun 1214 h.”

“I prehur në mëshirën e Hakut, Bajrami, i biri Islamit, Fatiha, viti 1214 h”.²⁴

²⁴ Gur varri në fsh. Semenisht. Mbi çështjen e verreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Sali Murtezani.

6. *“Ah minel-meut merhumentun magfuretun Aishetun bintu Ismail ruhuna el-fatiha 1255 h”.*

“Ah, nga kjo vdekje, e prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Ajshe, e bija e Ismailit, Fatiha për shpirtin e saj, 1255 h”.²⁵

7. *“Huvel hal-lakul baki al-merhum el-magfur Kurtish ibn Ali ruhicun el-fatiha senetun 1265 h”*

“Krijues dhe i amshueshëm i vetëm është Allahu, i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Kurtishi, i biri i Aliut, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1265 h”.²⁶

8. *“Huvel – hal-lakul baki el-merhum el-magfur munla Mahmud ibn munla Salih ruhicun el-fatiha seneh 1247 h”.*

“Krijues dhe i amshueshëm i vetëm është Allahu, i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Mulla Mahmudi, i biri Mulla Salihut, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1247 h”.²⁷

---

²⁵ Gur varri në fsh. Arnaqi. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Is'hak Hoxha.

²⁶ Gur varri në fsh. Gllumovë. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Nexhati Ameti.

²⁷ Gur varri në fsh. Rashçe. Mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Ahmed Hoxha dhe Hoxhë Emran Hoxha.

Foto.9

Foto.10

Foto.11

9. Kjo pllakë është e vendosur tek tyrbeja e Husejn Shahut-Saraj. Në të është shkruar:²⁸

*"Sâhibul hayrât emîrul âdilîn,
Hüseyn Şah bey reîsul ârifin*

²⁸ Tyrbeja e Husejn Shahut tek Xhamija e Husejn Shahut në Saraj.

*Yaptı mescid medrese Allâh içün
Yâni tâat kılanır mu'minîn
Rûhi pâkî kad tayrân eyledi
Hakk mekân idi ....!
Dinî târîh vedl- hakir
Rahmet eyle yâ ilâhel âlemin"*

10. *"El-fatiha, el- mutevefa el-merhum Ali ağa ibn Hüseyin, vaka'a fi şehri Receb sene 1032 h"*

"Fatiha, i vdekuri i prehur në mëshirën e Hakut, Ali beu, i biri i Husejnit, ka ndodhur në muajin Rexhep, viti 1032 h".²⁹

11. *"Muteveffa el-merhum el-magfur Muhammed bey ibn Ali bey vaka'a fi şehri Cumadel-evvel 15, 997 h"*

"I vdekuri i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Muhamed beu, i biri i Ali beut, ka ndodhur në muajin Xhumadel-evvel 15, 997 h".³⁰

---

²⁹ Po aty.

³⁰ Po aty.

Foto.12

Foto.13

Foto.14

Foto.15

12. "El- fatiha, El- merhum Zeynel bey Ibrahim Çavus, euhari Zul- hiccei- Şerif sene h 1075 "

“Fatiha, i vdekuri i prehur në mëshirën e Hakut, Zejnel beu Ibrahim Çavush, në fund të Dhul-hixhxes, 1075 h”³¹

13. “*El- Fatiha, El- merhum Ali bey ibn Hüseyin Şah, fi evvaili muharremul-haram, sene 991h.*”

“Fatiha, i vdekuri i prehur në mëshirën e Hakut, Ali beu, i biri i Husejn Shahut, në fillim të Muharremi-Haramit, viti 991 h.”³²

14. “*El- mutevffetun, el- merhumetun, Fatime bintu Kasim Çavuş, fi 15- şehri Zil-Kade, 1026 h.*”

“E vdekura e prehur në mëshirën e Hakut, Fatimja, e bija e Çavush Ibrahimit, më 15 të muajit Dhul- K’ade, 1026 h”³³

15. “*Huvel- baki el- merhum el- magfur el- muhtac ila rahmeti rabbihi, el- gafur Ramadan ibn Feyzullah ruhiçun el- fatiha sene 1324 h*”

“I amshueshëm është vetëm Allahu, i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut dhe nevojtar për faljen e Zotit, Ramadani, i biri i Fejzullahut, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1324 h”.³⁴

---

³¹ Po aty.

³² Po aty.

³³ Po aty.

³⁴ Gur varri në fsh. Kopanicë.

Foto.16

Foto.17

Foto.18

Foto.19

16. "El- merhum Suleyman ibn Abdullah Ibrahim ruhicun el-fatiha sene 1247 h"

“I prehur në mëshirën dhe faljen, Sulejmani, i biri i Abdullah Ibrahimit, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1247 h”.³⁵

17. *“Huvel hal-lakul baki el-merhum el-magfur Rustem ibn Beytullah ruhicun el-fatiha sene 1278 h”*

“Krijues dhe i amshueshëm i vetëm është Allahu, i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Rustemi, i biri i Bejtullahut, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1278 h”.³⁶

18. *“Huvel-baki, Fenadan bekaya eyledi rihlet, idi hak kabrini ravza-i cennet, el-merhum el-magfur el-gafur Hafiz Huseyn ibn Hasan, ruhuna el-fatiha sene 1252 h”.*

“I amshueshëm është vetëm Allahu, u largua nga e përkohëshmjia tek e përherëshmjia, varri i tij u shndërrua në kopsht xhenneti, i prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Hafiz Husejni, i biri i Hasanit, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1252 h.”³⁷

19. *“Huvel-baki el-merhum Rustem ibn Bayram, Ruhuçun el fatiha 1256 h”*

“I përjetshëm është vetëm Allahu, i prehur në mëshirën e Hakut, Rustemi, i biri Bajramit, Fatiha për shpirtin e tij, 1256 h”³⁸

³⁵ Gur varri në fsh. Matkë, mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Muaz Mamuti.

³⁶ Gur varri në fsh. Shishovë, mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Nexhati Ameti.

³⁷ Gur varri në fsh. Sfillare e Poshtme.

³⁸ Gur varri në fsh. Sfillare e Epërme, mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Zuher Ali.

Foto.20

20. “El- merhum el-magfur Muslim Ruhicun el-fatiha sene 1234 h”

“I prehur në mëshirën dhe faljen e Hakut, Muslimi, Fatiha për shpirtin e tij, viti 1234h”.³⁹

PËRFUNDIMI

Në pjesën e parë të këtij punimi kemi paraqitur letërsinë e reflektuar në gurët e varreve. Zakonisht, në të janë shënuar *dua* (lutje), të dhënat për *merhumin* (të ndjerin) ose ndonjë poezi.

Në pjesën e dytë jemi fokusuar te forma e skaltitjes së gurëve të varreve dhe kemi potencuar se forma e gurit është skalitur në bazë të pozitës dhe profesionit që ka ushtruar në shoqëri. Ajo e cila vërehet me të madhe te të gjitha varret e rrethit të Dervenit të Shkupit është se popullata shumë pak i ka rruajtur këto gurë, ndërsa në disa vende qëllimisht janë dëmtuar dhe shkatërruar.

---

³⁹ Gur varri në fsh.Radushë, mbi çështjen e varreve në këtë fshat jemi konsultuar me Hoxhë Shehip Ismani.

Në pjesën e fundit të këtij punimi kam paraqitur të dhëna për secilin prej fshatrave ku kemi hasur varre me mbishkrim osman, duke i transkriptuar nga gjuha osmane me shkronja arabe në shkronja latine dhe duke i përkthyer në gjuhën shqipe. Metoda e përpilimit të këtij punimi është kërkimore dhe punë terreni nëpër fshatrat e Dervenit të Shkupit, ku jemi konsultuar me njerëz të cilët kanë pasur informacione për vendin e këtyre varreve.

Literatura

Aydemir Halil, Mahmut Togay, **Kütahya müzesi İslami Mezar Taşları ve kitabeler**, Kytahja, 2016.

Doç. Dr. Muvaffak Duranlı, Dr. Üyesi Ramazan Kemal, Dr. Gonca Kuzay Demir, Doç. Dr. Pınar Fedakar, **Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları**, Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim, Kushadas, 2018, fq. 56-95.

Foto galeri nga mounomentet osmane, shfletuar më 19.10.2019
<https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/iste-osmanlica-ile-okuyacaginiz-mezar-taslari?page=>

XV. VE XVI. YY OSMANLI'DA TILSIMLI GÖMLEKLERDE SANAT

Nagihan İsmail¹

Özet: *Osmanlı Devleti sanat anlayışını İslam, İran ve Bizans sanatını sentezleyerek kendisine özgü bir üslup ile ortaya koymuştur. Bu üslubu eserlerinde değişik sembollerle ortaya koymuştur. Çalışmamız, Osmanlı sanatının sentezlerini en iyi şekilde gösteren tılsımlı gömlekleri merkeze almaktadır. Tılsımlı gömlekler hem sanatın derinliğini hem de kullanılan sembollerle birçok gizli mesajı barındırmaktadır. Bu araştırma tılsımlı gömleklerin kökeni, tılsımlı gömleklerde yazıları, duaları, kullanılan desenleri ve sembollerin amaçlarını, hangi padişahlar tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır*

Anahtar kelimeler: sanat, dua, tılsımlı gömlek

1. Giriş

Osmanlı padişahlarının birçoğu tılsımlı gömleklerden giymiştir. Üzerinde dualarla ve farklı sembollerle bezenen gömlekler tam olarak bir sanat eseri niteliğindedir. Fakat hala üzerindeki yazılan harflerin, rakamların, sembollerin tam olarak ne anlatmak istendiği çözülebilmiş değildir. Gömleklere bakıldığında tezhip sanatını yansıtır, tam bir kitap niteliğini taşır. Tılsımların yapılma nedenlerinden biri de kendilerini güvenceye almalarıdır. Allah'a olan arzusunu (niyetini) beyan edip hat sanatıyla süsleyip farklı desenlerle gömlekleri bezeniyorlardı. Günümüzde değerlendirdiğimizde bugün kullanılan çeşitli taşların insana enerji verdiğine inanılıyor, bitkiler, tütsüler, çevşen gibi nesnelere halen medet umuluyor, yani ürünler değişiyor fakat sonuç ve beklenti değişmiyor.²

Neden tılsımlı gömlekler? Gömleklere bakıldığında duanın, sanatın ve de bilimin bir arada buluşmasından dolayı ilgi çekmektedir. Yapılan semboller bir matematik dehasını ortaya koymakla beraber geometriğin kurallarına uyarak yapılan

¹ Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi- Kliment Ohridski Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü mezunu

² Halil Sami Parlador, "19.Yüzyıl'a Ait El Yazma Bir Dua Kitabı Bağlamında Büyü – Din ilişkisi", **Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi** (TÜBA-KED) 2014, 12 sayı, s. 110-112

vefklerin toplamı üzerindeki yazıların hat sanatıyla birleştirilmesini ortaya koymaktadır. Tılsımlı gömlekler dönemdeki resim sanatının önemli eserleri olarak da değerlendirilmektedir. İlk gömlek 15. yy.'da Cem Sultan'ın gömleğidir ve üzerindeki sembollerle bir sanat eseridir.

Çalışmamız XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı'da tılsımlı gömlekleri kapsamaktadır. Bu çerçevede tılsımlı gömleklere ilk olarak nerede rastlandığını, dokuma tekniği, tılsımın epistemolojisi, müneccimbaşı, hazırlanışı, üzerindeki yazılar, saray dışında kullanılışı, gömlekleri kimlerin yaptığı, gömleklerin tarihsel ve coğrafi dağılımları, gömleklerde sanat konularını kapsamaktadır.

2. Tılsımlı Giysilere İlk Olarak Nerede Rastlıyoruz?

Tılsımlı eşyalardan bir sürü kültür medet ummuştur. Örneğin Çin'de kralların pelerinlerine sihirli olduğuna inanılan bazı kelimeler yazılır. Budizm inancında bir gömleğin arkasında, daire içinde Buda ve doktrinleri yer alır. Hindistan'da, Hint-İslam sentezi özellikleri taşıyan 15-16. yüzyıla ait altın yıldız ve Bihari yazısıyla yazılmış bir gömlek bulunmaktadır. İspanyol kolonilerinde 19. yüzyıla ait Latin harfleriyle ve figürlü olarak hazırlanmış bir tılsımlı gömlek bulunur. İngiltere'de ise Paganist krallar taşlarının içerisine tanrıların figürlerini çizdirir, özel güçleri olduğuna inandıkları taşları taşlarına ve kılıçlarına monte ettirirlerdi. Büyülü yazmalarla bezeli ve masallara da konu olan Kral Artur'un kılıcı Ekskalibur bunlara iyi bir örnektir. Ortadoğu coğrafyasında ise Hz. Süleyman'ın güçlerinin etkisinde kalan Yahudi kralları asa, kılıç, zırh ve kalkanlarına mistik kabala ve talmud şifrelerini nakşettirerek kullanmışlardır. Anlaşıldığı üzere birçok medeniyet değişik formda tılsımlı giysiler üretmiştir. Bunlardan en eski olarak bilinen yantra Pa Kua 8 trigram Çin imparatoru Fu Hsi tarafından taş ve bronz üzerine çizilen çizgilerdir. Birbirine geçen sihirli gücün temelini oluşturuyor ve doğadaki pozitif güce kanal açarak negatif güce karşı korunma sağlıyordu.³

Türklerin İslamiyet'ten önce de tılsıma dair birer ilgileri olduğu görülür. Bunu Dede Korkut hikayelerinde kılıç kesmeyen, mutluluk getiren, giyeni görünmez kılan

³ Hülya Tezcan, "Dolmabahçe Sarayı'ndaki Sultan II. Abdülhamid'e Ait Tılsımlı Gömlek", **Uluslararası İstanbul tarihi yarımada sempozyumu- İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi 2013, s. 679

gömleklerden bahsedilir. Kur'an-ı Kerim'in Yusuf suresinde bir tılsımlı gömlekten bahsedilir. Yusuf peygamber, Mısır'ın azizi bulunduğu sıralarda kardeşleriyle babası Yakup peygambere gönderdiği gömleği yüzüne sürünce görmez olan gözleri açıldığı ayette belirtilir.⁴

Günümüze çok azı ulaşabilen bu tılsımlı giysiler ise Osmanlıya Bizans'tan geçtiği düşünülüyor. Birçok Osmanlı padişahı tılsımlı gömlek giymiştir. Üzerinde farklı amaçlar için yazılan ayet, hadis, semboller, vefklerle ve dualarla işlenmiş bu giysiler, her türlü sıkıntıdan kurtulmak, bir murâd için, nazardan, şifadan özellikle de savaşlardan galip gelmek için giydikleri düşünülüyor. İslam'da tam olarak caiz olmasa da dönemin alimlerinin durumsal fetvalarının olduğuna inanılıyor. Türkler ilk Şamanizme mensuptular. İslamiyeti kabul ettikten sonra dine aykırı olan şeyler hayat tarzından hepsi uzaklaştırılmadı. Zamanla farklı alanlarda hayatımızda uygulanmıştır, hâlâ uygulanmaktadır. Bu giysilere genelde İstanbul'un fethinden sonra rastlıyoruz, gerileme dönemine kadar da tekkelerde farklı amaçlarda kullanıldığı görülüyor.

Bugün Topkapı Sarayı'nda, Padişah Elbiseleri Koleksiyonu'nda 87 adet gömlek, bir takma yaka, beş takke, on yazılı örtü, yaklaşık yüz civarında bir koleksiyon bulunmaktadır. Gömleklerin çoğu giyilmeden kalmıştır, hâliyle de bir kısmı saklandıkları yerde lekelenmiş ve kirlenmiştir. Araştırmalara göre gömleklerin üzerindeki şekiller M.Ö. 2852 tarihlerine kadar bir geçmişe dayandığı düşünülüyor. Bugün günümüze ulaşan gömleklerden bazıları müzelerde, dergahlarda, türbelerde, bazıları dünya müzelerinde ve koleksiyonculara dağılmıştır.⁵

3. Hırkaların Dokuma Tekniği

Kullanılan tılsımlı gömlekler savaşta galip gelmek, nazardan korunmak, şifa bulmak, kaza, bela, gibi musibetlerden korunmak için çeşitli dualar-ayetler, harfler, rakamlar, işaretler ve süslemelerle kullanılmıştır. Fakat üzerindeki hepsi hâlâ tam olarak çözülebilmemiş değil. Belki de kökenine inip o döneme âit olaylar incelenirse belki de gün ışığına çıkabilir. Gömleklerin üzerinde var olan tılsımlar çoğu Hurufilik akımından etkilenecek yapılmıştır. Gömleklerin gerek dokuması gerek de deseni

⁴ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 679-680

⁵ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 679

itibarıyla gerçek bir sanat eseri olduğu kabul edilmelidir. Kullanılan teknikler, formüller, yazılar bir sanat eserini yansıtır. Gömlekler ayet ve duaları tespit eden alimler, eşref saatini hesaplayan müneccimbaşıyla, saray terzileri ile nakkaşların ortak ürünüydü. Kumaşlar Denizli'den o dönemdeki adıyla Tonguzlu'dan saraya getiriliyor, seçilen dualar, belirlenen semboller hattatlar tarafından işleniyordu. Hattatlar kağıdı terbiye etmek için aherlenme tekniğini kullanıyordu. Aherlenme tekniği, gömleğe yazı yazılabilmesi için gömleğe kağıt özelliği kazandırılıyor, üzerine yazılan yazılar, şekiller ve bezemeler dönemin kitap ve tezhib sanatına yaklaşıyor.⁶

3.1 Tılsım

Tılsım kelimesi Yunancadan "telesman" sözüden Arapça'ya geçmiştir. Tılsım kelimesinin Türk Dil Kurumunda (TDK) sözcük karşılığına bakıldığında "doğüstü işler yapabileceğine inanılan güç, büyüdü olduğuna inanılan nesne" olarak geçer.⁷ Çoğu kişi bu tılsımları farklı amaçlar için yaptırmıştır. Nazardan korunmak, şifa bulmak, savaşlarda galip gelmek, zararlı hayvanlardan korunmak, çocuk sahibi olmak, bereket, iyi bir eş gibi değişik tılsımlar yaptırılmıştır. Tılsımlı eşyaların üzerinde genelde ilahların isimleri yer alır. Değişik semboller, Kur-an'ı Kerim'den ayetler, istekler, geometrik şekiller, uygun semboller, insan ve hayvan figürleri, melek isimleri gibi işaretler bulunur. Genelde bu tılsımlar madalyonlara, takılara, değişik objelere işlenmiştir, yapılan bu tılsımlarda nerede tesir edilmesi isteniliyorsa orada saklanılıyordu: ev içerisinde, arazide, insanın üzerinde gibi. Bir sürü kültür tılsımlardan medet ummuştur. İslamiyetten önce tılsımlar bir hayli yaygındı, fakat İslamiyetin gelişiyle bu adetlerin hepsi yasaklanmıştır. Buna rağmen bazı topluluklarda az da olsa varlığını sürdürmüştür. Özellikle tılsım hakkında birçok eserden söz edilir.⁸ Tılsım, Havas ilmiyle bağlantılıdır. Tılsım yapmak için astrolojik bilgiye sahip olmak gerekir. Yıldızların hareketlerini bilmek, doğru sembolü tam seçmek gerekir. Tılsıma baktığımız zaman onun bir muska çeşiti olduğu görülür.⁹

⁶ Fatih, Aytekin, "Topkapı sarayı koleksiyonlarındaki şifalı gömleklerin şifrelerinin değerlendirilmesi ve yeni bir tasarım" Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lüsans Tezi, İstanbul 2015 s. 25, 32

⁷ Türk Dil Kurumu "tılsım" kelimesinin anlamı

⁸ İlyas Çelebi, "Tılsım" maddesi, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.41, s. 91 İstanbul 2012

⁹ Halil Saim Parladr, a.g.e. s. 118

3.2 Münecimbaşu

Tılsım yapmak için astroloji bilmek gerekirdi. Yıldızların hareketlerini, gezegenlerin konumunu takip etmek; bununla da ilgilenen kişiye münecim denilirdi. Yapılması istenilen tılsımın geçerli olması için doğru şeklin ve sembolün seçilmesi gerekirdi. Bu da gezegenlerin hareketlerinin takibiyle yapılıyordu. İslam'da astroloji ile yorum yapılan ilme *ilm-i nücüm* denir. Münecimbaşılarda ilmiye sınıfından ilm-i nücûma vâkıf kişiler arasından seçilmekteydi.¹⁰

Osmanlı'da münecimlere büyük önem verilirdi. Çoğu padişah münecimlere danıştırdı. Onlar da hangi zamanın daha uygun olduğunu tespit ederdi. Ne zaman sefere çıkılacak, dini günleri (namaz, bayram, imsakiye vakitlerini), hava durumunu, devletin takvimini, sadrazama verilecek mührü, sultan düğününü, padişahı ziyarete gelen elçilerle ne zaman görüşeceği gibi. Kurum olarak münecimlerin ortaya ne zaman çıktığı bilinmiyor. Bu konuda en eski tarih II. Bayezid dönemini işaret eder. Münecimler gömleklerin hazırlanışında başrol oynamıştır. Doğru zamanı belirlerdiler (başlanıp ve bitirileceği zamanı). Bu zamana da "eşref saati" denilmektedir. Münecimbaşu Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiştir.¹¹

Eşref saati bir işin başlanacağı en doğru, duaların da kabul edileceği en uygun zaman bilimidir. Buna en iyi örnek Cem Sultan'ın gömleğidir, tarihleri en net bilinen gömlektir. Başlanılan işin en güzel şekilde sonuçlanacağına inanılır.

3.3 Gömleklerin Hazırlanma Aşaması

Gömleklerin kumaşları Denizli'den, o dönemdeki adıyla Tonguzlu'dan saraya getirilirdi, kumaşlar kesilip, üzerlerine yazı ile diğer işlemler yapıldıktan sonra saraydaki terziler tarafından birleştirilirdi. Saray koleksiyonunda bir sürü gömleğin hazırlanıp giyilmemiş, kesilip dikilmemiş olanları vardır. Gömleklerin çoğu pamuklu kumaştan hazırlanmıştır. Fakat ipek kumaşı, atlas, birinde de yünlü kumaş kullanılmıştır. Alimler, derviş veya tarikat şeyhlerinin belirlenen duruma uygun

¹⁰ Hülya Tezcan, a.g.e., s.680

¹¹ Tefik Fehd, "İlm-i Ahkam-ı Nücüm" maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.22, s.124-126 İstanbul 2000

dualar, müneccimlerin zamanı tespitiyle, hattatlar tarafından yazı yazmaya başlanırdı. Sonunda da tezhip sanatını, dönemin resim sanatına yansıtırdı.¹²

Gömlüklerin üzerindeki yazılan yazılar genellikle geometrik şekiller içine yazılırdı. Düz zemine de satırlar halinde de yazılırdı. Kullanılan geometrik şekiller genellikle kare, dikdörtgen, baklava, daire, üçgen, birbirine geçmiş şekillerde yer alıyor, içlerinde vefk (rakamlar) ve cifir (harfler) yazılıyordu. Bunlar yazılırken ebced hesabının kullanıldığı görülür. Ebcede göre Arap harflerinin sayısal karşılığı vardır. Harflerin dizilişine göre hesap edilir. Kuran'ın ona karşılık veren gizemli bir ayeti vardı. Yapılması istenilen tılsım etki edeceği duayı sembolün içine işlenirdi.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde 10. yüzyılda Abd al-Kadir el Husayni tarafından kopya edilmiş bir Mushafın sonunda Farsça Kur'an'ın falı ile Kur'an sure ve harflerinin sayısını bildiren bir cetvelin bulunması bunu göstermektedir.¹³

٤	١٤	١٥	١
٩	٧	٦	١٢
٥	١١	١٠	٨
١٦	٣	٣	١٣

د	ب	هـ	ا
ط	ز	و	يب
هـ	يا	ى	ح
يو	ب	ج	بج

Şekil 1. Vefk ve cifir¹⁴

3.4 Gömlüklerin Üzerindeki Yazılar

Tılsımlı gömlüklerin vefk ve cifir dışında dua, ayet ve sureler bulunmaktadır. Bu dua, ayet ve surelerin değişik yararları bulunduğu inanılır. Yazılan dualar, ayet - sureler ihtiyaca göre, yaptıran kişinin muradına uygun olarak yazılmıştır. Tılsımı gömlükler üzerinde Kur'an-ı Kerim'in 114 ayetinden 55 tanesinin yazıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan Bakara Suresi Âyetü'l- Kürsi (2/255) türlü belalardan korunmak için, Fetih Suresi (48) savaşa giderken giyeni muzaffer kılması için, Fatıha ilk sure

¹² Hülya Tezcan, a.g.e., s.680

¹³ Hülya Tezcan, a.g.e., s.680

¹⁴ İmam Ahmed Bin Ali El Büni, "Şems'ül Maârif (Büyük Bilgiler Güneşi)", Tercüme: Selahhatin Alpay, Sedef Yayınevi, İstanbul 1979, s.21

olması ve açıcı bir nitelik taşımasıyla kullanılmıştır, Yasin (36) suresi, fazileti hakkında ötürü, hastalara ve ölüm yatağındaki hastalara okunup ve gömlekler üzerinde yer alır, Nasr suresi (110) ve Haşır suresi (59) ağlayan bebeklerin gömleği üzerine yazılıp gidirilir, İhlas (112), Felak (113) ruhsal ve Nas (114) bedensel hastalıklar için kullanılır. Daha da başka sureler geçmektedir. Kullanılma amacı kişiye iyilik, mutluluk, sağlık ve giyenlerin padişah olmasından dolayı savaşlarda zaferle çıkılması için murad edilmiştir.¹⁵

Gömleklere Kur'an surelerinden başka Esmâ-i Hüsnâ (Allah 'ın 99 adı), dört meleğin adı (Mikail, Cebrail, Azrail, İsrail), ne Kur'anı Kerim'de ne de hadislerde olmayan Beduh, Adonis, Astonik, Hz. Muhammed'in hilye-i şerifi (tasviri), Nübüvvet mührü, Kaside-i Bürde, Hz. Ali'nin kılıcı, dualar ve istek yer alır, bazı gömleklere de pagan işaretleri, Viking ve şamanist sembolleri de görülür. Gömleklerin yaka, etek ucu gibi etiketler yazıyla yada kağıt halinde yerleştirilirdi, gömleğin kime ait olduğu, kimin tarafından yapıldığı tarihi yazılırdı, koleksiyondaki yüze yakın eserden 7-8 tanesinin kimin tarafından yaptırıldığı bilinir. Birden fazla yazı tipi kullanılmıştır. Sülüs hattı, nesih hattı (en çok kullanılandır), talik hattı ve guvari hattı, bu yazılar siyah mürekkep, mavi, kırmızı, yeşil, altın ve gümüş yaldızlarla renklendirilmiştir. Özellikle mürekkep camilerden biriken izlerden elde edildiği görülür. Yüzey genellikle siyah veya kırmızı renkle çizilir, içeride yine kırmızı, mavi, yeşil renkli mürekkeple vefk ve cifr ile doldurulurdu, sarı yaldızla ise semboller yazılırdı. Altın yaldız zenginleştirici bir unsur olarak kullanılmıştır. Gümüş te kullanılmış fakat okside olduğu için parlaklığını kaybetmiş, konturlardan taşmıştır. Farklı renklerin kullanılması, farklı içerikleri olan yazıların ayırt edilebilmesi için yapılmıştır. Doğal olarak bu gömlekler yıkanmıyordu, yıkandıkları taktirde mürekkep akıp gidecek, üzerindeki dualar, semboller ve desenler yok olacaktır. Baktığımızda da bir sürü gömlek yıkanmadığı için kirli olarak kalmıştır. Gömleklerin üzerindeki yazılar kadar semboller, motifler, geometrik şekiller ve dönemin zevkini yansıtan çiçek kompozisyonları önemli bir rol oynamıştır.¹⁶

- ❖ **Kaside-i Bürde**, Mısırlı olan Muhammed b. Said Büsiri'nin (M.1212-1296) felçli olduğu sırada Hz. Muhammed için yazdığı 160 beyitlik bir kasedir.

¹⁵ Hülya Tezcan, a.g.e 681; Fatih Aytekin, a.g.e., s. 68

¹⁶ Fatih Aytekin, a.g.e., s. 39; Sadi Bayram, "İstanbul Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan Tılsımlı iki Gömlek ve kültürümüzdeki yeri" Vakıflar Dergisi, 22; 1991 s. 358

Rivayete göre şair kasideyi yazdıktan sonra iyileşmiştir. Bu sebeple kaside şifalı gömleklere kullanılmış, felçlilere iyi geldiğine inanılmıştır.

- ❖ **Nübüvvet Mührü**, (peygamberlik işareti) Hz. Muhammed'in iki kürek kemiği arasında olan yumruk şeklinde bendir, son peygamber olduğunun da işaretlerinden biri olarak nübüvvet mührüdür ya da Hatem-i Nübüvvet. Genelde yazıların altına basılır, son sözün söylendiğine işaret eder. Tılsımlı gömleklere Nübüvvet mührün kullanıldığı görülür. Osmanlı padişahlarının bu mührü kullanmalarının amaçlarından biri kendilerini peygamberin varisi ve meşru halifelik saymaları ve peygambere olan sevgilerinden, peygamberin siyasetini kendi siyasetleriyle aynı görmeleridir.¹⁷
- ❖ **Kadem-i Şerif**, Hz. Muhammed'in ayak izidir. Osmanlı padişahları Hz. Muhammed'e olan sevgileri ve hürmetlerinden dolayı onun hatıralarına da önem vermişlerdir. Bu da padişahaların gömleklerinin üzerinde Hz. Muhammed'in ayak izi şekli vardır. Gömlek üzerinde bulunan ayak izi Hz. Muhammed'in Mirac'a çıkışını anlatan yazıdır. Miraç olayı da İslam tarihi için önemlidir. Bu sayede gömleğe büyük kutsal bir hava katmak istedikleri görülür.¹⁸
- ❖ **Nal-ı Şerif**, Hz. Muhammed'in sandaleti. Osmanlı padişahları bu emanetleri muhafaza etmiştir. Kendilerinin her türlü kötülükten, şerden korunacaklarına inanmışlardır. Genelde sandalet (Nal-ı Şerif) gömleğin göğüs hizasında çizildiği görülmektedir, amacıysa kalbin yanında yazılıp huzuru, iç ferahlık arzu edilmektedir.¹⁹

Bazen de Hz. Peygamberin kızı Fatıma ve damadı Hz. Ali ile iki torununun da adının geçtiği mühürler bulunur. Gömleği giyen kişiye peygamberin ve ailesinin şefaatinin dilemek için yapılmış olmalıdır. Hz. Muhammed'in fiziki özelliklerinden

¹⁷ Mustafa Sinanoğlu, "Nübüvvet Mührü" maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.33, s.291 İstanbul 2007

¹⁸ Nebi Bozkurt, "Kadem-i Şerif" maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.24, s.57 İstanbul 2001

¹⁹ Nebi Bozkurt, "Na'l Şerif" maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.36, s.347 İstanbul 2006; Fatih Aytekin, **a.g.e.**, s. 61

yanı sıra onun eşkalini tarif eden, huyunu, ruh halini anlatan hilye-i şerif de yazılı gömlelerde yer almıştır.²⁰

Hz Süleyman'a isnat edilen **Mührü Süleyman** motifi, altı köşesi birbirine içiçe geçmiş iki üçgenden oluşmaktadır. İslam dışında birçok kültür de bu motifi kullanmıştır. Ona atfedilen güçler benzerlik gösterir, düşmana karşı koruyucu, gücü ve bilgeliği temsil eder. Hurufilikte değerlendirildiğinde altı yön (ileri, geri, sağ, sol, üst, alt) ifade ettiği her yönü kapsayan anlamına gelir bu da cihan imparatorluğu ideali olan Osmanlı padişahlarının her yönü kapsamak düşüncesi olduğu anlaşılır. Kur'an'da ise dünyanın altı günde yaratıldığı ve Mühr-ü Süleymanın da altı köşeli oluşuyla simgelenir.²¹ Mührü Süleyman motifi Türk kültürünün vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Dokumada, işlemede, çini ve ahşapta, maden sanatında, mutfak eşyalarında, camilerde vs. yaygın olarak kullanılan bir motiftir.²² Sık kullanılmasıdaki nedenlerinden biri Süleyman peygambere bahşedilen gizemli güçlere (varlıklara) hükmettiği, hayvanların dilini bildiği, emri ile rüzgârı hareket ettirebildiği, yani hükümdarlık, varlıklara hükmetmek, zenginlik, bereket, şifa, nazara karşı gibi olgulara sahip olma. Osmanlı padişahları gömlelerinde sıkça bu mührü kullanmıştır. İçeride rakkam ve harflerle doldurulmuştur.

Şekil 2. II. Sultan Selimin Mührü Süleyman betimlemeli gömleği

²⁰ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 681

²¹ Fatih Aytekin, a.g.e., s.50

²² Sadi Bayram, a.g.e. s.357-358

Zülfikar, Peygamberimizin Hz. Ali'ye hediye ettiği çift çatal ağızlı kılıcın adıdır. İktidarı, gücü ve kuvveti temsil eder. Osmanlı sanatında çeşitli şekillerde resmedilmiştir. Mezar taşlarında, hat sanatında ve değişik minyatürlerde kullanılmıştır, özellikle tılsımlı gömlelerde düşmana karşı bir koruma niteliğinde işlenmiştir. III. Murat'a ait gömlekte Zülfikar resmi Peygamberimizin Hz. Ali'ye övücü sözlerle kullanılmıştır. Bir başka gömlek de arkasında Allah, Muhammed, Ali ve Ali isminin son harfi Y olan Zülfikar şeklinde yazılmıştır. Yani kılıç kutsallaştırıp, onun gücünü savaşta koruyucu bir kalkan gibi kullanılmasıydı.²³

- ❖ **Esmâül Hüsnâ**, Allahın 99 'en güzel' sıfatları. 'En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin' (el-Araf 7-180), Allah kudret sahibidir, her türlü sıkıntıda ondan medet umulur, korunma, rızıklanma gibi arzularını Allah'ın isimleriyle istenmiştir. Gömleklerin hemen hepsinde Allah'ın isimleri yer alır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre her insanın bir esması vardır. 'Her kulun haline uygun düşen ilahi bir isim vardır ki onun rabbi o isim sayılır; kul bir bedendir, ona tekabül eden ilahi ismi ise onun kalbi gibidir' (el-Fütûhât, I, 41-42). Bundan dolayı tılsımlı gömlelerde Esmâül Hüsnâ'nın gücüne inanılarak bu isimler kullanılmıştır.²⁴

Gömleklerin üzerinde dört büyük melek Mikail, Cebrail, Azrail ve İsrail'in adı da geçer. Kâbe ve uzay betimlemelerine de rastlarız. Ayrıca, Beduh, Astonik, Adonay, Asdot ve Şiday gibi başka inançlara ait olan doğa üstü varlıkların da adı geçer.²⁵

- ❖ **Beduh**, tam olarak kökeni ne olduğu bilinmemektedir. Atfedilen görevlerden onun Allah'ın isimlerinden, melek ya da hızır gibi şahsiyete büründüğü görülür. Fakat beduh ismi ne Kur'an'da ne de hadislerde geçer. Osmanlı'da da beduh ismi kullanılmıştır. Her derde deva olduğuna düşünülerek çeşitli

²³ Mustafa Öz, "Zülfikar" maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.44, s.553-554 İstanbul 2013

²⁴ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-I Hüsnâ" maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.11 s.404-418 İstanbul 1995

²⁵ Sadi Bayram a.g.e. s.357

şekillerde kullanılmış, değişik veklerde yaptırılmıştır. Yaptırılan veklerde de Beduh'un insanların yardımına geleceğine inanılır.²⁶

Meleklerin yanında yine akrep çizimleri de bulunuyor. Gömleklerin üzerinde bitkisel motifleri de dikkat çekiyor, servi ağacı sonsuzluğu ifade ederken giyenin de ömrünün uzun olması kastediliyor. Karanfil, sümbül, lâle gibi diğer farklı motifler de kullanılmıştır.

❖ **Ok ve yay** - İnsanlar ok ve yayı daha tarihi öncesi savaş ve av aleti olarak kullanmıştır. Ok ve yay güç, kuvvet kudret sembolü olarak temsil edilir.²⁷ Rivayet edilir ki ok ve yayın Hz. Adem'in ektiği tohumları yiyen kargayla mücadelesini, Cebrail tarafından ok ve yayın kullanılması öğretili. Osmanlı ordusunda ok büyük bir etken olmuştur. Hatta tüfeğin icadından uzun bir süre sonra da kullanılmıştır. Bazen ok ve yay işaretleri tahtlarında, mektuplarında, bayraklarının üstünde bulunurdu. Peygamberimizin de ok ve yayla çok sayıda hadisi vardır. Bu da okçuluğa bu anlamda dini bir hava katılmasını sağladı. Ayrıca Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'a gömleklerde rastlamamız bir tesadüf değil. O gücü sembolize etmektedir.²⁸

❖ **Lalelerin kullanımı** – Lale motifi Osmanlı Döneminde kütüphanelerde, camilerde, halılarda, kitaplarda, tuğra bezemesinde, çeşme, çinilerde, kumaşlarda, levhalarda özellikle de edebiyatta süsleme olarak sıkça kullanılır. Zenginlik sembolü olarak nitelenirdi. Bazen boşlukları dolduran bir motif olarak kullanılır, bazen de kompozisyon içinde tek başına ya da çiçekler ile birleştirilirdi.²⁹ Lalelerin Osmanlı'da kullanılma nedenlerinden biri de lale kelimesi Allah lafzında yer alan harflerle ikisinin de ebced değerinin altmış altı olması, buna atfen Allah'ı işaret eder. Durmadan sürekli olarak Allah'ı

²⁶ Cengiz Kallek, "Bedüh" maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.5, s.336-337 İstanbul 1992

²⁷ Erkan Göksu, "**Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hakimiyet Anlayışındaki Yeri**" <http://www.kemankes.com/makaleler/?yazar=erkangoksu> erişim : 28.08.2019

²⁸ İrem Güven, - "Osmanlı Sultanlarının Dua Kalkanları", **İsmek El sanatları dergisi**, 2014, 17 sayı, s. 21

²⁹ Fatma Çiçek Derman, "Lale" maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.27, s.81 İstanbul 2003

zikreder. Bir başka açıdan bakıldığında da lale kelimesi tersinden okununca 'hilal' (ay) kelimesi ortaya çıkar. Ay da Osmanlı Devleti'nin simgesiydi.³⁰

3.5 Gömlekler Sadece Sarayda Kullanılmadı

Gömleklerin yapımına bakıldığında da tarihi geçmişin M.Ö. 2852 kadar indiği ifade edilmektedir. Dede Korkut hikayelerinden de anlaşıldığı üzere Türkler arasında İslamiyet'ten önce de tılsımlı gömleklere inanılmış ve bunlar kullanılmıştır; giyeni görünmez kılan, mutluluk getiren, nazara karşı koruyan, şifalı gömlekle. Bu gömleklerden saray dışında imkanı olan halk da nasibini almıştır. Tılsımlanan bu gömlekler kişiye özel olarak yapılıyordu; başarı, güç, zenginlik, makamda yükseliş, sevenlerin birbirine kavuşması, kadınların eşlerine şirin gözükmeleri, çocuğu olmayanın çocuk sahibi olma arzusu. Hazırlanan bu gömleklerin çoğu dönemin tarikat dergahlarında hazırlandı. Fakat zamanla bunlar yerini başka gizemli olduğu sanılan eşyalara bıraktı.

3.6 Gömlekleri Kimler Yaptı?

Gömlekleri işleyenlerin isimleri pek bilinmez. Koleksiyonda bilinen 7-8 usta ismi geçer. Etiket halinde yazılan isimler bazen enseye, bazen etek ucuna, bazen kâğıt etiket ile bellidir. Ayrıca gömlekte ait olduğu sultanın adı, tarih de yazar. Yapılan gömleklerin bazılarında bakıldığında kullandıkları simgelerde akrep motifi dikkat çekiyor. Akrep efsunu olarak da bilinen bu motif, yılan sürüngenlerden sokulmaya karşı korunma amaçlı yaptırılmış. Bu efsunun o dönemde yaptıran Rufai tarikatı şeyhleri ve mensupları olduğu bilinir. Zira Rufai tefsirlerinde de bu sürüngenler yer almaktadır. II. Selim'in bir gömleği Derviş Ahmet tarafından yaptırılmıştır. Konya ve Edirne Mevlevi şeyhlerinden Sinan Dede'nin bazı padişahlara gömlek hazırladığı biliniyor. Bunlar sırasıyla II. Bayezid, I. Selim, I. Süleyman, II. Selim ve III. Murad. Özellikle I. Selim, İran seferine giderken hayır duasını aldığı söylenir.³¹

³⁰ Turhan Baytop; Cemal Kurnaz, "Lale" maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.27, s.79-81 İstanbul 2003

³¹ Hülya Tezcan, **a.g.e.**, s.682

3.7 Gömleklerin Tarihsel ve Coğrafi Dağılımı Nedir?

Tılsımlı gömleklere neredeyse birçok kültürde rastlıyoruz. Osmanlı'da ise tarihi bilinen ilk gömlek Cem Sultan'la karşımıza çıkıyor. Gömleğin önemi onun 3 yılda tamamlanmış olması. Kitabesinde, gömleğin yapımına 30 Mart 1477 Pazar gecesi güneş Koç burcunda, 19 derecede iken, saat 3'ü 57 dakika geçerek başladığı ve 29 Mart 1480 Salı gecesi güneş yine Koç burcunda 19 derecede iken saat 12'yi 36 dakika geçe bitirildiği ifadesi yer almaktadır.³² Farsça olan kitabede gömleğin boyu 123 cm'dir. Üzerinde İhlas, Nas, Felak, İmran, İbrahim, Maide, Şura, A'raf, Tevbe, Fetih, Kamer sureleri yer alır. Ayrıca Esmâ-ül Hüsna ile değişik rakamlarla semboller yazılır. Bir de gömlekte şu ibare yer alır: 'Hailede Allahu devletehû ve ebede memleketehû'. Üzeri baştan sona dua ve şekillerle kaplı olan gömleği dikiminden sonra malesef Cem Sultan'a ulaşamadı. Giyemediğini gömleğin yaka kısmının kapalı oluşundan anlaşıyor, şu anda gömlek Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bulunmaktadır.³³

Şekil 3. Cem Sultan'ın gömleği

II. Sultan Selim'in gömleği 1566/1567 yıllarında Derviş Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Üzerinde Ayete'l Kürsi, Yasin, İnşirah suresi, Esmâ-ül Hüsna, Süleyman Mührü, vekfler ve değişik semboller yazılıdır. Gömleğin etiketi arka kısmında, eteğin orta yerinde 'Derviş Ahmed, sene 974' tarihi yazılıdır. II. Selim'in

³² Şafak Tunç, "İstanbul'un Antik Gizemi Ayasofya" Mooto Yayınevi, İstanbul 2018 s. 78

³³ Hülya Tezcan, a.g.e., s.680; Sadi Bayram, a.g.e., s.356

ismi ise yakanın altında üçgen içindeki ibarede yazılıdır.³⁴ Gömleğin boyu 100 cm, sarı ipekli taftadan yaptırılmıştır.³⁵ Hürrem Sultan tarafından diktirilen gömlekte yalnızca Selim ve Bayezid arasındaki mücadele değil, ayrıca Rüstem Paşa'nın entrikalarıyla boğdurulan Şehzade Mustafa'nın hazin sonunu da anlatır. Sultan Süleyman'ın 1526 yılında Mohaç muharebesi sırasında giydiği bilinen, ayetlerle bezenmiş, Mührü Süleyman'ın da kullanıldığı iki gömlek vardır. Kanuni'nin zırhı savaşta üç kere delinmiştir. İnanılır ki üzerindeki dualar onu korumuş ve muzafferiyet kazandırmıştır.

Sultan III. Murat'a ait gömleğin kitabesinde 26 Ocak 1582 tarihi geçer.³⁶ Şeyh Sinaneddin Dede tarafından yapıldığı bilinir. Gömlek ketenden hazırlanmış, bej ve kahverengi yünlü kumaşla da astarlanmıştır. Peygamberimize Bedir savaşında katılan Müslümanların isimleri yer alır.³⁷ Yine III. Murat'a ait bir başka gömlek bulunur. Üzerindeki yazı 'Oğlum aslanım' diye başlar. Gömleği yaptıran III. Murat'ın annesi Nur Banu Sultan'dır. Yapılmasının amacı Sultan Murat'ın tek ešli olup, gözü Safiye Sultan'dan başkasını görmemesi, Sultanın başka evlilikler yapmamasıydı. Sultan Murat'ın Safiye Sultan'dan 4 çocuğu vardı, 2 kız 2 erkek. Erkek çocuklardan biri savaşta vefat edince Nur Banu Sultan üzüldü. Tahtın da varissiz kalacağı endişesi ile daha fazla torun istiyordu. Oğlunun da başka cariyeler bakmadığı için de münecim ve o dönemdeki alimden Sultan Murat'ın çok çocukları olması için bir gömlek hazırlatıp oğluna hediye etti. Ardından, III. Murat'ın 19 erkek 20 de kız çocuğu oldu. Fakat Sultan Murat'ın ölümüyle erkek çocukları taht kavgalarında öldürülmesinden dolayı pek de Nur Banu Sultan'ın yaptırdığı gömleklerin işe yaradığı söylenemez.

³⁴ Sadi Bayram, a.g.e., s.356

³⁵ İrem Güven, - "Osmanlı Sultanlarının Dua Kalkanları", *İsmek El sanatları dergisi*, 2014, 17 sayı, s. 23

³⁶ Şafak Tunç, a.g.e., s. 78

³⁷ İrem Güven, -"Osmanlı Sultanlarının Dua Kalkanları", *İsmek El sanatları dergisi*, 2014, 17 sayı, s.23

Şekil 4. III. Sultan Murad'ın tılsımlı gömleği - İsmek

Şeyh Sinaneddin Dede sadece gömlekleri yapan kişi değildi, aynı zamanda padişahlarla da kurduğu bir iletişimi vardı. Yavuz Sultan Selim Doğu seferine çıkarken gidip elini öpmüş, hayır duasını almıştır. O da padişaha 'Seferden zaferle döneceksin, benim senden tek isteğim dergâha yardım etmendir.' der. Yavuz savaştan zaferle döner, sonra da Konya Mevlevihanesi'nin yaptırılmasını emreder.

Yavuz Sultan Selim'in Kaftanındaki Figür - Topkapı Saray Müzesi'nde insan figürlü bir kaftan bulunmaktadır. Kaftanın boyu 138 cm, kumaş üzerindeki desen de 15.8 x 32 cm de bir tekrarlanır. Çekme tezgahlarında dokunmuştur. Kaftanı diğerlerinden ayırırsa kaftanın zemininde gizlenerek tekrar eden insan figürü, Osmanlı nonfigüratif sanatına farklı bir bakış açısı katıyor. Kaftanın kumaşı iç bölümden oluşuyor. Kumaşın zemini yakut kırmızısı damaska ipekten oluşuyor. Orta zemin kumaşın ana yapısını oluşturup atkı ipliği üzerinde altın rengi kalıptan kullanılmıştır. Ön zeminde ise yakut rengi, mavi ile yeşil renkler kullanılmıştır. Kullanılan yakut kırmızısı 'kermes' denilen bir böcekten elde edilmiştir. Bu böcek Akdeniz kıyılarında bulunur. Altın rengi ile kaplanan orta zemin Ogee motifleriyle süslenmiştir. Ogee, iki tane S harfi şeklinde dönerek oluşmuştur. Kullanılan altın rengi sultanın gücünü ve olayın mahiyetini anlatır. Ayrıca simetrik olarak ayarlanan Ogeeler, Rumi motifleriyle oluşturulmuştur. Kullanılan Rumi figürler kanat şekline benzetilip, ona melek görüntüsü verilmiştir. Bu melekler de İslam dininin esaslarının korunduğunu sembolize ediyor. Kumaşa kullanılan en son motifse kıvrılan ince dallar üzerindeki yakut rengi, mavi, yeşil hatai çiçekleri, goncalar, küçük yapraklar desenlerin önünü süsleyerek ön zemini oluşturmuştur. Kırık Ogeeler, Rumi ve

palmetlerin içini süsleyerek ön zemini oluşturmuştur. En önemli olansa tasarımcı tarafından insan figürünün gizlenmesi. İnsan gözüyle ise bazen seçilebiliyor bazen de desenler arasında kayboluyor. İnsan figürünün başının üstünde tacı ile ibadet eden diz çökmüş, ellerini yukarı kaldırmış dua eder bir vaziyettedir. Yer alan bu insan figürünün Yavuz Sultan Selim'i simgelediği düşünülür. Zira taç kullanan tek Osmanlı Sultanı Yavuz'dur. Önemli olansa acaba Yavuz Sultan Selim'in bilgisi dahilinde mi yapılmıştır. Sarayın sıkı kontrolünü düşünecek olursak, onların, bilgisi dışında yapılması zordur. O zaman belki de Yavuz'un isteği üzerine yapılmıştır. İnsan ve hayvan figürleri genellikle İran süslemelerinde yer alır. Şii'lerle savaşmış bir sultanın neden böyle kaftan giydiği merak konusudur.³⁸

4. Tılsımlı Gömlelerde Sanat

Bilindiği üzere Osmanlı'da sanat birbirinden farklı alanlarda güzel eserler ortaya koymuştur, özellikle dokumacılık alanında günümüze ulaşan elbiseler farklı kumaşlarla tasarlanmıştır. Desenler nakkaşlar tarafından çiziliyor, değişik renkler kullanılarak, farklı motiflerle süslenip sultanların beğenisine sunuluyordu. Osmanlı'da önemli bir husus da tılsımlı gömlelerde yansıyan sanat. İster dokumasıyla, ister üzerine işlenen dualarla, sembollerle bezenmiş olan gömleler farklı amaçlar için kullanılmış olsa da bugün dokumacılıkta, tezhip, dönemin kitap sanatını yansıtır, tam bir el işçiliğinin sanatını gösterir. Gömlelerin kullanılma amacı farklı olsa da genelde nazardan korunmak, şifa bulmak, savaşlarda metafiziksel bir koruyucu olarak kullanılıp muzafferiyete ulaşmak için yaptırılmıştır. Tarihe dönüp baktığımız zaman birçok kültürde tılsımlı gömleler kullanılmış ve kendi inandıkları sembollerle, tanrılarla süslenmiştir. Osmanlı'da ise bu tür eylemler yıldızlar ve Kur'an'a danışılarak yapılmıştır. Tılsımlı gömleler Kur'an'dan belirli sureler kişiye, duruma uygun olarak seçilip yazılıyordu. Yazılan surelerin etki edeceğine inanılıyordu. Zira Kur'an dert çözücü, şifa kaynağıdır. İnsanın ihtiyacı olan sorulara cevabı ondan buluyor. Yapılan rakamlar, harfler, semboller, dualarla, farklı yazılar kullanılarak, hesaplı ve inançlı bir şekilde yapılmıştır. Neredeyse bütün yazı çeşitleri kullanılmıştır. Yazılan yazılar genellikle vurgulanmak istenen kelime daha kalın yazılıyor ve kırmızı

³⁸ Mehlika Orakçioğlu, "Yavuz Sultan Selim'in kaftanında tespit edilen insan figürü" Osmanlı Araştırmaları,

http://www.osar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501276&fbclid=IwAR2pJp0wg60Jw4DS1IjnE7VG_zgQnb-JOQOMpbfZK-7tGjMVRcIdok_ybGo Erişim: 26.08.2019

renkle renklendiriliyordu. Anlatılması istenilen şey dar bir alana sığmayacağı için farklı semboller kullanılıp şifreniliyordu. Kur'an-ı Kerim rakamlarla, harflerle bir araya getirilip farklı geometrik şekillere doldurulup bir sure içine yazdırılıyordu. Bu şekillerin bazılarının hâlâ anlamı bilinmiyor.

SONUÇ

Osmanlı döneminde yapılan tılsımlı gömlekler günümüze kadar gelmiş ve üzerindeki semboller hâlâ da gizemini korumaktadır. Bir kalkan olarak yapılan bu tılsımlı gömlekler, manevi bir şekilde işlenmekte ve tam bir sanat eserini yansıtmaktadır. Çoğu Allah kelamı ile yapılmıştır. Motiflerden başlayıp yazıya kadar her şeyin bir anlamı vardır. Dualarında ne arzu ediyorsa onun niyetine yapılmaktaydı. Fakat ‘tılsımlı gömleği giydin ve hastalıktan kurtulacaksın, savaşta galip geleceksin’ diye bir anlam çıkmamalıdır. Gömleklere kullanılan semboller, motifler Allah’ın kelamıyla birleşerek göze hitap edecek şekilde yapılmıştır.

Araştırmada tezhip sanatının gömleklere yansıtıldığı görülmektedir. Zengin renklerle ve farklı sembollerle görenleri büyülüyor; başlangıç ve bitiş zamanın belirlenmesi, hattatlar tarafından, sanat tarafından sanat anlamında yazılan duaların kaliografik hatla işlenmesi. Motiflerle işlenmesi de bir başka hava kataktadır. Özellikle halk da bu gömleklere nasibini almıştır. Bu gömleklere ister yazısıyla ister desenle tam bir sanat eserini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Aytekin, Fatih, “**Topkapı sarayı koleksiyonlarındaki şifalı gömleklerin şifrelerinin değerlendirilmesi ve yeni bir tasarım**” Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lüsans Tezi, İstanbul 2015

Bayram, Sadi, “**İstanbul Vakıf Hat Sanatları Müzesin’de Bulunan Tılsımlı İki Gömlek ve Kültürümüzdeki Yeri**” Vakıflar Dergisi, 22; 1991 s.355 – 364

Baytop, Turhan; Kurnaz, Cemal, “Lale” maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.27, s.79-81 İstanbul 2003

Bozkurt, Nebi, “Kadem-i Şerif” maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.24, s.57 İstanbul 2001

Bozkurt, Nebi, “Na’l Şerif ” maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.36, s.347 İstanbul 2006

Çelebi, İlyas, “Tılsım” maddesi. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.41, s. 91 İstanbul 2012

Derman, Fatma Çiçek, “Lale” maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.27, s.81 İstanbul 2003

El Büni, İmam Ahmed Bin Ali “**Şems’ül Maârif (Büyük Bilgiler Güneşi)**”, Tercüme: Selahhatin Alpay, Sedef Yayınevi, İstanbul 1979

Fehd, Tevfik, “İlm-i Ahkam-ı Nücüm” Maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.22, s.124-126 İstanbul 2000

Göksu, Erkan, “**Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hakimiyet Anlayışındaki Yeri**” 2009

Güven, İrem - “Osmanlı Sultanlarının Dua Kalkanları”, **İsmek El sanatları dergisi**, 2014, 17 sayı ,

Kallek, Cengiz, “Bedûh” maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.5, s.336-337 İstanbul 1992

Orakçıoğlu, Mehlika, “**Yavuz Sultan Selim'in kaftanında tespit edilen insan figürü**” Osmanlı Araştırmaları

Öz, Mustafa, “Zülfikar” maddesi. **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.44, s.553-554 İstanbul 2013

Pandir, Hüseyin, “**Öz At Eza Bir Dakika İçerisinde**” -
Dini İslam, **Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi (TÜBA-
KED)** 2014, 12 sayı

Sinanoğlu, Mustafa, “Nübüvvet Mührü” maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.33, s.291 İstanbul 2007

Tezcan, Hülya, “Dolmabahçe Sarayı'ndaki Sultan II. Abdülhamid'e Ait Tılsımlı Gömlek”, **Uluslararası İstanbul tarihi yarımada sempozyumu- İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi 2013

Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-I Hüsnâ” maddesi **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi C.11 s.404-418 İstanbul 1995

Tunç, Şafak, “**İstanbul'un Antik Gizemi Ayasofya**” Mooto Yayınevi İstanbul 2018

Tunger, Işık, “**Osmanlı kültürünü yaşatma derneği, Osmanlıda sanat**”
http://osmanlikulturunuyasatmaderneği.com/index.php?option=com_content&view=article&id=175:-osmanlida-sanat-i-&catid=52:ik-tunger&Itemid=192 erişim:
29.08.2019

Yardımcı, Kevser Gürçan, “**Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler**”, İstanbul 2016

OBJEKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E KUMANOVËS DHE LIKOVËS

Suhejre Azemi¹

Abstrakt: Çfarë ishte pësia e këtyre vendeve me kaq sipërfaqe të vogël që e bëri Perandorinë Osmane gjatë këtyre shekujve të lë kaq shumë trashëgimi? Përveç tjerash, toleranca fetare në këto troje u dëshmuar me ndihmimin e Perandorisë Osmane gjatë ndërtimit të disa kishave dhe manastireve të këtyre vendeve. Po ashtu, të gjitha institucionet bazë kishin objektet punuese e që për mua ishin fjala kryesore.

Fjalët kyçe: Objektet e trashëguara, xhamitë, medreseja, teqe, hamami, kishat dhe manastiret.

1. HYRJA

Periodha më shumë se pesëshekullore e Perandorisë Osmane në Maqedoni ishte e pasur me ndryshime rrënjësore, apo kalimi nga sistemi romak në atë osman, i cili me vete ngërthente ndryshime në politikë, ushtri, fe, tregti, arsim, kulturë etj. Objektet, disa nga të cilat janë trashëguara e disa jo, disa të dokumentuara e shumë të tjera jo, janë dëshmia më e madhe e jetesës së banorëve të atyre gjeneratave më gjatë se pesë shekuj.

Rajoni i Kumanovës dhe Likovës përbënte një popullsi të vogël me rreth 1500-2000 banorë,² të cilët edhe para ardhjes së osmanëve, nga tregtia përmes Detit Mesdhe kishin rënë në kontaktet e para me fenë islame. Me ardhjen e Perandorisë Osmane ndër vite e shekuj, numri i konvertimeve në fenë islame dukshëm rritej, në disa raste masovikisht e në disa të tjera individualisht, e me motive të ndryshme por assesi të dhunshme, sepse feja islame ndalonte rreptësisht dhunën dhe detyrimin.

Hulumtimet e shekujve IX dhe X për tërë Maqedoninë, e në veçanti për këtë rajon, pothuajse janë zhdukur tërësisht, andaj, kjo periudhë është shumë e vështirë të gjendet tërësisht e përmbledhur në një vend. Shumë nga dokumentet e objekteve që i

---

¹ Universiteti Shën Kirili dhe Metodi- Drejtimi Logopedi

² Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.3.

përkasin kohës së sundimit të këtij rajoni janë të përkthyer në gjuhën maqedonase dhe gjenden në arkivin e Republikës së Maqedonisë së Veriut, por, fatkeqësisht, jo të gjitha, pasi tërësia e tyre gjendet në arkivat e Perandorisë Osmane në Ankara dhe Stamboll të Turqisë. Si objekte të ndërtuara dhe trashëguara nga Perandoria Osmane në rajonin e Kumanovës dhe Likovës janë xhamitë, medreseja, faltoret, tyrbet, sahatkulla, hysmeti, shtëpia e komunës, çarshia, Qurqihani, hamami, hotele, çeshme, kishat dhe manastiri. Për lehtësim orientues mendova që puinimin ta ndajë në dy pjesë, ku në pjesën e parë do përshkruaj objektet e rajonit të Kumanovës, kurse në pjesën e dytë ato të rajonit të Likovës.

2. OBJEKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E KUMANOVËS

Qyteti i Kumanovës shtrihet në pjesën veriore të Maqedonisë, rrëzë Malit të Zi të Shkupit, mes kufirit me Serbinë në veri dhe Kosovën në veriperëndim. Për herë të parë ka filluar të përmendet afër vitit 1500 si fshat, më pas qytezë, e tashmë qytet. Në të kanë jetuar dhe jetojnë maqedonas, shqiptarë, turq, vllahë dhe romë. Ndër dokumentet më të rëndësishme përshkruese të Kumanovës është ai i Evlija Çelebiut,³ i cili në vitin 1660, duke kaluar për herën e parë nëpër Kumanovë, atë e përshkruan kështu: “ ... Pasi prej atje u nisëm për në jug nëpër fshatrat e pasura, arritëm në qytetin e Kumanovës. Edhe pse nën sanxhakun e Shkupit, ky qytet me nahijen e vet paguan 150 akçi, një kohë të gjatë ka qenë nën nahijen e Shkupit. Qyteti është pranë një lumi dhe ka 600 shtëpi me tjegulla. Xhamia që gjendet në çarshi është e bukur. Në qytet ka teqe, medrese, han, hamam dhe një numër të caktuar dyqanesh dhe mullinjësh. Uji dhe ajri janë të mirë, vreshta dhe kopshte ka me bollëk.”

Objektet e trashëguara nga Perandoria Osmane në rajonin e Kumanovës janë:

✱ Xhamia e Vjetër

Kjo xhami është e ndërtuar rreth shekullit XVI dhe sipas shumë autorëve njihet si Xhamia e Vjetër, ndërsa Evlija Çelebiu e përshkroi atë si xhamia e “Sinan

³Evlija Çelebiu:emri i plotë Evlija i biri i Dervish Muhamed Zili. Lindur m[25.06.1611 në Konstantinopojë, ka mësuar në mekteb dhe më pas në medrese, ka përvetësuar Kuranin në shtatë leximet. Është autori i referencës të shumë studiuesve “ Udhëpërshkrimet”. Nuk dihet send për vdekjen dhe varrin e tij.

Tatar Pashës”, pasi u ndërtua nga vetë Sinan Pasha në qytetin e Kumanovës në vitin 1532 për nevojat e ushtrisë osmane. Kjo xhami është rinovuar dhe zgjeruar shpeshherë.⁴

Fotografia 1 Xhamia Sinan Tatar Pashës (e v.1532), fotoja e bërë në v. 2012 nga foto-studio “Drita”.

* **Sahatkulla**

Gjendej përballë Xhamisë së Vjetër e që llogaritet të jetë ndërtuar në të njëjtin vit me po këtë xhami.⁵

Fotografia 2 Sahatkulla, Kumanovë, foografia e marrë nga libri “KUMANOV” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.133.

⁴ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.131.

⁵ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.131.

✱ **Xhamia e Re**

U ndërtua në vitin 1803, në Oldun Pazarin e atëhershëm, ku sot gjendet një pjesë e Komunës së Kumanovës, nga Ibrahim Beu, i cili punonte në administratën turke si nëpunës. Kjo xhami ishte më e thjeshtë se Xhamia e Vjetër, e sipas një dokumenti të arkivit të Kumanovës, u shkatërrua gjatë Luftës së Parë Botërore dhe asaj Ballkanike.⁶

✱ **Xhamia e Tabanocit**

Tabanoci është fshat i vogël në veri të Kumanovës dhe zonë kufitare me Republikën e Serbisë. Në të gjendet xhamia më e vjetër në Kumanovë, e ndërtuar nga osmanët në vitin 1380. Është ndërtuar me sipërfaqe prej 30 metrash katror, nga kombinimi i gurëve të gdhendur dhe tullave, në stilin arkitektonik sulltanik me kupolë, ndërsa sot, fatkeqësisht, është shkatërruar gati tërësisht për shkak të mosinvestimit për mirëmbajtjen e saj.⁷

Fotografia 3. Xhamia e Tabanocit (v.1380), fotoja me ngjyrë e bërë në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

✱ **Xhamia e Gllëgës**

Fshati Gllëgë gjendet në jug të Kumanovës, në largësi prej 20 kilometrash. Nga pushtuesit sllavë, banorët myslimanë u detyruan ta braktisin fshatin, ku si trashëgimi nga osmanët kishin Xhaminë e Gëllëgës, e sipas dokumentacionit të Myftinisë së Kumanovës, kjo xhami daton që nga viti 1746. Ka sipërfaqe prej 108 metrash katror, kurse më pas është rindërtuar me material më të fortë.⁸

⁶ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafoset DI, Kumanovë, fq.132.

⁷ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 385.

⁸ Po aty, fq.198.

Fotografia 4. Xhamia e Gllëgës, fotot e bëra në v. 2013 nga foto-studio “Drita”.

✱ **Xhamia Ahmet Bylykbash – Llopat**

Llopati është fshat shqiptaro-maqedonas në veri të Maqedonisë, në perëndim të Kumanovës, komunë së cilës edhe i takon. Nga arkivi i muftinisë së BFI-së është e paraqitur se xhamia e këtij fshati është e ndërtuar dhe trashëguar që nga osmanët, konkretisht e ndërtuar në vitin 1380, me sipërfaqe 187 metra katror dhe quhet Xhamia Ahmet Bylykbash. Sot ende është në funksion, pasi është restaruar dhjetra herë.⁹

Fotografia 5. Xhamia Ahmet Bylykbash (e v.1380), fotot e bëra në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

---

⁹ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 340.

* **Teqeja në rr. 27 Maji - Kumanovë**

Nga informacionet e marra nga Arif Ahmeti, i cili tani kujdeset për këtë teqe, kjo teqe është ndërtuar në vitin 1962 nga një osmanli, ndërsa aty gjendet varri i Shukri Babës. Teqeja ende është funksionale dhe njerëzit vijnë për lutje dhe shërim. Kjo teqe deri në ditët e sotme është mbikëqyrur vazhdimisht nga njerëz qëllimmirë.¹⁰

Fotografia 6. Tyrbe në rr. 27 Maji, Kumanov (e v.1962), fotoja e bërë në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

* **Teqeja e Dobërshanit**

Dobërshani fshat i Kumanovës, më parë i banuar nga shqiptarët, kurse tani kanë mbetur vetëm maqedonas dhe vetëm kjo teqe për të cilën kujdeset një grua maqedonase. Ka sipërfaqe prej 60 metrash katrorë. Aty gjenden dy varre myslimane, ai i Çoban Babës dhe Abdullah Babës. Në të ka shkrime arabe, shehadeti, si dhe sexhade. Fatkeqësia më e madhe është që pasi vdiq gruaja rome që përkujdesej për këtë teqe, përkujdesjen e mori një grua maqedonase dhe tani, ky kult mysliman i trashëguar nga osmanët është në gjendje të ndotur dhe ka të shkrura kryqe dhe figura ortodokse. Për teqenë nuk ka dokumentacion as në arkivin e Myftinisë së Kumanovës.¹¹

¹⁰ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 144.

¹¹ Po aty, fq. 143.

Fotografia 7. Teqja e Dobërshanit, fotot e bëra në v. 2013 nga foto-studio “Drita”.

* **Medreseja**

Për herë të parë përmendet nga Evlija Çelebu në udhëpërshkrimin e tij. Lokacioni i medresesë ka qenë te Shkolla e sotme e Muzikës.¹²

* **Shtëpia e komunës**

E njohur si BELEDIYESI, e ndërtuar në pjesën tjetër të qytetit, ishte me kate, ku në katin përdhësë ishte barnatorja e qytetit, kurse në katin e sipërm punonin nëpunësit e administratës komunale. Ky objekt llogaritet të jetë shkatërruar mes dy luftërave botërore.¹³

Fotografia 8. Shtëpia e komunës- BELEDIYESI, fotografia e huazuar nga libri “KUMANOVA” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.133.

* **Çarshia e vjetër BEZISEIN**

Përbënte një ndër objektet më me rëndësi ekonomike, që përbëhej nga 26 dyqane tregtare dhe manifakturë.¹⁴

¹² Të shihet: Evlija Çelebi, **Udhëpërshkrim në vendet jugore**, Sarajevë, 1979.

¹³ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **KumanoVA**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.133.

¹⁴ Po aty, fq.134.

Fotografia 9.Çarshia e vjetër BEZISEIN, fotografia e huazuar nga libri “ KUMANOVA”-
Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.134.

* **Qurqihani** - kishte rol të madh në ekonominë e vendit dhe për nevojat e mjeshtërive të qurqive. Ishte i vendosur në mëhallën Endek, në qendër të Kumanovës, ndërsa u shkatërrua pas pushtimit të vendit nga fashistët.¹⁵

* **Hanet** - për udhëtarët dhe tregtarët e huaj ishte ndërtuar Qurqihani që u ofronte fjetje dhe haje pa pagesë.¹⁶

* **Hotelet “GRAND” dhe “SOLLUN”** - kishin lindur si ide e avancuar nga hani, e që shërbenin për të pritur burrështetasit dhe tregtarët e mëdhenj të asaj kohe. Grandi u ndërtua në shekullin XIX në rrugën e sotme të Leninit nën pronësinë e Nehat Beut, e pajisur me dhoma fjetjeje, kafene dhe kopshtin veror, kurse Solluni u ndërtua në vitet e para të shekulli XX.¹⁷

* **Hamami** - u ndërtua për mbajtjen e higjienës së popullsisë në qytet, pranë dhe bashkërisht me Xhaminë e Vjetër, siç e përmend edhe Evlija Çelebiu, ndërsa u shkatërrua në vitet 70 të shekullit XX.¹⁸

* **Konaku i Hyqmetit v.1880** - u ngrit për nevojat e administratës osmane, ku u vendos kadiu me gjyqtarët e tjerë dhe organet e policisë. Lokacionin e kishte afër Xhamisë së Vjetër dhe aty mbaheshin mbledhjet e kuvendit të qytetit.¹⁹

* **Kishat “SHËN NIKOLLA” (v.1851) dhe “TRESHI” (v.1899)** - Paraqesin ndër objektet më të vjetra të qytetit të ndërtuara dhe trashëguara deri në ditët e sotshme nga koha e Perandorisë Osmane. Perandoria Osmane për nga toleranca

¹⁵ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosedi, Kumanovë, fq. 134

¹⁶ Po aty, fq.134.

¹⁷ Po aty, fq. 135.

¹⁸ Po aty,fq.135.

¹⁹ Po aty,fq.133.

fetare që praktikonte në territoret e saj, jo që i shkatërroi apo ndaloi ndërtimin e objekteve fetare, por përkundrazi, ajo kontribonte në ndërtimin e tyre.²⁰

Fotografia 10. Kishat “SHËN NIKOLLA” v.1851 dhe “TRESHI” v.1899, fotografitë e huazuara nga libri “KUMANOVA” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.133.

3. OBJEKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E LIKOVËS

Komuna e Likovës gjendet në veri të Maqedonisë me 22 vendbanime, prej të cilëve 11 fshatra fushore dhe 11 fshatra malore, kurse popullata kryesisht është shqiptare. Më herët njihej si komunë në ish-sistemin Jugosllav, por për shkaqe politike, meqë popullata ishte shumicë shqiptare, ia larguan privilegjet e komunës, duke e vendosur nën udhëheqjen e Komunës së Kumanovës, e që iu rikthye sërish pas disa viteve.

✱ **Xhamia e vjetër e fshatit Orizare**

Orizarja është fshat fushor dhe që prek rrëzët e maleve të Karadakut. Si trashëgimi në këtë fshat nga osmanët është xhamia e vjetër, që me lokacion ka qenë në vendin ku aktualisht janë varrezat e këtij fshati, xhami kjo që është ndërtuar në vitin 1380.²¹

²⁰Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **KumanoVA**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.132,133.

²¹ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 385

Fotografia 11. Xhamia e vjetër e f.Orizare(e v.1380),fotoja e mundësuar nga arkivi i foto-studio “Drita”.

* **Xhamia Halid Efendi - Sllupçan**

Fshati Sllupçan paraqet fshatin më të populluar të Komunës së Likovës dhe ndër më të vjetrit, që popullohej vetëm nga shqiptarët. Si trashëgimi nga osmanët kishin xhaminë e vjetër të quajtur Halid Efendi, pra, emrin e imamit të parë të kësaj xhamie. Xhamia ishte e ndërtuar në vitin 1600 nga gurët, me sipërfaqe shumë të vogël, ndërsa më vonë është zgjeruar dhe rinovuar tri herë deri në ditët e sotme.²²

Fotografia 12. Xhamia Halid Efendi (e v.1600), fotoja e bërë në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

²² Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBIS:MK, Kumanovë, 2012, fq.189.

✱ **Teqeja e Muslibabës - Mateç**

Në bazë të të dhënave nga Muftinia e BFI-së në Kumanovë, kjo teqe është e ndërtuar në vitin 1350 me gurë dhe blloqe të çimentos, me sipërfaqe prej 16 metrash katrorë nga Muslidede. E mban emrin e personit të varrosur, pra Muslidede, që kishte lindur në Horasan të Iranit, kurse në fshatin Mateç kishte ardhur si ushtar i Perandorisë Osmane dhe pikërisht në këtë fshat ka vdekur dhe është varrosur. Pas vdekjes së tij, për teqen janë përkujdesur katër djemtë e tij, kurse sot përkujdeset familja e Zejnullah Hoxhës. Hoxhallëku është trashëguar nga i biri i Muslibabës, Abdullahu, që ishte hoxha i parë i fshatit. Teqeja shfrytëzohej për namaze dhe dhikër, kurse më pas për shërim dhe lutje, kurse tani është restauruar tri herë, është e mbyllur dhe shërben vetëm si monument.²³

Fotografia 13. Tyrbeja e Mateçit (e v.1350), fotot e bëra në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

✱ **Teqeja e fshatit Hotël**

Sipas rrëfimeve të fshatarëve dhe dokumentacioneve që i posedon Myftinia e Kumanovës, kjo teqe është e ndërtuar në vitin 1380, me material të dobët, e mbuluar me tjegulla, në sipërfaqe prej 16 metrash katror. Në të supozohet se janë të varrosur Sheh Ahmeti dhe Sheh Musliu. Kujdesin e teqesë e ka mëhalla shehlerëve, kurse

²³ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBIS:MK, Kumanovë, 2012, fq.282.

pronësinë Myftinia e Kumanovës, ndërkohë që nuk është marrë asnjë iniciativë për restaurim.²⁴

✱ **Kisha “NGJITJA E ZONJËS” në manastirin e fshatit Mateç**

Është e ndërtuar në shekullin XII. U ndihmua të ndërtohej edhe nga Sulltan Murati, i cili gjatë vitit 1389 kaloi përmes Kumanovës dhe Mateçit për në Fushëkosovë, në betejën e së cilës dhe vdiq.²⁵

Fotografia 14. Kisha “NGJITJA E ZONJËS” në manastirin e f.Mateç, fotografia e huazuar nga libri “ KUMANOVA” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.193.

PËRFUNDIM

Sundimi osman përbëhej sa nga kohëra të mira, po ashtu dhe nga ato të këqija për vendin dhe popullatën. Ishte sundim i një periudhe të gjatë afër gjashtë shekujve, e që ngërthente mënyra të ndryshme të të jetuarit.

Perandoria Osmane rajonit të Kumanovës dhe Likovës nuk u solli vetëm qasje të ndryshme të jetesës. Ndryshimeve të tilla po ashtu iu bë edhe mënyrës së qasjes së jetës, mënyrë kjo e paparë dhe pajetuar më herët, e cila ishte e bazuar në predispozitat fesë islame, të cilat edhe sot i ka të trashëguara ky rajon.

Përveç vështirësive që hasim në gjetjen e dokumentacioneve dhe informacioneve për këtë periudhë, njashtu një nga të shumtat probleme serioze është dhe çështja e mosruajtjes, mosdokumentimit dhe mosrinovimit të këtyre objekteve, të cilat na janë lënë si trashëgimi nga ajo e kaluar e shtrenjtë, që është dëshmia bazë e të bëmave dhe përjetimeve tona.

²⁴ Po aty, fq.260.

²⁵ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **KumanoVA**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.193.

Nëse për një kohë të shkurtër nuk do ketë iniciativë për rinovime apo mirëmbajtje, do të zhduken ashtu siç edhe kanë filluar, kurse shpresa për mirëmbajtje dhe dokumentim të këtyre dhe shumë dëshmime të tjera të trashëgimive nga e kaluara do të shuhet plotësisht, kështu, do të na shndërronte në vend që duke pasur histori, ta humbim nga pakujdesia.

LITERATURA

Boshkoski, Millan, Dervishi, Nebi, Neziri, Safet, Maxhovski, Dime, Nikolloski, Sashko: **Historia për vitin I arsimit gjimnazor botimi IV**, Prosvetno Dello Sha, Shkup, 2016.

Çelebi, Evlija: **Udhëpërshkrim në vendet jugore**, Sarajevë, 1979.

Masevski, Dimitar, Miodrag, Bolto, Arsovski: **Kumanova, GRAFOSED DL-Kumanovë**.

Ramadani, Naser: **Zhvillimi i arsimit islam në Maqedoni gjat shek.XV-të dhe XVI-të**, Topër, Shkup, 2010.

Ristovski, Bllazhe, Rahimi, Shukri, Mlladenovski, Simo, Kiselimovski, Stojan, Çepreganov Todor: **Historia për klasën VIII**, Albi, Shkup, 2009.

Ristovski, Bllazhe, Rahimi, Shukri, Mlladenovski, Simo, Kiselimovski, Stojan, Çepreganov Todor: **Historia për klasën VII**, Albi, Shkup, 2009.

Zeqiri, Enver: **Dëshmi kohe- Historiku i Myftinisë së Kumanovës**, Kumanovë, 2012.

- **VİDİNLİ HÜSEYİN TEVFİK PAŞA'NIN OSMANLI MATEMATİK TARİHİ'NDEKİ YERİNE DAİR BİR İNCELEME**
Zehra Abdula
- **REFLEKSIONET PSIKOTERAPEUTIKE TË SHTËPISË SË SHËNDETIT TË XHAMISË SULEJMANIJE NË KUJDESIN E SHËNDETIT MENDOR TË SHOQËRISË**
Besar Rufati
- **SHQYRTIME RRETH FERMANIT TË REFORMAVE NË SHTETIN OSMAN**
Semran Murtezani
- **II. MAHMUD DÖNEMİNDE RUMELİ'YE GÖNDERİLEN FERMANLAR: KOSOVA VE MANASTIR ÖRNEĞİ**
Hanife Etem
- **PROCESI I ISLAMIZIMIT TË SHQIPTARËVE TË VILAJETIT TË KOSOVËS (SHEK. XV-XVII)**
Hasan Saliu
- **İSHAK PAŞA'NIN OĞUL/EVLATLIK OLDUĞUNA DAİR LİTERATÜR İNCELEMESİ**
Hacer Süleyman
- **VARRET MYSLIMANE ME MBISHKRIM OSMAN NË RRETHIN E DERVENIT TË SHKUPIT**
Omer Arslani
- **XV. VE XVI. YY OSMANLI'DA TİLSİMLİ GÖMLEKLERDE SANAT**
Nagihan İsmail
- **OBJKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E KUMANOVËS DHE LIKOVËS**
Suhejre Azemi

**YURTDIŞI
TÜRKLER**
VE AKRABA TOPLULUKLARI BAŞKANLIĞI

Fethah Efendi
Eğitim ve Düşünce Derneği
Shoqata për Edukim dhe Mendim

11 Ocak 2020